

บทที่ 3

ชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุยยุคยังชีพ (ประมาณก่อน พ.ศ. 2480)

ในบทนี้จะกล่าวถึงชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุยในยุคยังชีพซึ่งอยู่ในช่วงเวลาประมาณก่อน พ.ศ. 2480 ในยุคนี้ชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตแบบยังชีพ มีการผลิตโดยการพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืน มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรอยู่ในรูปของประเพณีวัฒนธรรม ถ้าเกิดการขาดแคลนก็จะมีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ในยุคนี้อำนาจการปกครองของรัฐเข้ามามีบทบาทในชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุยน้อยมาก จนเมื่อมีการปกครองด้วยระบบเทศบาลรัฐก็เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ช่วงปลายของยุคยังชีพจึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำแม่หลุย ทั้งนี้เพราะในช่วงนี้คนจากที่ราบแม่แจ่มได้เริ่มขยายตัวออกมามีถิ่นฐานยังบริเวณรอบนอกของที่ราบแม่แจ่ม ลุ่มน้ำแม่หลุยซึ่งถือได้ว่าอยู่รอบนอกของที่ราบแม่แจ่มจึงมีประชากรเพิ่มขึ้น ทำให้คนพื้นราบเริ่มบุกเบิกที่นามากขึ้น ชาวปกาเกอะญอก็เริ่มตั้งชุมชนอย่างถาวรและเริ่มบุกเบิกที่นาเช่นกัน การใช้ทรัพยากรจึงเริ่มเข้มข้นและตึงเครียด¹ ทำให้ในช่วงปลายยุคยังชีพชาวบ้านเริ่มปรับเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรบ้างแล้ว

สภาพทั่วไปของลุ่มน้ำแม่หลุย

ลุ่มน้ำแม่หลุยเป็นลุ่มน้ำย่อยสาขาหนึ่งของลุ่มน้ำแม่แจ่ม มีน้ำแม่หลุยเป็นแม่น้ำสายหลัก น้ำแม่หลุยมีความยาวประมาณ 11 กิโลเมตร มีต้นกำเนิดอยู่ที่ ดอยเหลี่ยม ไหลลงสู่แม่น้ำแม่แจ่มที่บริเวณใต้บ้านกองแขก ลักษณะของป่าในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุยมีป่าดิบเขาซึ่งอยู่บริเวณตอนบน และป่าเต็งรัง

¹ การที่ชาวบ้านใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นขึ้นมักจะถูกอธิบายว่าเกิดจากการที่ประชากรในพื้นที่เพิ่มขึ้น หรือสาเหตุอื่น ๆ ซึ่งเป็นการลดความซับซ้อนหลากหลายของสาเหตุลงเหลือเพียง 1 หรือ 2 ประการ อันเป็นการวิเคราะห์ที่ผิดพลาด โปรดดูข้อถกเถียงเพิ่มเติมในบทที่ 6

ซึ่งเป็นบริเวณที่มีไม้สักมากอยู่บริเวณตอนล่าง
แม่แรก ลุ่มน้ำแม่คงคา

ลุ่มน้ำที่อยู่ใกล้เคียงกันคือลุ่มน้ำแม่หม่ม ลุ่มน้ำ

ชุมชนในลุ่มน้ำแม่หล

มีการพบหลักฐานซึ่งแสดงว่ามีผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลมานานมาแล้วทั้งบริเวณที่สูงและบริเวณที่ราบ เช่น มีการพบเศษอิฐ เครื่องประดับ เศษถ้วยชามดินเผา หอกโลหะ เป็นต้น แต่ยังไม่มีการศึกษาว่าหลักฐานที่หลงเหลืออยู่เหล่านี้มีอายุเท่าใด และใครเป็นเจ้าของ มีเพียงเรื่องเล่าของชาวบ้านว่าสิ่งของเหล่านี้เป็นของลัวะซึ่งเขามาตั้งถิ่นฐานนานแล้ว

การศึกษานี้จะเน้นศึกษาถึงชุมชนที่ยังคงอยู่ในปัจจุบัน และบางชุมชนที่เกิดขึ้นและร้างไปในเวลาเดียวกันนี้ ผู้ที่เข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มคนเมืองที่ตั้งอยู่ริมน้ำแม่หลตอนล่าง ประกอบด้วยบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้ รวมทั้งชุมชนที่ร้างไปคือบ้านทุ่งยาหลและบ้านท่าลัวะ กับกลุ่มชาวปกาเกอญอที่ตั้งอยู่ตอนบนของลุ่มน้ำแม่หลอันประกอบด้วย บ้านแม่หล บ้านป่าเลา บ้านห้วยทราย และบ้านห้วยปู่เอก ซึ่งแต่ละบ้านได้เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานไม่พร้อมกัน

1. คนเมือง

1.1 การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนเมือง

ชาวบ้านเล่ากันว่าผู้ที่เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณบ้านกองแขกเป็นกลุ่มแรกคือผู้ที่หนีการปกครองที่ขูดรีดมาจากพญาที่บ้านแม่พริกมาขออยู่ในการปกครองของพญาที่แม่แจ่ม ผู้ให้ข้อมูลผู้หนึ่งซึ่งมีอายุ 68 ปีเล่าว่าปู่ย่าเคยเล่าว่ารุ่นปู่ย่าขึ้นไปเคยเล่าให้ฟังว่ามีภิกษุชื่อ ครูบาคำ เดินทางมาจากบ้านแม่พริก จังหวัดลำปาง² มาตามหาญาติพี่น้องที่เคยอพยพหนีการปกครองของพญาจากบ้านแม่พริกมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกองแขก³ จากคำบอกเล่าดังกล่าวทำให้อนุมานได้ว่าบ้านกองแขกคงจะเริ่มตั้งถิ่นฐานมาประมาณ 150-200 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านนาเป็นอิสระจากการปกครองของพม่าแล้ว และมีฐานะเป็นประเทศราชของสยาม

² บางคนกล่าวว่าบ้านแม่พริกที่คนกองแขกอพยพมาคือบ้านแม่พริกหลวง อ.ลี้ จ.ลำพูน สัมภาษณ์

นายดวงดา สุขศรี(2)อายุ 82 ปี

³ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโธ (41)

พื้นที่ตั้งหมู่บ้านครั้งแรกคงจะตั้งอยู่ริมน้ำแม่หลุมบริเวณที่เป็นบ้านกองแขกเหนือในปัจจุบัน เพราะเดิมเคยมีวัดอยู่ที่หัวบ้าน⁴ และคงจะสร้างหอผีเสื้อบ้านและหอผีของตระกูลอยู่ในบริเวณที่เป็นที่ตั้งของหอผีเสื้อบ้านของบ้านกองแขกเหนือในปัจจุบัน⁵ ในระยะแรกชาวบ้านทำไร่ข้าวเป็นหลัก ต่อมาเมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นก็ต้องทำไร่อยู่ห่างกันออกไป ดังนั้นจึงได้แยกไปตั้งบ้านใหม่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุมต่ำลงไปจากชุมชนเดิม จึงเรียกชื่อชุมชนเดิมว่า “กองแขกเหนือ” และเรียกชุมชนใหม่ว่า “กองแขกใต้” พร้อมกับย้ายวัดไปสร้างใหม่ที่ระหว่าง 2 หมู่บ้าน แต่หอผีของตระกูลก็ตั้งอยู่บริเวณบ้านกองแขกเหนือเช่นเดิม ชาวบ้านกองแขกใต้ได้ไปสร้างหอผีเสื้อบ้านใหม่ในพื้นที่ที่เป็นตาน้ำที่เรียกว่า น้ำออกสุ ดาน้ำนี้เป็นน้ำใต้ดินมีน้ำไหลออกมาตลอดปี ต่อมาชาวกองแขกใต้ก็สร้างหอผีของตระกูลซึ่งมีสมาชิกไม่มากนักมาไว้ที่บริเวณน้ำออกสุด้วย แต่หอผีของตระกูลที่สำคัญซึ่งมีสมาชิกมากที่สุดก็ยังคงอยู่ที่บ้านกองแขกเหนือจนถึงปัจจุบันนี้⁶

เล่ากันว่าวัดกองแขกซึ่งย้ายมาจากวัดเดิมมาสร้างที่ตรงกลางของทั้ง 2 หมู่บ้านนั้น สร้างโดยท้าวติตตันซึ่งนำพาชาวบ้านสร้างไม่น้อยกว่า 100 ปีมาแล้ว⁷ นอกจากนี้ยังอนุমানจากชื่อตำแหน่ง ท้าว ซึ่งเป็นตำแหน่งของผู้ปกครองหมู่บ้านในสมัยก่อนการปกครองในระบบเทศบาล อันเทียบได้กับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน โดยวัดที่สร้างขึ้นนี้มีชาวบ้านทั้ง 2 บ้าน เป็นคณะศรัทธาร่วมดูแลรักษาวัด

1.2 การจัดการทรัพยากรในระยะแรก: การทำไร่และทำนา

ก่อนที่จะมีการบุกเบิกที่นาชาวบ้านจะทำไร่ข้าวเป็นหลัก เพราะการทำไร่ข้าวสามารถทำได้ง่ายกว่าการทำนา ไม่ต้องเตรียมพื้นที่เหมือนทำนา ผลผลิตจากไร่ข้าวจะขึ้นอยู่กับการดูแลรักษาและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ชาวบ้านจะมีไร่ข้าวครอบครัวละประมาณ 3 แปลง โดยแบ่งทำปีละ 1 แปลง หมุนเวียนไป⁸ ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับป่ารอบหมู่บ้านมาก เพราะเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักป่า เป็นแหล่งยาสมุนไพร แหล่งไม้ใช้สอย เชื้อเพลิง ชาวบ้านจึงได้ตั้งกฎเกณฑ์ห้ามบุกเบิกป่ารอบหมู่บ้านเพื่อทำไร่ นอกจากจะบุก

⁴ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี (4)

⁵ ปัจจุบันหอผีสำคัญของทั้งบ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้จึงยังคงอยู่ที่บ้านกองแขกเหนือ แม้ว่าชาวบ้านกองแขกใต้จะพยายามขอย้ายหอผีไปยังบ้านกองแขกใต้แต่ผีที่หอผีก็ไม่ยอม สัมภาษณ์ นางมูล คัดสม(48)

⁶ โปรดดูรูปที่ 51

⁷ สัมภาษณ์ นายดวงตา สุขศรี(2) อายุ 82 ปี ได้เล่าว่า “แม่ของอู๊ยกียังไม่ทันเห็นท้าวติตตัน”

⁸ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4)

เบิกทำไร่ฝ้ายแปลงเล็กๆ เพื่อทอเสื้อผ้าใช้แต่ละครอบครัวเท่านั้น⁹ นอกจากนี้การล่าสัตว์ใหญ่แม้จะ
ไม่มีการห้าม แต่ชาวบ้านก็มักไม่ล่า เพราะชาวบ้านต้องใช้เวลาทำมาหากินในไร่เป็นหลัก ในขณะที่
การล่าสัตว์ต้องรวมกันไปล่าเป็นกลุ่มใหญ่และต้องเข้าป่าไปหลายวัน การล่าสัตว์ใหญ่จะล่า
เพียงปีละ 1 ครั้งในวันปีใหม่เมืองเพื่อนำมาเลี้ยงฉลองกันเท่านั้น ส่วนวัวควายที่ชาวบ้านเลี้ยง
ไว้ใช้งานทำนาเป็นหลัก เมื่อตายลงก็จะไม่มีใครแลเนื้อกิน แต่จะปล่อยให้แฉะกิน เพราะถือว่า
วัวควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณต่อมนุษย์¹⁰ ดังนั้นอาหารของคนจึงมาจากไร่ข้าว ผักที่ปลูกใน
ไร่ข้าวและเก็บจากป่าใกล้บ้าน และสัตว์เล็ก ๆ ที่สามารถล่าได้ง่ายโดยไม่ต้องใช้แรงงานและเวลามาก
เช่น นก ปลา กระรอก เป็นต้น

อนึ่ง การตัดไม้จากป่าข้างบ้านชาวบ้านก็ไม่จำเป็นต้องตัดไม้ใหญ่ เพราะชาวบ้านจะทำบ้าน
เรือนด้วยไม้ไผ่เป็นหลัก¹¹ บ้านแต่ละหลังจะทำเป็นชานไว้สำหรับตากข้าว ที่ได้ทุนจะมีครกตำข้าว¹²
ส่วนเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ใหญ่หรือไม้เนื้อแข็งนั้นก็ไม่มีมากนัก และมักเป็นสิ่งที่ใช้ได้ทนทานนานปี
เช่น ครกตำข้าว ครกโม่ เป็นต้น ดังนั้นในวิถีชีวิตของชาวบ้านจึงไม่จำเป็นต้องตัดไม้ขนาดใหญ่
นัก

เนื่องจากป่ารอบหมู่บ้านเป็นบริเวณที่ห้ามบุกเบิกเพื่อทำไร่ ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องไปทำไร่ที่
ไกลออกไป โดยชาวบ้านกองแขกเหนือไปทำไร่ที่บริเวณ ผาหีบ ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำแม่หลุใกล้ๆ กับหมู่
บ้านชาวกะเหรี่ยง ส่วนบ้านกองแขกได้จะไปทำไร่บริเวณ ห้วยกลางบ้าน และหลังบงซึ่งเป็นพื้นที่ที่
มีชาวบ้านจากบ้านอมเม็งได้ไปทำไร่อยู่ด้วยกัน

ส่วนการทำนานั้น ชาวบ้านจะเบิกที่นาได้ก็ต่อเมื่อต้องมีความพร้อมหลายด้านคือ มีข้าวพอ
กิน มีแรงงานพอ ก็จะจับจองที่แล้วค่อยๆ บุกเบิกที่นาสะสมไว้เรื่อยๆ นอกจากนี้ในสภาพที่ยังคงมี
ประชากรไม่มากและมีที่ทำไร่มากชาวบ้านจะทำไร่เป็นหลักเพราะการทำไร่จะสามารถทำไปได้เรื่อยๆ
โดยไม่ต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้นในช่วงใดช่วงหนึ่งมากเท่าการทำนา การทำไร่ยังสามารถปลูกผักอื่น
ไว้กินได้อีกหลายชนิด¹³ ดังนั้นในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานจึงยังไม่มีการบุกเบิกที่นา

ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานจำนวนประชากรของบ้านกองแขกคงจะมีไม่มาก และคงไม่เพิ่ม
ขึ้นเร็วนัก ดังชาวบ้านเล่ากันว่าในช่วงประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กองแขกมีประชากรประมาณ

⁹ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4)

¹⁰ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4)

¹¹ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41) , นายตีบ โมตาลี(4)

¹² สัมภาษณ์ นายจันตีบ นิปุณะ(54) , นายตา กรรณิเกต(42)

¹³ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41) ,นางเฮือน ทานา(1)

7-8 ครั้วเรือนเท่านั้น¹⁴ โดยตั้งอยู่ที่บ้านกองแขกเหนือ 4 ครั้วเรือน และตั้งอยู่ที่บ้านกองแขกใต้ 3 ครั้วเรือน การเพิ่มของประชากรคงจะเพิ่มขึ้นมากในราวทศวรรษ 2430-2450 อันเป็นช่วงที่เริ่มมีการตัดไม้สัมปทานในแม่แจ่ม และการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบเทศบาลซึ่งทำให้ผู้คนในที่ราบขนาดใหญ่ที่มักอยู่ใกล้ศูนย์กลางการปกครองได้รับความเดือดร้อน เช่น จากการเก็บภาษีเป็นเงินของรัฐ หรืออาจจะในช่วงที่จำนวนประชากรในบริเวณที่ราบขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น ดังนั้นจึงทำให้มีการโยกย้ายมาหาที่ทำกินหรือมาแต่งงานในบ้านกองแขกมาก เช่น จากแม่แจ่ม จอมทอง น่าน เชียงของ เป็นต้น¹⁵ ดังนั้นจึงปรากฏว่าผู้ที่เริ่มต้นกำเนิดของนามสกุลในบ้านกองแขกมักจะย้ายมาจากที่อื่น ซึ่งการเริ่มตั้งนามสกุลก็เริ่มมีขึ้นในช่วงเดียวกันนี้ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นก็ย่อมส่งผลถึงการทำมาหากินด้วยการทำไร่เกิดความไม่มั่นคง ชาวบ้านจึงคงจะเริ่มบุกเบิกที่นาขึ้นในช่วงประมาณทศวรรษ 2440-2450 นี้เอง ดังปรากฏว่าในราว 80-100 ปีก่อนนี้ที่บ้านกองแขกยังไม่เคยมีที่นามาก่อนเลย¹⁶ ชาวบ้านกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนและกลุ่มที่เริ่มตระหนักว่าจำเป็นจำต้องบุกเบิกที่นาแล้ว รวมทั้งกลุ่มที่มีความพร้อมที่จะเบิกนาได้จึงเป็นกลุ่มที่สามารถจับจองทำเลที่ดีได้เป็นจำนวนมากกว่าผู้ที่บุกเบิกทีหลัง เช่น กลุ่มตระกูล โมตาลี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเชื้อสายของผู้ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นกลุ่มแรก¹⁷ การมีที่นาเป็นของตัวเองจะทำให้ประกันได้ว่าจะมีข้าวพอกินได้สม่ำเสมอว่าการทำไร่ แต่การบุกเบิกที่นาก็ไม่สามารถบุกเบิกได้เร็วนัก ประกอบกับประชากรก็เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าช่วงก่อน จนการขยายของพื้นที่นารองรับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นไม่ทัน ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงให้ความสำคัญกับการทำไร่ควบคู่กับการทำนาและการบุกเบิกที่นาเพิ่ม

อย่างไรก็ตาม การบุกเบิกที่นาก็ขยายไปเรื่อยๆ ดังจะพบว่าจากเดิมที่มีการสร้างฝายเพียง 2 ฝาย คือ ฝายวังแดงและฝายเหมืองหลวง ต่อมาในราวทศวรรษ 2480 ก็มีฝายเพิ่มขึ้นรวมเป็น 8 ฝาย คือ 1. ฝายเหมืองหลวง 2. ฝายวังแดง 3. ฝายทุ่งฝายท่า 4. ฝายเหมืองบ้าน 5. ฝายลำเหมืองบน 6. ฝายทุ่งปางล้าน 7. ฝายทุ่งย่าหลี่ 8. ฝายสบหล¹⁸ การขยายที่นาออกไปจึงคงจะมีสาเหตุสำคัญมาจากการที่ประชากรเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นว่าในราวทศวรรษ 2480 ประชากรของบ้าน

¹⁴ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41), นายดวงตา สุขศรี(42), นายเวย เตปิน(45)

¹⁵ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41), นายตีบ โมตาลี(4), นายเวย เตปิน(45), นายดวงตา สุขศรี(42)
โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4

¹⁶ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41), นายเวย เตปิน(45)

¹⁷ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41), นายตีบ โมตาลี(4), นายดวงตา สุขศรี(42)

¹⁸ สัมภาษณ์ นายเป็ง จิตสุข (43), นางแสง ทาวะดี(3) โปรดดูรูปที่ 4.1

กองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้ได้เพิ่มขึ้นเป็นหมู่บ้านละประมาณ 30 ครอบครัว¹⁹ อันเป็นช่วงเดียวกับที่มีการสร้างฝายเพิ่มขึ้น

การบุกเบิกที่นาจะบุกเบิกในที่ราบซึ่งอยู่ใกล้แม่น้ำแม่หล การบุกเบิกที่นาจะเริ่มจากการรวมตัวกันของผู้ที่จะเบิกนาแล้วขุดเหมืองฝายก่อน จากนั้นก็จะร่วมกันขุดนาและแบ่งที่นากัน ต่อมาอาจจะมีผู้มาบุกเบิกที่นาเพิ่มในบริเวณเดียวกันก็มักจะมีที่ราบลุ่มเหลือน้อย เพราะที่ราบลุ่มซึ่งมีน้อยอยู่แล้วมักถูกเบิกไปแทบหมดสิ้นในการบุกเบิกครั้งแรก ดังนั้นผู้ที่มาบุกเบิกใหม่จึงมักต้องบุกเบิกในพื้นที่ที่มีระดับสูงขึ้นไปบ้าง และบุกเบิกต่อไปจากเหมืองฝายเดิมบ้าง บางครั้งผู้ที่บุกเบิกเพิ่มทีหลังจึงต้องขุดเหมืองบางช่วงใหม่เพื่อให้เหมืองผ่านเหนือที่นาของตน²⁰ จึงจะเห็นว่าในเหมืองฝายสายเดียวกันการบุกเบิกที่นาจะเริ่มบุกเบิกจากที่ราบลุ่มก่อน แล้วจึงขยายขึ้นไปสู่พื้นที่ที่สูงขึ้นไปและพื้นที่ท้ายเหมืองเดิมออกไป ดังนั้นพื้นที่นาจึงสามารถขยายออกไปได้เรื่อยๆ แม้จะมีที่ราบลุ่มไม่มากนัก

การบุกเบิกในช่วงแรกจะบุกเบิกเท่าที่มีแรงงานจะทำได้ ดังนั้นครอบครัวไหนที่มีแรงงานมากก็จะสามารถบุกเบิกที่นาได้มากกว่า²¹ หรืออาจรวมตัวกันบุกเบิกที่นาโดยผู้ร่วมกันบุกเบิกที่นาไม่จำเป็นต้องเป็นญาติพี่น้องกัน ส่วนการแบ่งสรรน้ำเข้ามาก็จะมีแก่ฝายคอยควบคุมกฎเกณฑ์ที่กลุ่มผู้ใช้น้ำได้ตกลงร่วมกันในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การล้อมเหมือง²² การตีฝาย การทำพิธีกรรม การแบ่งสรรน้ำ เป็นต้น ในยุคนี้ความขัดแย้งในเรื่องการจัดการน้ำคงจะไม่มีมากนักเนื่องจากฝายต่างๆ ของบ้านกองแขกเป็นฝายที่ไม่ใหญ่นัก ปริมาณของน้ำในยุคนี้ก็มีเพียงพอ และพื้นที่นาก็มีไม่มากเหมือนในช่วงต่อมา²³

อนึ่ง ปริมาณน้ำส่วนหนึ่งที่เข้าสู่ระบบเหมืองฝายบ้านกองแขกใต้จะได้มาจากตาน้ำที่ไหลออกมาจากใต้ดินในบริเวณที่เรียกว่า น้ำออกฮู หรือ น้ำฮู ลงสู่แม่น้ำแม่หล ตาน้ำดังกล่าวอยู่ที่บริเวณบ้านกองแขกใต้ ดังนั้นเหมืองฝายต่างๆ ที่อยู่ใต้บ้านกองแขกใต้ลงไปจนถึงบริเวณที่น้ำแม่หลไหลลงสู่แม่น้ำแจ่มจึงได้รับน้ำที่ไหลออกมาจากตาน้ำดังกล่าวนี้ด้วย ทั้งนี้พื้นที่นาดังแต่บริเวณที่รับน้ำจากฝายวังแดงลงไปนั้นตั้งอยู่ในบริเวณบ้านกองแขกใต้ และเจ้าของที่นาเหล่านี้ส่วนมากเป็นคนกองแขกใต้ ฝายวังแดงซึ่งตั้งอยู่เหนือตาน้ำออกฮูจึงไม่ได้รับน้ำจากตาน้ำออกฮู เหมืองวังแดงจึงเป็นเหมืองขนาดใหญ่ที่อยู่ล่างสุดที่รับน้ำจากน้ำแม่หล ส่วนฝายที่อยู่ถัดจากนั้นลงไปจะได้รับน้ำจากตาน้ำออกฮู

¹⁹ สัมภาษณ์ นายหนี่ ทาวะนา (40)

²⁰ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

²¹ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

²² ปรับปรุงซ่อมแซมลำเหมือง

²³ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณ(54)

ดังนั้นต่อมาในช่วงหลังเมื่อปริมาณน้ำในน้ำแม่หลุมมีน้อยลงนาที่รับน้ำจากเหมืองวังแดงจึงมีปัญหาเรื่องขาดน้ำมากที่สุด

1.3 การให้ความสำคัญกับความสมบูรณ์ของธรรมชาติ

การทำไร่และการทำนาของชาวบ้านจะต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นหลัก เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น ดังนั้นชาวบ้านจึงมีพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติ และอ้อนวอนให้ธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเชื่อว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีผีเป็นผู้คอยคุ้มครองอยู่ ชาวบ้านจึงทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาและอ้อนวอน “ผี” เหล่านั้น ดังจะพบในพิธีการเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีฝาย และผีถ้ำปูบอ

การเลี้ยงผีไร่ ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงปีละ 1 ครั้งก่อนลงมือทำไร่ เจ้าของไร่เป็นผู้เลี้ยงไร่ ใครไร่มัน จะเลี้ยงด้วยไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด เจ้าของไร่จะอธิษฐานให้ผีไร่คุ้มครองดูแลข้าวและพืชที่ปลูกให้อุดมสมบูรณ์ ไม่มีแมลง สัตว์ หรือโรคระบาด²⁴

การเลี้ยงผีนา ชาวบ้านจะเริ่มทำพิธีตั้งแต่ตอนปลูกข้าวโดยเจ้าของนาจะทำพิธี “แยกปลูก” ด้วยการใช้ก๊วก(กระทง) 3 ก๊วก²⁵ เพื่อบูชาแม่ธรณี ผีทุ่ง และผีนา แต่ละก๊วกจะใส่ข้าว พริกเกลือ หมากพลู และอาจใส่เมี่ยงด้วย จากนั้นก็อธิษฐานขอให้ข้าวในนาได้ผลดี ไม่มีโรคหรือสัตว์เบียดเบียน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วในตอนที่จะตีข้าวก็จะทำพิธีแก้บนโดยใช้ไก่ 1 คู่ เหล้า 1 ขวด ก๊วกข้าว 3 ก๊วก สวดย(กรวย)ใส่ดอกไม้ ข้าวตอก และเทียน แล้วอธิษฐานแก้บน²⁶

การเลี้ยงผีฝาย จะทำพิธีเลี้ยงโดยสมาชิกเหมืองฝาย แต่ละเหมืองจะกำหนดแบ่งหน้าที่กันเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างกันในแต่ละฝาย เช่น บางแห่งอาจจะตกลงกันว่าจะเก็บเป็นเงินเท่าๆ กันเพื่อนำไปซื้อสิ่งของ บางแห่งอาจไม่เก็บเงินแต่จะตกลงกันว่าแบ่งสมาชิกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเอาเหล้ามา กลุ่มหนึ่งเอาไก่มา กลุ่มหนึ่งเอาเมี่ยงมา ปีต่อไปก็หมุนเวียนหน้าที่กัน การเลี้ยงผีฝายจะเลี้ยงตอนที่นัดกันตีฝายซึ่งอยู่ในช่วงเดือน 9-10 (เมือง) โดยใช้ไก่ 1 คู่ เหล้าใส่กระบอกละ 2 กระบอก น้ำใส่กระบอกละ 2 กระบอก ทั้งนี้เพราะเวลาเลี้ยงจะต้องตั้งไว้ทั้ง 2 ฟากของตัวฝาย นอกจากนี้ยังมีก๊วกใส่ข้าวเหนียว 6 ก๊วกโดยตั้งไว้ฟากละ 3 ก๊วก การเลี้ยงจะทำโดยการเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ไปไว้ที่ฝาย พอเริ่มตีฝายซึ่งมักจะเป็นช่วงเช้าก็เริ่มฆ่าไก่ไว้แล้วลงมือตีฝาย พอถึง

²⁴ สัมภาษณ์ นายจันต๊ับ นิปุณะ(54)

²⁵ หรือ ชัก, ชัก

²⁶ สัมภาษณ์ นายจันต๊ับ นิปุณะ(54)

เวลากินข้าวในตอนเที่ยงก็จะทำพิธีโดยแก่ฝ่ายหรือผู้อาวุโสเป็นผู้เลี้ยงและบนบานให้ผีฝ่ายให้น้ำมากให้พอเพียงแก่การทำนา จากนั้นก็จะกินข้าวร่วมกัน²⁷

การเลี้ยงผีถ้ำปูบอ ถ้ำปูบอเป็นถ้ำที่อยู่ห่างจากบ้านกองแขกไปทางทิศตะวันออกราว 3-4 กิโลเมตร ชาวบ้านเชื่อกันว่าถ้าปีไหนข้าวไม่ดีจะมีคนเห็นรอยแกลบอยู่บริเวณหน้าถ้ำแห่งนี้ ชาวบ้านจึงคิดว่าผีที่ถ้ำนี้เป็นผู้ที่เอาข้าวของชาวบ้านไป จึงต้องทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อขอให้ได้ข้าวดี ดังนั้นปีไหนที่ฝนฟ้าไม่ดี ข้าวไม่ดี มีแมลงลงกินข้าว ชาวบ้านจะร่วมกันทั้งบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้จัดพิธีเลี้ยงผีถ้ำปูบอโดยเลี้ยงด้วยวัว ในอดีตกล่าวกันว่าเมื่อเลี้ยงผีถ้ำปูบอแล้วมักจะได้ผล เช่น ฝนจะตก ข้าวจะดีขึ้น²⁸

พิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้แสดงว่าชาวบ้านให้ความสำคัญและให้ความสำคัญต่อดิน น้ำ ป่า รวมไปถึงความสมดุลย์ของธรรมชาติรอบตัวอันจะทำให้ได้ข้าวดี ไม่มีแมลงรบกวน มีน้ำเพียงพอ เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้อาจถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการพยายามจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติรอบตัวของชาวบ้านเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและเป็นประโยชน์สูงสุด การกำหนดพิธีกรรมเป็นการสมมุติให้สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมีความเป็นตัวตนรูปธรรมและมีอำนาจขึ้น ขึ้นตอนทางพิธีกรรมและประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ล้วนเป็นการบังคับให้ชาวบ้านเคารพต่อธรรมชาติและตระหนักอยู่ตลอดเวลาถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อธรรมชาติว่ามีขอบเขตที่แน่นอนบางอย่าง ทำให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านสอดคล้องและไม่ทำลายธรรมชาติ การควบคุมพฤติกรรมของคนให้สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีขอบเขตนี้มีทั้งการควบคุมทั้งในระดับปัจเจกบุคคลต่อธรรมชาติและระดับการควบคุมตนเอง ระดับสังคมหรือสังคมเพื่อให้มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างยั่งยืนร่วมกัน เช่น การเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น ซึ่งรายละเอียดการควบคุมทางสังคมอันมีนัยยะถึงการจัดการทรัพยากรจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

1.4 การควบคุมทางสังคม : การจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ในขณะที่พยายามจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติชาวบ้านก็ยังพยายามจัดความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์ด้วยกันด้วยในรูปของการควบคุมทางสังคมในรูปแบบต่างๆ อันมีนัยยะซับซ้อนหลายแง่มุม เช่น การปกครอง การสร้างเครือข่าย รวมทั้งการควบคุมให้มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างสมดุลย์และยั่งยืน โดยสามารถให้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยเฉพาะนัยยะของการจัดการแรงงาน

²⁷ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณะ(54)

²⁸ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41) , นายแก้ว เจริญผล(11)

การควบคุมทางสังคมในยุควัยชีพของบ้านกองแขกอาจแบ่งได้เป็น 4 ระดับ คือ 1. ระดับครอบครัว 2. ระดับเครือญาติ 3. ระดับชุมชน 4. ระดับระหว่างชุมชน

1.4.1 การควบคุมทางสังคมในระดับครอบครัว

ระบบครอบครัวของบ้านกองแขกมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย คือแต่ละครอบครัวมักประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก และครอบครัวของลูกที่แต่งงานแล้วแต่ยังไม่ได้แยกไปตั้งบ้านใหม่ แต่ละครอบครัวจึงมีแรงงานหลายคนในการทำมาหากินก่อนที่จะแต่งงานแล้วจะแยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่ เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายที่ย้ายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง

การแต่งงานจะเริ่มจากการเกี่ยวพาราสี ซึ่งมีความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าอันเป็นผีระดับเครือญาติคอยควบคุมอยู่ นั่นคือถ้าความสัมพันธ์ของฝ่ายหญิงกับฝ่ายชายเกินขอบเขตก็จะถือว่า ผิดผี รูปแบบการเกี่ยวพาราสีนั้น ฝ่ายชายจะไปคุยกับผู้หญิงตอนกลางคืน ในยุคนั้นชาวบ้านมักจะทำบ้านมีใต้ถุนพื้นเรือนเป็นพื้นฟาก ผู้หญิงจะนอนอยู่บนบ้านส่วนผู้ชายจะยืนอยู่ใต้ถุน เมื่อผู้ชายไปถึงก็จะกระทุ้งให้ผู้หญิงรู้ตัวแล้วยืนคุยกับผู้หญิงอยู่ใต้ถุน ถ้าผู้หญิงชอบใจก็อาจจะอนุญาตให้ผู้ชายขึ้นไปนอนด้วยซึ่งเป็นการผิดผี ดังนั้นการ “เอาเมีย” ในยุคนี้นี้จึงต้องมีการผิดผีก่อนทุกครั้ง²⁹ เช้าวันต่อมาผู้ใหญ่ฝ่ายผู้หญิงก็จะไปหาผู้ใหญ่ฝ่ายผู้ชายเพื่อบอกว่าผู้ชายไปทำผิดผี ผู้ชายต้องทำพิธีเลี้ยงผี 3 วันหลังจากผิดผี การเลี้ยงผีก็จะขึ้นอยู่กับว่ามีของฝ่ายผู้หญิงจะกินอะไร เท่าไหร่ เช่น กินไก่ตัวหรือไก่คู่ หลังจากนั้น 3 วันก็จะเลี้ยงญาติฝ่ายผู้ชาย จากนั้นผู้ชายมักไม่ไปอยู่ที่บ้านฝ่ายผู้หญิงทันที แต่จะไปช่วยงานของผู้หญิงและกลางคืนก็จะไปนอนกับผู้หญิง บางคู่ทำเช่นนี้ 1-2 ปีจนมีลูกโตแล้วกว่าจะไปอยู่ด้วยกันก็มี³⁰ การทำเช่นนี้จะทำให้ฝ่ายผู้ชายสามารถช่วยทำงานทั้งงานของพ่อแม่ของตนและงานของพ่อแม่ของผู้หญิง ฝ่ายผู้ชายจึงมีโอกาสมิ่เมียได้หลายคนเพราะผู้ชายไม่ได้ไปอยู่กับเมียในทันทีที่ได้กัน อย่างไรก็ตามผู้ชายก็มักไม่มีเมียมาก ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นลักษณะครอบครัวผัวเดียวเมียเดียว เพราะถ้าผู้ชายมีหลายเมียก็จะหาเลี้ยงเมียไม่ไหวเนื่องจากขณะนั้นยังไม่มีรายได้ กำเนิด ทำให้แต่ละครอบครัวมีลูกมาก และผู้หญิงซึ่งต้องเลี้ยงดูลูกก็ไม่สามารถไปช่วยทำไร่นาได้มากนัก³¹

เมื่อฝ่ายผู้ชายย้ายไปอยู่กับครอบครัวของผู้หญิงแล้วก็จะร่วมกันทำไร่นาของฝ่ายผู้หญิง ผลผลิตที่ได้ก็จะเป็นผลผลิตส่วนรวมของครอบครัว³² ช่วงนี้ครอบครัวไหนที่มีที่นาอย่างน้อยก็จะมีแรงงาน

²⁹ สัมภาษณ์ นายศรีนวล จิตสุข(25) , นายจันต๊ะ นิปุณะ (54)

³⁰ สัมภาษณ์ นายศรีนวล จิตสุข (25)

³¹ สัมภาษณ์ นายศรีนวล จิตสุข(25)

³² สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล (46) , นายสงวน โพธินา(22)

มากขึ้นในการบุกเบิกที่นา หรือสะสมทรัพย์สิน เช่น มีจำนวนข้าวสะสมได้มากขึ้น แต่บางครอบครัวก็ยังคงไม่สามารถสะสมที่นาได้มาก ดังนั้นเมื่อมีการแยกไปสร้างครอบครัวใหม่บางคนจึงไม่ได้รับส่วนแบ่งที่นาจากพ่อแม่ของฝ่ายหญิงเนื่องจากมีที่นาล้นเกินไปหรือไม่มีที่นาเลย ส่วนบางคนที่พ่อแม่ฝ่ายหญิงมีที่นามากก็จะแบ่งให้เลยเมื่อแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ ที่นาที่เหลือจากการแบ่งก็จะยังอยู่กับพ่อแม่ซึ่งมักอาศัยอยู่กับลูกสาวคนเล็ก และที่ดินแปลงนี้มักจะเป็นของลูกสาวคนเล็กในที่สุด เพราะลูกสาวคนเล็กมักจะเป็นผู้ที่เลี้ยงดูพ่อแม่จนสิ้นชีวิต ส่วนผู้ที่ไม่ได้รับการแบ่งที่นาให้จากพ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะไปบุกเบิกนาเองหรือบุกเบิกที่ไร่เอง การแบ่งมรดกให้ลูกนั้นพ่อแม่จะแบ่งให้เฉพาะที่นาเท่านั้น ส่วนที่ไร่นั้นลูกๆต้องไปบุกเบิกเอาเอง และที่ไร่ของพ่อแม่มักจะตกเป็นของลูกสาวคนเล็กในที่สุดเช่นกัน³³ เมื่อออกเรือนไปแล้วก็จะกลายเป็นครอบครัวใหม่เริ่มทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวตัวเองโดยไม่ต้องแบ่งผลผลิตให้พ่อแม่หรือพี่น้องที่เรือนเดิมอีก

จึงจะเห็นว่าการขยายครอบครัวของคนบ้านกองแขกในยุคนี้จะเป็นไปอย่างช้าๆ แรงงานจะค่อยๆ เคลื่อนจากกลุ่มครอบครัวเดิมของฝ่ายชายสู่ครอบครัวของฝ่ายหญิงจนแยกเป็นครอบครัวใหม่อย่างค่อยเป็นค่อยไป ทำให้สามารถใช้แรงงานในการช่วยกันทำมาหากินได้อย่างเข้มข้นและพอเพียงพร้อมๆ กับสามารถระดมแรงงานมาสะสมปัจจัยการผลิตเพื่อรองรับการสร้างครอบครัวใหม่ได้ เช่น ที่นา เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีความสัมพันธ์ในระดับเครือญาติคอยควบคุมความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือนนี้อยู่ เช่น ระบบผีปู่ย่า เป็นต้น

1.4.2 การควบคุมทางสังคมในระดับเครือญาติ

การนับญาติของชาวบ้านกองแขกจะนับญาติทางฝ่ายผู้หญิง เมื่อผู้ชายแต่งงานเขาจะต้องไปเข้า “เชิง”³⁴ เครือญาติของฝ่ายหญิง ขณะเดียวกันเขาก็อาจจะเข้าร่วมกับเชิงเดิมก่อนแต่งงานของตนด้วยก็ได้ ต่อมารุ่นลูกของเขาจะถูกนับเข้าเป็นเชิงของเครือญาติฝ่ายแม่ การจัดระบบเช่นนี้ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า

ชาวบ้านเชื่อกันว่าเชิงของผีปู่ย่าเชิงแรกของบ้านกองแขกคือกลุ่มของผู้ที่อพยพมาจากบ้านแม่พริก จ.ลำปาง(หรือลำพูน?)ซึ่งเป็นญาติพี่น้องกันมาก่อนที่จะมาเริ่มตั้งถิ่นฐานที่บริเวณบ้านกองแขกเหนือในปัจจุบัน เมื่อตั้งเป็นบ้านกองแขกแล้วก็ได้ตั้งหอผีเสื้อบ้านขึ้น ส่วนหอผีปู่ย่าของเชิงแรกนั้นต่อมาลูกหลานได้ตั้งหออยู่บริเวณเดียวกับหอผีเสื้อบ้าน ต่อมาหอผีปู่ย่าเชิงแรกนี้ก็เป็นที่นับถือของผู้คนที่อยู่นอกเชิงด้วย³⁵ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะชาวบ้านถือว่าเป็นเชิงของผู้ที่มาก่อตั้งชุมชนเป็นกลุ่ม

³³ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล (46)

³⁴ เป็นสมาชิก

³⁵ คือหอผีพ่อเมืองในปัจจุบัน ซึ่งจะอธิบายต่อไป

แรก ดังนั้นหอยปูย่าหอยนี้จึงมีลักษณะคล้ายผีเจ้านายด้วย คือคุ้มครองรักษาสมาชิกของผู้ที่เข้ามา
ร่วมนับถือทั้งที่อาจจะอยู่คนละเชิงผีปูย่ากันก็ได้ เมื่อบ้านกองแขกแยกเป็นบ้านกองแขกเหนือและ
บ้านกองแขกใต้ หอยปูย่าของเชิงนี้จึงยังคงตั้งอยู่ที่บ้านกองแขกเหนือ แต่สมาชิกของหอยผีเป็นคนกองแขก
ได้มากกว่าคนกองแขกเหนือ³⁶

ในช่วงแรกของการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เชิงผีปูย่าของบ้านกองแขกคงจะมีเพียง 1-2 เชิงเท่านั้น
การเพิ่มเชิงใหม่คงจะเป็นไปไม่มากนัก เพราะถ้าผู้ชายบ้านกองแขกไปเอาเมียบ้านอื่นก็จะย้ายไปอยู่
บ้านผู้หญิงที่หมู่บ้านอื่น ถ้าผู้ชายบ้านอื่นมาเอาเมียบ้านกองแขกผู้ชายก็จะถูกนับรวมเป็นเชิงเดียวกับ
กับผู้หญิงบ้านกองแขก ดังนั้นจึงทำให้ทุกคนในชุมชนสัมพันธ์กันทางเครือญาติอันยังทำให้การ
ควบคุมทางสังคมเป็นไปได้ง่าย เช่น ผู้อาวุโสของตระกูลนั่นเองที่คอยควบคุมไม่ให้ชาวบ้านตัดไม้ไผ่
หมู่บ้าน³⁷

ต่อมาจำนวนเชิงผีปูย่าก็มีมากขึ้น ซึ่งหมายถึงการมีผู้หญิงที่เป็นเชิงใหม่ย้ายเข้ามาในบ้าน
กองแขกมากขึ้น อันอาจจะมีสาเหตุมาจากกรณีที่ทำกินในบริเวณที่ราบขนาดใหญ่ เช่น แม่แจ่ม
จอมทอง เริ่มขาดแคลนจึงเริ่มมีผู้คนเริ่มเข้ามาหาที่ทำกินใหม่ในบริเวณรอบนอกรวมทั้งบ้านกองแขก
โดยเฉพาะตั้งแต่ราวทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา จึงจะพบว่ามีเชิงผีปูย่าที่มีเก้าย้อยู่ที่บริเวณที่ราบแม่
แจ่มมาก เช่น บ้านทับ บ้านไร่ บ้านยางหลวง เป็นต้น รวมทั้งหอยปูย่าแสนซึ่งเชื่อกันว่ามีเก้าย้ายมาจาก
เชียงแสนด้วย³⁸

แม้ว่าจะมีเชิงผีหลายเชิง แต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดการแบ่งฝ่ายเป็นเชิงใครเชิงมัน เพราะระบบผี
ปูย่ามีความยืดหยุ่นในการนับญาติสูง ดังจะพบว่าแม้ว่าผู้ชายจะถูกกำหนดนับให้เข้าเชิงผีปูย่าฝ่าย
แม่แต่ขณะเดียวกันเขาก็ก็นับสัมพันธ์อยู่กับเชิงผีปูย่าของฝ่ายพ่ออยู่ด้วย เช่น เมื่อเป็นไข้ หมอเมื่อ³⁹ อาจ
จะทำนายว่าเขาจะต้องรักษาโดยการเลี้ยงผีปูย่าของฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ก็ได้ เมื่อเขาแต่งงานเขาก็จะ
ถูกนับอยู่ในเชิงผีปูย่าเดียวกับผู้หญิง แต่เขาก็อาจจะยังไปร่วมคงเลี้ยงผีปูย่ากับเชิงเดิมซึ่งเป็นเชิงของ
แม่ของเขาด้วยก็ได้⁴⁰ แต่ละคนจึงสามารถสืบสายสัมพันธ์ของเชิงผีได้ทั้ง 2 ทาง ดังนั้นความผูก
พันในชุมชนจึงแน่นหนา

ความเชื่อเรื่องผีปูย่ายังมีนัยยะของการจัดการแรงงานและการสืบทอดมรดกในระดับครอบครัว
ด้วย นั่นคือระบบผีปูย่าทำให้สามารถกำหนดได้ว่าเมื่อแต่งงานแล้วผู้ชายจะต้องไปใช้แรงงานกับกลุ่ม

³⁶ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี(50)

³⁷ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

³⁸ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41) , นายศรีทน โมดาลี(50)

³⁹ หมอตุ

⁴⁰ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี (50)

ครอบครัวของฝ่ายผู้หญิง และจะรับมรดกจากฝ่ายผู้หญิง ซึ่งในทางปฏิบัติก็อาจจะยืดหยุ่นจากนี้ได้เช่นกัน

ส่วนนัยยะของการควบคุมกันในระดับเครือญาติโดยความเชื่อเรื่องผีปูยานั้น จะพบว่ามียุติกรรมที่ตอกย้ำถึงความเป็นเชิงเดียวกัน มีกิจกรรมที่ทำให้ต้องร่วมมือกัน และมีระบบการใช้อำนาจควบคุมสมาชิกในเชิงเดียวกัน การเข้าเชิงผีปูยานั้นคือการรับผู้ชายที่มาจากเมียในเชิงนั้นเข้ามาเป็นสมาชิก โดยในวันแต่งงานจะมีพิธีเลี้ยงผีปูยา ซึ่งก็คือการรับผู้ชายเข้าเป็นเชิงเดียวกับผู้หญิงนั่นเอง ผีปูยาจะให้ความคุ้มครองคนในเชิง สมาชิกในเชิงคนใดคนหนึ่งอาจจะไปบนบานให้ผีปูยาช่วยเหลือบางอย่างแล้วกลับภายหลังก็ได้ หรือกรณีสมาชิกคนใดเดือดร้อนแล้วไปหาหมอเมื่อให้ทำนาย ถ้าหมอเมื่อทำนายว่าจะต้องแก้โดยการเลี้ยงผีปูยาก็จะต้องทำพิธีเลี้ยงผีปูยา ซึ่งกรณีนี้อาจจะเกิดจากการที่บุคคลผู้นั้นกระทำการบางอย่างที่เป็นการผิดผีก็ได้⁴¹ ดังนั้นผีปูยาจึงสามารถให้ทั้งการคุ้มครองและลงโทษสมาชิก

ส่วนการเลี้ยงผีปูยาที่ต้องเลี้ยงร่วมกันทั้งเชิงนั้น บางเชิงก็ไม่ได้กำหนดว่าจะต้องเลี้ยงชวเมื่อ⁴² ทุกปี แต่อาจจะเลี้ยงเฉพาะในวันปีใหม่เมือง หรือเมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งแต่งงาน หรือเจ็บไข้เท่านั้น แต่บางเชิงก็จะกำหนดว่าจะต้องเลี้ยงชวเมื่อทุกปี⁴³ การเลี้ยงจะทำพิธีเลี้ยงที่บ้านของ เก้าผีหรือบ้านเก้า⁴⁴ บางเชิงนอกจากจะมีหนึ่งผีปูยาที่ “บ้านเก้า” แล้วก็ยังได้สร้างหอผีปูยาไว้ต่างหากอีกด้วย สิ่งของที่ใช้ในพิธีก็ต่างกันไปในแต่ละเชิง ขึ้นอยู่กับว่าผีปูยาเชิงไหนจะกินอะไร เช่น หมู ไก่ วัว ในการทำพิธีสมาชิกทุกคนในเชิงจะร่วมกันจัดงานร่วมกันที่บ้านของเก้าผีที่หอผีตั้งอยู่ การเลี้ยงผีปูยาเช่นนี้จึงถือได้ว่าเป็นการตอกย้ำถึงความเป็นกลุ่มเดียวกันของสมาชิก

การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในเชิง จะปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องการผิดผี จะพบว่าพฤติกรรมที่ทำให้เกิดการผิดผีนั้นคือพฤติกรรมที่อาจทำให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อสังคมโดยรวม เชื่อกันว่าผู้ที่มีพฤติกรรมดังกล่าวจะทำให้ผีปูยา โกรธและลงโทษสมาชิกคนอื่นที่อยู่ในเชิงเดียวกันได้ ดังนั้นคนในเชิงเดียวกันจึงต้องช่วยกันควบคุมดูแลไม่ให้สมาชิกในเชิงทำผิดผี ความเชื่อเรื่องผีปูยาจึงทำให้เกิดการสำรวมในกาย ดังเช่นเมื่อจะไปบ้านผู้อื่นก็ต้องนั่งอยู่ที่ เติ้น จะเข้าไปในบ้านไม่ได้ ถ้าจะไปพักบ้านผู้อื่นจะต้องขออนุญาตผีปูยาของบ้านนั้นก่อน และแม้จะเป็นผัวเมียกันก็จะมีเพศสัมพันธ์ในบ้านผู้ที่ไปพักไม่ได้⁴⁵ ความเชื่อเรื่องผีปูยาจึงยังทำให้สำรวมในกาม เช่น ไม่ผิดลูกผิด

⁴¹ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมตาลี (50)

⁴² เลี้ยงประจำปี

⁴³ สัมภาษณ์ นางบัวดำ สนธิคุณ(51)

⁴⁴ บ้านของผู้ที่มีหอผีปูยาของเชิงนั้นอยู่ ซึ่งจะมีเชิงละ 1 ที่

⁴⁵ สัมภาษณ์ นายศรีนวล จิตสุข(25)

เมื่อผู้อื่น ถ้าไป “แฉ่สาว” แล้วเกิดการทำผิดผิดก็จะต้องรับผิดชอบ ซึ่งในแง่นี้ถ้าคู่หนุ่มสาวได้อยู่กัน ก็ถือว่าความเชื่อเรื่องผีป่วนเป็นเส้นแบ่งที่สำคัญของความเป็นโสดกับการแต่งงาน ในกรณีนี้ผีป่วน จะมีบทบาทเป็น “อำนาจ” ที่จะบังคับหรือผลักดันให้ทั้งคู่เปลี่ยนสถานะจากความเป็นโสดมาสู่การเป็น คู่สามีภรรยา ในยุคนี้คนที่แต่งงานกันจึงต้องผิดผีก่อน⁴⁶

ในกรณีอื่น ถ้ามีผู้ทำผิดผีผู้อาวุโสของเชิงหรือสมาชิกผู้อื่นจะดักเตือนผู้นั้น เช่น ถ้าผู้หญิงคนหนึ่งคบชายไม่เลือกหน้า และต่อมาคนในเชิงเดียวกันเกิดความเดือดร้อน เป็นไข้ ผู้ที่เดือดร้อนจะสามารถกล่าวกล่าวดักเตือนผู้หญิงคนนั้นได้ และมักไม่ถือโกรธกันเพราะถือว่าเป็นการดักเตือนในหมู่ญาติพี่น้อง หรือจะใช้วิธีการเสี่ยงทายหาผู้ทำผิดโดยการนำไข่ไปต้มร่วมกันในหม้อเดียวกัน แล้ว ปอกดู ถ้าไข่ต้มของใครไม่สุกก็แสดงว่าผู้นั้นทำผิดผี จะต้องเลี้ยงผีคนเดียว และการเสี่ยงทายดังกล่าวเชื่อว่าจะตรงกับความเป็นจริง⁴⁷ แต่บางครั้งเมื่อสมาชิกอื่นดักเตือนแล้วผู้ถูกดักเตือนไม่ยอมรับจนเกิดความขัดแย้งกันจนผู้นั้นแยกหนีไปเลี้ยงเพียงครอบครัวเดียว จนทำให้กลายเป็นผีป่วนแก้แค้นเดียวกันแต่แบ่งเป็น 2 สาขา⁴⁸ อนึ่งน่าสังเกตว่าความเชื่อและพิธีกรรมแบบนี้ไม่ได้ใช้กับผู้ชายใน กรณีที่ผู้ชาย “คบผู้หญิงไม่เลือกหน้า”

ความเชื่อเรื่องผีป่วนจึงมีนัยยะของการควบคุมทางสังคมหลายด้าน เช่น การจัดการแรงงาน การแบ่งมรดก อำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม นอกจากนี้ยังมีความคาบเกี่ยวกับ การควบคุมทางสังคมในระดับครอบครัว ระดับชุมชนในรูปของการกลายเป็นผีเจ้านาย และระดับ เครือข่ายระหว่างชุมชนในกรณีที่มีสมาชิกในเชิงขยายไปอยู่ชุมชนอื่น ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

อนึ่ง ในประมาณทศวรรษ 2450 เมื่อทางการกำหนดให้มีการตั้งนามสกุล ซึ่งเป็นระบบที่มีการสืบทอด(นามสกุล)ผ่านทางฝ่ายผู้ชาย ก็พบว่าชาวบ้านยังคงยึดมั่นกับความเชื่อเรื่องผีป่วนอยู่ ในช่วงดังกล่าว(ทศวรรษ 2450) พบว่าได้มีผู้คนโยกย้ายเข้ามาแต่งงานและตั้งถิ่นฐานอยู่ในกองแขก มาก จึงจะพบว่าผู้ที่เป้นต้นกำเนิดของนามสกุลจำนวนมากมักเป็นผู้ที่โยกย้ายจากภายนอกมาอยู่ บ้านกองแขก ในขณะที่จำนวนเชิงของผีป่วนเพิ่มขึ้นไม่มากนัก โดยเชิงที่เพิ่มขึ้นมักเกิดจากการ แบ่งหนีมาจากบ้านเดิมของผู้หญิงที่ย้ายมา เช่น แบ่งมาจากบ้านท่าผา บ้านทับ บ้านไร่ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในระยะแรกการนับญาติทางนามสกุลหรือนับญาติทางฝ่ายชายอันเป็นวิธีการที่รัฐเอามาบังคับชาวบ้านนั้นไม่ได้มีผลกระทบต่อการนับญาติทางฝ่ายหญิงที่มีมาแต่เดิม⁴⁹

⁴⁶ สัมภาษณ์ นายศรีนวล จิตสุข (25)

⁴⁷ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี(50)

⁴⁸ สัมภาษณ์ นางบัวดำ สนธิคุณ(51)

⁴⁹ อย่างไรก็ตามภายหลังจากเมื่อนามสกุลมีความสำคัญทางกฎหมายยิ่งขึ้นและความเชื่อเรื่องผีป่วนคลาญลงความเชื่อทั้ง 2 ระบบนี้ก็มิได้มีลักษณะเบียดขับแทนที่กันมากขึ้นได้

1.4.3 การควบคุมทางสังคมในระดับชุมชน

ในยุคนี้การควบคุมทางสังคมในระดับชุมชนของบ้านกองแขกปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในรูปของระบบศรัทธาวัต นอกจากนี้ยังปรากฏอยู่ในข้อห้ามบางประการที่ควบคุมโดยผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ระบบการจัดการเหมืองฝาย และความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านและผีเจ้านาย

ระบบศรัทธาวัต

ในขณะที่มีความเชื่อเรื่องผี ชาวบ้านกองแขกก็นับถือพุทธศาสนาด้วย ดังจะพบว่าในช่วงเริ่มต้นตั้งหมู่บ้านชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดอยู่ที่หัวบ้านกองแขกเหนือ ต่อมาเมื่อแยกออกเป็น 2 ชุมชนชาวบ้านก็ได้ย้ายวัดไปอยู่ที่ระหว่างกลางของ 2 ชุมชน นอกจากชาวบ้านจะไปร่วมทำบุญที่วัดแล้วยังได้ตั้งระบบศรัทธาวัตขึ้นเพื่อร่วมกันบำรุงรักษาวัดและร่วมกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ ด้วย

ระบบศรัทธาวัตคือการแบ่งหน้าที่กันของชาวบ้านเพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนาและบำรุงรักษาวัด โดยมีหัวหน้าเรียกว่า แก้ววัด แล้วแบ่งชาวบ้านออกเป็นหมวดๆ แต่ละหมวดจะมีหัวหน้าเรียกว่า หัวหมวด คอยควบคุมการดำเนินงานของแต่ละหมวด ผู้มีตำแหน่งเป็นแก้ววัดและหัวหมวดจะได้รับเลือกตั้งจากชาวบ้านในที่ประชุม⁵⁰

หน้าที่ของคณะศรัทธาวัตอาจแบ่งได้เป็น ๒ ด้านคือ การบำรุงดูแลวัดในชุมชนของตน และการไปร่วมกิจกรรมกับวัดอื่น

-การบำรุงดูแลวัดในชุมชนของตน มีหลายกิจกรรมคือ การแบ่งกันทำอาหารทุกวันวันละหมวดโดยไข่มวัด⁵¹ จะนำถ้วยไปวางไว้หน้าบ้านของศรัทธาวัตที่ถึงเวรจะต้องทำอาหารถวายพระ ดังนั้นพระจึงไม่ต้องออกบิณฑบาต⁵² นอกจากนี้แต่ละหมวดจะเก็บรวบรวมปัจจัยต่างๆ จากสมาชิกหรือสิ่งของที่จำเป็นที่ชาวบ้านจะใช้ถวายพระทุกปี ในยุคยังชีพนี้จะไม่มีการแบ่งศรัทธาวัตเป็นประเภทผู้มีฐานะมากหรือน้อยซึ่งจะทำให้เสียเงินหรือสิ่งของให้หมวดวัดไม่เท่ากันเช่นยุคหลัง แต่ละหมวดจึงเก็บรวบรวมปัจจัยจากสมาชิกทุกคนเท่ากัน⁵³ ถ้าผู้ใดไม่มีเงินก็อาจขอเลื่อนไปจ่ายในปีถัดไปโดยอาจจ่ายเป็นข้าวแทน จากนั้นก็อาจจะนำข้าวไปขายเป็นเงิน หรือนำไปแลกกับสิ่งของจำเป็นถวายพระ เช่น เทียนไข หรือน้ำมันก๊าด เพื่อใช้ตามไฟที่วัด เป็นต้น บ้านกองแขกยังมีประเพณี ตานข้าวใหม่ ในเดือน 4 เป็ง(เมือง)ของทุกปีโดยชาวบ้านจะนำข้าวใหม่ซึ่งเพิ่งเก็บเกี่ยวได้

⁵⁰ สัมภาษณ์ นายเวย เตปิน(45)

⁵¹ เด็กวัด

⁵² สัมภาษณ์ นายบุญยืน จิตสุข (14)

⁵³ สัมภาษณ์ นายตีบ โมดาลี (4)

ถวายวัดครอบครวัละ 1 ถังข้าวเปลือก⁵⁴ นอกจากนี้ เมื่อวัดจัดงานบุญก็จะแบ่งหน้าที่ให้แต่ละหมวดรับผิดชอบ เช่น การจัดงานปอยหลวง การจัดงานทอดผ้าป่า เป็นต้น โดยอาจจะแบ่งหน้าที่ตามความจำเป็น เช่น อาจแบ่งเป็นฝ่ายสถานที่ ฝ่ายต้อนรับ ฝ่ายอาหาร เป็นต้น⁵⁵ ซึ่งการจัดงานใหญ่ๆ บางครั้งก็ต้องเก็บเงิน หรือสิ่งของจากศรัทธาวัตถุเพิ่ม เช่น ในการจัดงานปอยหลวงของวัดกองแขกเอง เป็นต้น ศรัทธาวัตถุยังต้องแบ่งหน้าที่กันซ่อมแซมวัด ซึ่งบางครั้งก็อาจจะมีผู้มีฐานะจากที่อื่นมาร่วมทำบุญด้วย เช่น การที่เจ้าแม่คำฝื่อและพระคันธียะได้ถวายอาสนา⁵⁶ แก่วัดกองแขก ดังที่มีจารึกบนแผ่นไม้ว่าได้ถวายเมื่อ “ปีลวยเส็ด จุลศักราชได้ 1241 เดือน 9 เบ็งเม้ง วัน 4 ไตเมืองเม็ด”⁵⁷ เป็นต้น

-การไปร่วมกิจกรรมกับวัดอื่นของคณะศรัทธาวัตถุ ก็จะหมุนเวียนกันไปตามหมวดวัดหมวดต่าง ๆ เช่น งานปอยหลวง งานทอดผ้าป่า งานทอดกฐิน ที่วัดต่าง ๆ ให้ใบฎีกามา ถือได้ว่าเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น แต่ละหมวดจะเก็บรวบรวมเงิน หรือสิ่งของไว้ เมื่อถึงเวลาของตนก็จะจัดขบวนไปร่วมในนามของศรัทธาวัตถุกองแขก การจัดเก็บและการไปร่วมกิจกรรมกับวัดอื่นนี้แต่ละหมวดจะมีอิสระในการบริหารและกำหนดหมวดของตนเอง แต่แต่ละหมวดก็มักจะไม่นิยมให้น้อยหน้ากว่าหมวดอื่น⁵⁸

พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวบ้านกองแขกมาก ดังจะพบว่าชาวบ้านจะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา เช่น การฟังเทศน์ การทำบุญ การจัดงานวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น ผู้ชายทุกคนจะต้องบวชเรียน ขณะเดียวกันพุทธศาสนาก็เป็นแนวทางในการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านกองแขกกับชุมชนอื่น ชาวบ้านกองแขกจึงให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา ระบบศรัทธาวัตถุที่เกิด

⁵⁴ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส (41)

⁵⁵ สัมภาษณ์ นายเวย เตปิน(45)

⁵⁶ อาสนา คือเครื่องสักการะในพิธีกรรมทางศาสนาของล้านนาสำหรับสักการะพระพุทธรูปเจ้า ถือเป็นเครื่องสักการะที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องสูงหรือเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์เพราะถือว่าพระพุทธรูปเจ้าแม้จะออกบวชแล้วยังเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ อาสนามีลักษณะเป็นเตี้ย มีเสา 4 เสาต่อขึ้นเป็นกระจิง มีเพดาน โปรดดู มณี พยอมยงค์และศิริรัตน์ อาสนะ เครื่องสักการะในล้านนาไทย (เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์, 2538), หน้า 51-52 .

⁵⁷ อ่านโดยพระทองอินทร์ วิฑูโร (21) คำจารึกทั้งหมดคือ “ปีลวย(ลวย?)เส็ด จุลศักราชได้ 1241 เดือน 9 เบ็งเม้ง วัน 4 ไตเมืองเม็ด ผู้ข้าทั้งหลายได้สร้างอาสนาทานไป(ถวาย?)หน้า ภายหลัง(ไป?)ในมีครุบาคันธียะเป็นแก้ว ไป(ถวาย?)นอกมีเจ้าแม่คำฝื่อเป็นแก้ว จูผู้รู้คนได้ปูจาเอาจง อาสนา มาถวายเป็นทานไว้ทำกุศลสา 5,000 วัสสา แต่เดื่อะ”

⁵⁸ สัมภาษณ์พระปวน ประภาโส(41),นายบุญมาก ธนะฟู(53)

ขึ้นจึงเป็นการจัดองค์กรของชาวบ้านเพื่อรองรับภารกิจต่าง ๆ ทางศาสนา นั่นคือการแบ่งงาน และกระจายหน้าที่ไปยังกลุ่มศรัทธาวัดต่าง ๆ ระบบศรัทธาวัดจึงเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้าน สามารถคาดเดาและกำหนดบทบาทที่เป็นรูปธรรมของตนต่อศาสนา และสามารถแบ่งเวลาในการ ร่วมกิจกรรมทางศาสนา และกิจกรรมทางการทำมาหากินได้ การแบ่งเวรหมอดวัดเพื่อไปร่วมงานบุญ กับวัดอื่นทำให้หมอดวัดที่ยังไม่ถึงเวรของตนมีเวลาทำมาหากินได้ ระบบศรัทธาวัดยังแสดงให้เห็นว่า วัดเป็นตัวกลางที่สำคัญในการจัดองค์กรของชาวบ้านอันแสดงถึงขอบเขตความเป็นชุมชนทั้งในระดับหมู่บ้านเดียวกัน และเครือข่ายความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ระบบศรัทธาวัดจึงมีความสำคัญต่อชุมชนบ้านกองแขกในหลายด้าน

ข้อห้ามบางประการ

ในยุคนี้บ้านกองแขกมีข้อห้ามบางอย่างที่แสดงให้เห็นว่าให้ความสำคัญกับความอยู่รอดในระดับชุมชน นั่นคือข้อห้ามไม่ให้ชาวบ้านบุกเบิกป่ารอบๆ หมู่บ้านทำไร่ข้าว จะอนุญาตให้บุกเบิกป่ารอบหมู่บ้านทำไร่ฝ้ายหรือไร่ผักแปลงเล็กๆ ของครอบครัวบ้างเท่านั้นเพื่อให้บริเวณรอบๆ หมู่บ้านมีป่าไม้ อันจะทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ น่าสังเกตว่าข้อห้ามดังกล่าวเป็นการตกลงร่วมกันของชาวบ้านเองโดยไม่มีประเพณีความเชื่อมารองรับ เช่น ไม่ถือว่าถ้าใครทำผิดแล้วจะเป็นการผิดผี ดังนั้นจึงอาจจะมีผู้ฝ่าฝืนก็ได้ แต่ก็จะมีผู้ควบคุมไม่ให้ข้อตกลงนี้ถูกละเมิดคือผู้อาวุโสของหมู่บ้าน หรือของตระกูล ทำให้ยุคนี้ไม่มีใครบุกเบิกป่ารอบหมู่บ้าน⁵⁹ ข้อห้ามนี้จึงน่าจะเพิ่มมีขึ้นในยุคนี้ เมื่อจำนวนประชากรมากขึ้นกว่าช่วงก่อนหน้านั้น จึงทำให้ไม่มีความเชื่อเดิมมารองรับ อย่างไรก็ตามการควบคุมให้ข้อห้ามนี้มีบรรลุลผลก็สัมพันธ์อยู่กับความเป็นเครือญาติที่เข้มแข็งด้วย บริเวณที่ชาวบ้านจะบุกเบิกป่าเพื่อทำไร่ในบริเวณรอบนอกถัดจากป่ารอบหมู่บ้านออกไปและบริเวณที่อยู่ไกลจากหมู่บ้านออกไป 2 บริเวณ คือบริเวณผาหลืบ และบริเวณห้วยกลางบ้าน

ระบบการจัดการเหมืองฝาย

เมื่อเริ่มตั้งชุมชนแรกๆ ชาวบ้านคงจะทำไร่ข้าวเป็นหลัก ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่าในราว 80-100 ปีมาแล้วบ้านกองแขกยังไม่มีมีการบุกเบิกที่นา⁶⁰ ดังนั้นที่นาของชาวกองแขกคงจะเริ่มบุกเบิก⁶¹ ในราวทศวรรษ 2440 มานี้เอง ซึ่งอาจจะสัมพันธ์กับการขยายอำนาจเข้ามามากขึ้นของรัฐส่วนกลางต่อล้านนาและแม่แจ่ม และจำนวนประชากรที่เริ่มย้ายเข้ามาในกองแขกมากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านต้องเบิกนาเพื่อให้เกิดความมั่นคงในพื้นที่ทำกินและผลผลิตที่ได้ เมื่อชาวบ้านเริ่มให้ความสำคัญกับการทำนาจึงได้เกิดระบบการจัดการแบ่งสรรน้ำขึ้น ในรูปแบบของระบบเหมืองฝาย

⁵⁹ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4), พระปวน ประภาโส(41)

⁶⁰ สัมภาษณ์ นายเวย เตปิน (45), พระปวน ประภาโส(41)

⁶¹ หรือบุกเบิกมากขึ้น

เหมืองฝายแต่ละระบบจะเป็นการจัดการน้ำเพื่อแบ่งสรรกันให้ทั่วถึงในหมู่สมาชิก เหมืองฝายของชาวบ้านกองแขกล้วนต่างก็รับน้ำจากน้ำแม่หลุด ดังนั้นจึงอาจถือได้ว่าการจัดการเหมืองฝายเป็นการจัดการในระดับชุมชนด้วยเช่นกันโดยเฉพาะถ้าปริมาณน้ำในน้ำแม่หลุดมีน้อย แต่ยุคนี้ปริมาณน้ำยังคงมีอย่างพอเพียง การจัดการน้ำในระดับชุมชนจึงอาจจะยังไม่มีมากเท่าในช่วงหลัง

เนื่องจากพื้นที่ที่เป็นที่นาของบ้านกองแขกเป็นที่ราบแคบๆ บนสองฝั่งลำน้ำในหุบเขา บางแห่งก็ลาดชัน ดังนั้นเหมืองฝายแต่ละระบบจึงมีพื้นที่และสมาชิกไม่มากนัก การจัดการระบบเหมืองฝายของแต่ละระบบจึงไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะในยุคนี้ซึ่งยังคงมีปริมาณน้ำพอเพียง แต่ละฝายจึงมักมีเพียงแก่งฝายซึ่งจะทำหน้าที่คอยบอกข่าวต่างๆ แก่สมาชิกโดยไม่มีตำแหน่ง ล่ามเหมือง และไม่มีอภิสิทธิ์หรือค่าตอบแทนใดๆ⁶² ตำแหน่งแก่งฝายจึงอาจเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ โดยถือว่าผู้ที่เป็นแก่งฝายก็เพราะต้องการช่วยเหลือสมาชิกคนอื่นๆ

การร่วมกันทำงานของสมาชิกเหมืองฝายจะเริ่มตั้งแต่การตีฝายในช่วงก่อนการทำนา และร่วมกันเลี้ยงฝาย ในการทำนา ช่วงหน้าฝนจะมีปริมาณน้ำพอเพียงจึงมักไม่มีการแบ่งปันน้ำกันอย่างเข้มงวดนัก แต่เมื่อถึงหน้าหนาวปริมาณน้ำจะน้อยลงและในช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้องจนถึงช่วงก่อนที่จะเกี่ยวข้าวดอก ในช่วงนี้จึงต้องจัดการน้ำกันอย่างเข้มงวด บางครั้งอาจจะต้องเจรจากับเหมืองฝายอื่นที่อยู่เหนือขึ้นไปเพื่อแบ่งน้ำ การเจรจาจัดสรรน้ำจะมีแก่งฝายเป็นคนกลางในการเจรจา อย่างไรก็ตามในปลายยุคยังชีพแม้ช่วงหน้าฝนน้ำจะมีปริมาณน้อยลง แต่ก็ถือว่าน้ำยังคงมีเพียงพอ⁶³ การเจรจาแบ่งสรรน้ำจึงมักเป็นหน้าที่ของแก่งฝายและสมาชิกของกลุ่มเหมืองฝาย แต่ถ้าตกลงกันไม่ได้ก็อาจจะให้แก่บ้าน⁶⁴ เป็นผู้ตัดสินต่อไป

เลื้อบ้านและผีเจ้านาย

-ผีเลื้อบ้าน หมายถึงผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าคอยคุ้มครองหมู่บ้านและสมาชิกทุกคนในชุมชน ส่วน ผีเจ้านาย หมายถึงผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าคอยปกป้องรักษาและแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้ชาวบ้านที่ไปขอความช่วยเหลือโดยชาวบ้านสามารถติดต่อผ่านทางม้าชี่⁶⁵ ของผีนั้นๆ ความเชื่อเรื่องผีเลื้อบ้านและผีเจ้านายของชาวบ้านกองแขกเป็นความเชื่อที่ทำหน้าที่จัดความสัมพันธ์ รวมทั้งการควบคุมทางสังคมในระดับชุมชน ความเชื่อดังกล่าวยังเกี่ยวโยงไปถึงความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าอย่างใกล้ชิด

⁶² สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณะ (54)

⁶³ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณะ (54)

⁶⁴ ผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านกองแขกเรียกด้วยคำว่า “แก่”(บ้าน)มาโดยตลอดจนมาถึงสมัยนายศรีทน โมตาลี เป็นผู้ใหญ่บ้านใน พ.ศ. 2514 จึงเปลี่ยนมาเรียกว่า “พ่อหลวง” และ “ผู้ใหญ่บ้าน” สัมภาษณ์ นางแสง ทาวะดี(3)

⁶⁵ คนทรง

เมื่อมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกองแขกครั้งแรกที่บริเวณบ้านกองแขกเหนือในปัจจุบัน ชาวบ้านก็ได้สร้างหอผีเสื้อบ้านขึ้นที่บริเวณหัวบ้านใกล้กับน้ำแม่หลุม มีผีเสื้อบ้านชื่อ หลวงเมือง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผีที่มาจากเชียงดาว⁶⁶ ต่อมาเมื่อชาวบ้านแยกไปตั้งชุมชนใหม่เป็นบ้านกองแขกใต้ก็ได้สร้างหอผีเสื้อบ้านของบ้านกองแขกใต้ที่บริเวณน้ำออกสู่ขึ้น โดยมีผีเสื้อบ้านชื่อ เจ้าคำหมื่น⁶⁷ หรือ เจ้าบัวระวงค์⁶⁸ หอผีเสื้อบ้านจะมีคนทรง และ ตั้งข้าว⁶⁹ เป็นผู้ประกอบพิธี ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านทุกปีปีละ 2 ครั้ง คือในวันใดวันหนึ่งที่เห็นว่าเป็นวันดีของเดือน 9 (เมือง) ซึ่งเป็นช่วงก่อนเข้าพรรษา ตั้งข้าวจะเป็นผู้เก็บรวบรวมเงินหรือปัจจัยที่ใช้ประกอบพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านจากสมาชิกในชุมชนทุกครอบครัว โดยผีเสื้อบ้านบ้านกองแขกเหนือกินไก่ ๒ ปีสลับกับกินหมู 1 ปี⁷⁰ ส่วนผีเสื้อบ้านบ้านกองแขกใต้จะกินหมู 2 ปีสลับกับกินวัว 1 ปี⁷¹ ในวันทำพิธีจะมีการเข้าทรงเพื่อให้ผีเสื้อบ้านได้อบรมสมาชิกในชุมชนและให้สมาชิกในชุมชนได้ขอความช่วยเหลือ เช่น ให้ช่วยรักษาคนเจ็บป่วย เป็นต้น

⁷² ส่วนการเลี้ยงอีกครั้งหนึ่งคือในวันปีใหม่เมือง⁷³ ซึ่งถือว่าเป็น วันปากปี ในวันดังกล่าว ช่วงเช้าชาวบ้านจะไป ปูจาช้าว⁷⁴ ที่วัด ตอนสายจะทำพิธี ปูจาย่าน⁷⁵ ที่กลางหมู่บ้าน หลังจากนั้นก็จะไปทำพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้านที่หอผีเสื้อบ้าน แต่ไม่มีการฆ่าหมูหรือวัวเหมือนการเลี้ยงในเดือน 9 (เมือง) จากนั้นก็จะมีการเข้าทรงของผีเสื้อบ้าน หรือบางปีผีเสื้อบ้านอาจไม่มาเข้าทรง บางปีก็มีพระเทศน์ด้วย⁷⁶

การเลี้ยงผีเสื้อบ้านจึงทำให้ชาวบ้านได้ร่วมมือกัน และยังเป็นกรย้ำให้เห็นถึงความเป็นสมาชิกของชุมชนเดียวกันด้วยการย้ำว่าทุกคนต่างก็เป็นสมาชิกของหอผีเสื้อบ้านเดียวกัน นอกจากนี้ชาวบ้านเชื่อว่าผีเสื้อบ้านจะคอยคุ้มครองสมาชิกในชุมชน แต่ชาวบ้านมักจะไม่นับบานขอความช่วยเหลือจากผีเสื้อบ้านในเรื่องเล็กๆน้อยๆนัก เช่น กรณีความเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรงนักชาวบ้านก็จะบนบานกับผีเจ้านายหรือผีปู่ย่าก่อน ชาวบ้านจะติดต่อกับผีเสื้อบ้านเฉพาะการเลี้ยงประจำปี หรือเวลาทุกข์

⁶⁶ สัมภาษณ์ นายเปี้ย ธิการ (7)

⁶⁷ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี (4)

⁶⁸ สัมภาษณ์ นางมูล คัดสม(48)

⁶⁹ ผู้นำชาวบ้านในการประกอบพิธีกรรม

⁷⁰ คือวันสงกรานต์ สัมภาษณ์ นายแก้ว เจริญผล(11)

⁷¹ สัมภาษณ์ นางมูล คัดสม(48)

⁷² สัมภาษณ์ นายแก้ว เจริญผล(11), นางมูล คัดสม(48), นายเปี้ย ธิการ (7)

⁷³ วันสงกรานต์

⁷⁴ ถวายข้าวพระ

⁷⁵ ทำบุญหมู่บ้าน

⁷⁶ สัมภาษณ์ นายจันตีบ นิปุณะ(54)

ร้อนหนัก หรือต้องจากบ้านไปไกล เช่น เล่ากันว่าสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีชาวบ้านกองแขกเหนือคนหนึ่งถูกทหารญี่ปุ่นจับตัวไป ชาวบ้านคนนั้นได้บนบานขอให้ผีเสื้อบ้านช่วยจนสามารถสะเดาะกฏและหลบหนีมาได้⁷⁷ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าผีเสื้อบ้านจะคอยคุ้มครองสมาชิกในชุมชน และเป็นผีที่อยู่เหนือผีป่วนอีกทอดหนึ่ง⁷⁸ อย่างไรก็ตาม ขอบเขตของ “ชุมชน” ที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านของบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้ก็มีความยืดหยุ่นสูง ดังกรณีของนายสมจิตสุขซึ่งเป็นตั้งชาวของหอผีเสื้อบ้านบ้านกองแขกใต้ก็เป็นคนกองแขกใต้ที่ย้ายไปเอาเมียและอยู่ที่บ้านกองแขกเหนือมาโดยตลอด⁷⁹ หรือกรณีนายตีบ โมตาลีซึ่งอยู่บ้านกองแขกเหนือได้เคยไปบนบานขอให้ผีเสื้อบ้านกองแขกใต้ช่วยลูกชายที่ถูกแมงทักแทะ⁸⁰ เข้าจุมูกจนหาย นายตีบจึงไปร่วมเลี้ยงผีเสื้อบ้านกองแขกใต้ด้วย⁸¹ ความยืดหยุ่นของขอบเขต “ชุมชน” ของผีเสื้อบ้านดังกล่าวอาจจะเป็นเพราะทั้ง 2 ชุมชนเคยเป็นชุมชนเดียวกันมาก่อนก็ได้

ผีเจ้านาย ของบ้านกองแขกนั้น จะให้ความคุ้มครองหรือช่วยเหลือทุกคนที่ไปบนบานขอความช่วยเหลือ ซึ่งอาจเป็นคนในชุมชนอื่นก็ได้ ผีเจ้านายจะมีหอผี มีไม้เท้า และตั้งข้าว ผู้ที่เป็นสมาชิกของผีเจ้านายคือกลุ่มคนที่ให้ความเคารพต่อผีเจ้านายนั้นๆ ดังนั้นบางคนจึงอาจเป็นสมาชิกผีเจ้านายหลายหอ ซึ่งจะสังเกตได้จากการเก็บรวบรวมเงินในการเลี้ยงผีเจ้านายแต่ละครั้งว่าใครออกเงินสมทบกับผีเจ้านายหอใดบ้าง นอกจากนี้การขยาย เจริญ ของหอผีเจ้านายยังเกิดจากการ ผิด⁸² ของผีเจ้านาย นั่นคือการที่ผีเจ้านายได้ช่วยเหลือคนใดคนหนึ่ง คนนั้นก็จะศรัทธาและเป็นสมาชิกของหอผีนั้น แล้วสืบทอดไปสู่ลูกหลานต่อไป ผีเจ้านายของบ้านกองแขกมีความสัมพันธ์กับผีป่วนอย่างใกล้ชิด นั่นคือ เดิมทีผีเจ้านายอาจจะเป็นผีป่วนของกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกองแขกเป็นกลุ่มแรกๆ จึงเป็นกลุ่มผีป่วนที่คนนอกเชิงผีป่วนนับถือด้วย จนกลายมาเป็นผีเจ้านาย⁸³ ดังนั้น

⁷⁷ สัมภาษณ์ นายเบ๊ย อิการ (7)

⁷⁸ สัมภาษณ์ นายศรีทนต์ โมตาลี (50)

⁷⁹ สัมภาษณ์ นายแก้ว เจริญผล (11)

⁸⁰ ภาษาปากกะญอเรียกว่า “มีย” เป็นสัตว์คล้ายพยาธิคล้ายเส้นด้ายตัวเล็กมากจนแทบมองไม่เห็น อาศัยอยู่ตามลำน้ำบางจุดในป่า เมื่อสัตว์หรือคนไปกินน้ำ ล้างหน้า หรือบ้วนปากด้วยน้ำที่มีแมงทักแท้อยู่ แมงทักแทะจะไปอาศัยอยู่ในโพรงจุมูกของคนหรือสัตว์และดูดกินเลือดจนตัวเป็นสีแดง มีขนาดใหญ่ขึ้น ทำให้ผู้นั้นคันจุมูก

⁸¹ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี (4)

⁸² โปรด

⁸³ สัมภาษณ์ นายศรีทนต์ โมตาลี (50)

สมาชิกเดิมของผีเจ้านายแต่ละหอจึงมักเป็นคนในเครือญาติเดียวกัน จากนั้นก็ขยายไปสู่ผู้ที่อยู่นอกเครือญาติที่ได้รับการ โผด จากผีเจ้านาย

หอผีเจ้านายของบ้านกองแขกมี ๒ หอ ตั้งอยู่บริเวณหัวบ้านกองแขกเหนือ คือ

หอที่ 1 ชื่อ พ่อเมือง⁸⁴ หรือ เจ้าคำหมื่น⁸⁵ หอตั้งอยู่บนเนินสูง ชาวบ้านถือว่าหอนี้เป็นเจ้าของผีปู่ย่าเชิงใหญ่ 3 เชิง ซึ่งมีสมาชิกส่วนใหญ่อยู่ที่บ้านกองแขกได้ คือ ผีปู่ย่าที่อยู่ที่บ้านของนางแดง คัดสม นางป่า หนะฟู และ นางหล้าบัน โพนินาซึ่งแยกหอผีไปจากบ้านนางป่า หนะฟูภายหลัง⁸⁶ ดังนั้นสมาชิกเดิมของหอผีนี้จึงเป็นคนในเชิงผีปู่ย่า 3 เชิงนี้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนกองแขกได้ รวมทั้งบ้านอื่นที่ขยายออกไปจากการแต่งงาน หรือย้ายบ้านไป เช่น บ้านอมเม้ง การเลี้ยงจะเลี้ยงทุก 3 ปีด้วยควาย เมื่อถึงเวลาเลี้ยงผีหอนี้สมาชิกผีปู่ย่าเชิงอื่นของบ้านกองแขกได้้นอกจาก 3 เชิงนี้จะต้องเอาขันข้าวไปร่วมด้วย ต่อมาก็มีคนอื่นนอกเชิงผีปู่ย่าเดิมรวมทั้งชาวบ้านกองแขกเหนือที่ได้รับการโผด ราว 7-8 ครอบครัวได้ร่วมเลี้ยงด้วย แต่สมาชิกส่วนใหญ่ก็ยังเป็นบ้านกองแขกได้ ซึ่งมีราว 60-70 ครอบครัว ชาวบ้านกองแขกได้เคยคิดจะย้ายหอผีนี้ไปไว้ที่บ้านกองแขกได้แต่ก็ทำไม่ได้เพราะผีเจ้านายไม่อนุญาต⁸⁷

สังเกตได้ว่าผีเจ้านายหอนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของกลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกองแขกเป็นกลุ่มแรก ๆ ของกลุ่มผีปู่ย่าเชิงนี้จึงได้รับความเคารพจากผีปู่ย่าเชิงอื่น และแสดงให้เห็นร่องรอยของการขยายตัวของเครือญาติกลุ่มนี้ไปสู่บ้านกองแขกได้ ดังนั้นตั้งข้าวและม้าขี่ของหอผีเจ้านายนี้และหอผีเสื้อบ้านกองแขกได้เป็นคนเดียวกัน เมื่อผีปู่ย่าได้กลายเป็นผีเจ้านายก็ทำให้ขอบเขตสมาชิกของเชิงกว้างไปด้วย ดังจะเห็นว่าตั้งข้าวของหอผีเสื้อบ้านกองแขกได้และของหอผีเจ้านายหอนี้ซึ่งเป็นคนเดียวกัน คือนายสม จิตสุขและเมื่อนายสมตายผีเจ้านายก็เลือกนายดีบ โมตาลี เป็นตั้งข้าวแทน โดยทั้ง 2 คนล้วนเป็นคนบ้านกองแขกเหนือ

หอที่ 2 ชื่อ พ่อเจ้าคำแดง หอตั้งอยู่ต่ำลงมาจากหอที่ 1 สันนิษฐานว่าคงเป็นหอของผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังจากกลุ่มของหอที่ 1 เดิมพ่อเจ้าคำแดงนับถือกันเฉพาะในเชิงผีปู่ย่าของนางคำ สมหมาย เชื่อกันว่าแต่ก่อนหอนี้เคยมีม้าขี่มาก่อน เมื่อม้าขี่เสียชีวิตไปก็ไม่มีใครเป็นม้าขี่สืบทอดต่อมาหอผีก็พังไป การเลี้ยงผีก็ห่างออกไป เป็น 12 ปีต่อครั้ง ต่อมาประมาณ 30 ปีที่แล้วพ่อเจ้าคำแดงก็มาเข้าทรงนางแสง ทาวะดี และให้นางแสงเป็นม้าขี่ มีคนศรัทธามาให้เจ้าพ่อคำแดงช่วย

⁸⁴ สัมภาษณ์นางมูล คัดสม (48)

⁸⁵ สัมภาษณ์นายทอน เจริญผล (17)

⁸⁶ สัมภาษณ์นางบัวดำ สนธิคุณ (51)

⁸⁷ สัมภาษณ์นางบัวดำ สนธิคุณ(51),นางมูล คัดสม(48)

เหลือมากโดยเฉพาะคนกองแขกเหนือ จึงได้รับการเลี้ยงผีเป็น 3 ปีต่อครั้งด้วยว⁸⁸ สมาชิกของหอพ่อเจ้าคำแดงอันมีนางแสงเป็นมาชื่อนั้นไม่ได้มีฐานมาจากเชิงผีปู่ย่าอย่างชัดเจนเหมือนหอที่ 1 และเชิงของนางคำ สมหมาย แต่จะเป็นคนทั่วไปที่ได้รับการ โผด จากพ่อเจ้าคำแดงผ่านมาชื่อนี้คือนางแสง ซึ่งมีสมาชิกราว 60-70 ครอบครัว ส่วนเชิงผีปู่ย่าของนางคำ สมหมายนั้นไม่เชื่อว่าผีที่เข้ามาทรงนางแสงจะเป็นผีพ่อเจ้าคำแดงจริง เพราะนางแสงซึ่งเป็นมาชื่อนั้นเป็นคนอยู่นอกเชิงของตน สมาชิกผีปู่ย่าของนางคำจึงสร้างหอผีพ่อเจ้าคำแดงของตนขึ้นอีกต่างหาก และไม่ยอมเข้าร่วมเป็นเชิงพ่อเจ้าคำแดงของนางแสง แต่หอของนางคำไม่มีมาชื่อนี้ โดยมีสมาชิกราว 7-8 ครอบครัว

ความเชื่อเรื่องผีเสื้อบ้านและมีเจ้านายดังที่กล่าวมามีบทบาทในการตอกย้ำความเป็นสมาชิกชุมชนเดียวกันของคนในชุมชน ขณะเดียวกันการนับถือผีเจ้านายไม่ว่าจะมีฐานเดิมมาจากระบบผีปู่ย่าหรือไม่ก็ตามก็ได้ลดความเป็นเครือญาติของใครของมันลงให้มาสัมพันธ์กับสมาชิกอื่นในชุมชนมากขึ้นในฐานะเป็นเชิงของผีเจ้านายเดียวกัน ผีเจ้านายยังอาจถือว่าเป็นที่รวมของปัญหา หรือความทุกข์ยากของชุมชน เช่น ความเจ็บไข้ได้ป่วย ดังนั้นการที่คนในชุมชนเข้าเป็นเชิงของผีเจ้านายเดียวกันก็ยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมต่อความทุกข์ยากของผู้อื่น ซึ่งก็อาจเป็นความทุกข์ยากของตนเองเช่นกัน แต่อีกด้านหนึ่งความเชื่อเหล่านี้ก็อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนได้เช่นกัน ความขัดแย้งดังกล่าวอาจจะเป็นการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่ง เช่น กรณีการควบคุมคนในเชิงของผีปู่ย่าเดียวกัน ถ้าไม่ยอมรับกันก็ทำให้แยกหอผีออกไป ดังกรณีผีปู่ย่าของเจิงนางหล้าป็น โฟธินา เป็นต้น หรือความขัดแย้งดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น กรณีนางคำ ไม่ยอมรับว่าผีที่เข้าทรงนางแสงคือผีพ่อเจ้าคำแดง ซึ่งอาจจะเกิดจากการที่นางคำเชื่อว่าพ่อเจ้าคำแดงยังคงมีลักษณะเป็นผีปู่ย่าอยู่สูง ขณะที่พ่อเจ้าคำแดงที่เข้ามาเข้าทรงนางแสงนั้นมีความเป็นผีเจ้านายสูงและนางคำเห็นว่านางแสงเป็นคนนอกเชิงของตนแต่ความขัดแย้งต่างๆก็ไม่ทำให้เกิดความรุนแรง และการตอบโต้ก็มักอยู่ในกรอบของความเชื่อเดิม ซึ่งมีลักษณะเป็นการตอบโต้เชิงสัญลักษณ์มากกว่า เช่น การแยกหอผี เป็นต้น

1.4.4 การควบคุมทางสังคมและการสร้าง เครือข่ายในระดับระหว่างชุมชน

ประเพณีวัฒนธรรมของชาวบ้านกองแขกที่มีบทบาทในด้านการควบคุมทางสังคมและการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนนั้น นอกจากจะปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า และมีเจ้านายอันเป็นความเชื่อที่สามารถเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ต่างชุมชนให้มาสัมพันธ์กันซึ่งได้กล่าวไปแล้ว ยังปรากฏอยู่ในประเพณีงานปอยหลวงประจำปีของวัดสำคัญในแม่แจ่ม และประเพณีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงซึ่งมีหอผีอยู่

⁸⁸ สัมภาษณ์นางแสง ทาอะดี(3)

ที่บ้านท่าผา ประเพณีทั้งสองนี้แสดงให้เห็นชัดว่าเป็นประเพณีที่มีบทบาทสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่างๆที่เข้าร่วมประเพณี

ประเพณีงานปอยหลวงประจำปีของวัดสำคัญในแม่แจ่ม

ในยุคนีชาวบ้านในเขตแม่แจ่มจะจัดงานปอยหลวงประจำปีทุกปีทั้งที่วัดช้างเค็ง ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เมือง (6 เป็ง) และที่วัดกองกาน ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เมือง (8 เป็ง) นอกจากนี้ยังมีการไปร่วมงานปอยหลวงประจำปีทั้งที่วัดพระธาตุศรีจอมทอง ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 เมือง (9 เป็ง) อีกด้วย⁸⁹ เมื่อถึงวันงาน คณะศรัทธาของทุกวัดในแม่แจ่มที่เป็นคนเมือง ซึ่งรวมทั้งศรัทธาของวัดกองแขกก็จะไปร่วมงานปอยหลวงที่วัดดังกล่าวทุกปี โดยจัดเป็นกองผ้าป่าเก็บรวบรวมปัจจัยไปร่วมทำบุญ

ประเพณีดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการใช้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการสร้างเครือข่ายของชุมชนต่างๆในแม่แจ่มที่นับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนเมือง วัดกองกานเป็นวัดเก่าแก่ที่มีพระเจ้าตนหลวงซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ชาวแม่แจ่มให้ความเคารพ ส่วนวัดช้างเค็งก็เป็นวัดที่มีพระธาตุ วัดทั้งสองจึงมีความสำคัญอันสามารถเป็นสัญลักษณ์ในการรวมคนที่นับถือศาสนาพุทธในแม่แจ่มให้มาร่วมกันจัดงานปอยหลวงที่วัดดังกล่าวได้ทุกปี การเข้าร่วมงานปอยหลวงของชุมชนต่างๆ ยังแสดงถึงของเขตของแม่แจ่มด้วย นั่นคือชุมชนที่ถือว่าอยู่ในแม่แจ่มและนับถือศาสนาพุทธทุกชุมชนจะต้องเข้าร่วมงานปอยหลวงนี้ ถ้ามีการก่อตั้งเป็นชุมชนใหม่หรือมีผู้อพยพจากภายนอกเข้ามาตั้งเป็นชุมชนใหม่และนับถือศาสนาพุทธ ชุมชนนั้นจะต้องร่วมงานปอยหลวงเช่นกัน ดังนั้นงานปอยหลวงจึงทำหน้าที่ย้ำถึงความเป็นชาวพุทธเหมือนกัน และย้ำถึงความเป็นชาวแม่แจ่มด้วยกันของผู้ที่ร่วมงาน ซึ่งอาจจะต้องพึ่งพากันในแง่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในระบบนิเวศน์หน่วยเดียวกัน และยังย้ำถึงศรัทธาและความเป็นปึกแผ่นของผู้ที่นับถือศาสนาพุทธด้วยกันที่กว้างออกไปว่าแม่แจ่ม ดังจะเห็นว่านอกจากจะไปร่วมงานปอยหลวงที่วัดสำคัญในแม่แจ่มแล้ว ชาวแม่แจ่มยังไปร่วมงานปอยหลวงประจำปีทั้งที่วัดพระธาตุศรีจอมทองซึ่งอยู่นอกเขตแม่แจ่มทุกปีอีกด้วย⁹⁰

ประเพณีการเลี้ยงผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผา

ในบริเวณที่ราบแม่แจ่มมีหอผีเจ้าหลวงประมาณ 4-5 หอ เช่น ที่บ้านช้างเค็ง บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านแม่ววม⁹¹ หอผีเจ้าหลวงเหล่านี้จะมีชุมชนอื่นๆที่เป็นชุมชนคนเมืองมาเป็นสมาชิกเป็นสายหอใครหอมัน หอที่มีสมาชิกมากที่สุดคือหอที่บ้านท่าผา รองลงมาคือหอที่บ้านช้างเค็ง ชาวบ้านกองแขกทุกคนเป็นสมาชิกของหอผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผา

⁸⁹ สัมภาษณ์ พระนวลตา นาคปัญญา(118) พระป่วน ประภาโส(41) นายบุญทอง รบชนะ(117)

⁹⁰ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รบชนะ(117)

⁹¹ สัมภาษณ์ นายจันทโรต ศรีเที่ยง(124) นายบุญทอง รบชนะ (117)

การขยายเครือข่ายของสมาชิกหอผีเจ้าหลวงนั้น สันนิษฐานได้ว่าเดิมหอผีเจ้าหลวงอาจจะเป็นหอผีเสื้อบ้าน หรือผีปู่ย่า หรือผีเจ้านายที่ชาวบ้านทำผาและบ้านอื่นในบริเวณที่ราบแม่แจ่มที่มีหอผีเจ้าหลวงอยู่ให้ความเคารพ ต่อมาเมื่อคนในที่ราบแม่แจ่มเริ่มโยกย้ายออกไปหาที่ดินทำกินและตั้งถิ่นฐานตามชุมชนรอบนอกมากขึ้นในประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวบ้านเหล่านั้นก็ยังคงเคารพหอผีที่ถือเป็นผีเจ้าหลวงในปัจจุบันที่บ้านเดิมของตน ชาวบ้านจึงยังคงกลับมาเลี้ยงผีที่หอผีเจ้าหลวงอยู่ โดยเฉพาะผู้ที่นับถือผีที่หอผีบ้านท่าผาซึ่งเป็นหอผีที่มีสมาชิกมากที่สุดนั้น เชื่อกันว่าเป็นหอผีของพญาแสนใจซึ่งเคยเป็นพญาที่เคยปกครองแม่แจ่มก่อนหน้าพญาขันแก้ว และเป็นพ่อตาของพญาขันแก้วอันเป็นพญาคนสุดท้ายที่ปกครองแม่แจ่ม⁹² ดังนั้นเมื่อความศรัทธาต่อผีเจ้าหลวงขยายออกไปสู่ชุมชนรอบนอกโดยผ่านคนจากที่ราบแม่แจ่มที่โยกย้ายขยายออกไปอยู่ตามชุมชนรอบนอกก็ทำให้คนรอบนอกมาร่วมเข้าเป็น เชิง ของหอผีเจ้าหลวง ในกรณีของผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผานั้น การที่ผีเจ้าหลวงเคยเป็นผู้ปกครองแม่แจ่มมาก่อนชาวบ้านจึงได้ยกให้ผีเจ้าหลวงเป็นผีที่ครอบคลุมพื้นที่กว้างระดับอำเภอที่อยู่เหนือผีเสื้อบ้านอีกทอดหนึ่ง⁹³ จึงมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าการที่ชุมชนอื่นไปร่วมเลี้ยงผีที่หอผีเจ้าหลวงบ้านท่าผาอาจจะมีเป้าหมายเพื่อให้ลูกหลานบ้านท่าผาที่แยกย้ายไปอยู่ที่อื่นได้กลับไปรวมกันอีกครั้งหนึ่ง⁹⁴

นอกจากนี้การขยายตัวของเชิงผีเจ้าหลวงยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของการขยายตัวของคนจากที่ราบแม่แจ่มออกไปรอบนอกอีกด้วย จะพบว่าบริเวณตั้งแต่บ้านช่างเคิ่งและบ้านอื่นๆที่อยู่ทิศเหนือขึ้นไปซึ่งมีที่ราบน้อยจะมีหอผีที่มีลักษณะแบบหอผีเจ้าหลวงจำนวนมาก แต่แต่ละหอมีสมาชิกไม่มากนัก ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นว่าหอผีเหล่านั้นมีมานานแล้วและไม่มีผู้อื่นเข้ามาเป็นสมาชิกเพิ่มเติมซึ่งน่าจะเกิดจากการที่มีคนจากที่ราบแม่แจ่มอพยพเข้าไปอยู่ทางเหนือของแม่แจ่มน้อยกว่า ส่วนบ้านท่าผาหลงมาทางทิศใต้ซึ่งมีพื้นที่ราบมากกว่าจะมีหอผีเจ้าหลวงเพียงหอเดียวคือหอที่บ้านท่าผา และเป็นหอที่มีสมาชิกมากที่สุด สมาชิกส่วนใหญ่ก็อยู่บ้านท่าผาและบ้านที่อยู่ทางทิศใต้ลงมา ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นว่าคนจากที่ราบแม่แจ่มคงจะอพยพขยายตัวออกไปทางทิศใต้มากกว่าอันรวมทั้งบ้านกองแขกด้วย

สมาชิกของหอผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผาประกอบด้วยคนเมืองทั้งหมดที่อยู่ใน ต.ท่าผา และ ต. กองแขก และบางส่วนของ ต.ช่างเคิ่ง ต.บ้านทับ ต.แม่ศึก ต.แม่นาจร ส่วน ต.บ้านจันทร์ไม่มีสมาชิกเพราะเขต ต.บ้านจันทร์เป็นชาวกะเหรี่ยงทั้งหมด รวมชุมชนที่เป็นสมาชิกหอผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผาทั้งสิ้น 24 หมู่บ้าน คือ ชาวบ้านทุกคนของบ้านท่าผา บ้านป่าแดด บ้านเหล่านาเรือน

⁹² สัมภาษณ์นางผดุง เก่งการทำ(109)

⁹³ สัมภาษณ์ นายจันทร์โต ศรีเที่ยง(124)

⁹⁴ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54)

บ้านเหล่าฝักเหือด บ้านผานัง บ้านกองแขก บ้านอมเม้ง บ้านหัวดอย บ้านอมซุด บ้านแม่ขี้มูก บ้านสบลอง บ้านแม่ปาน บ้านห้วยริน บ้านห้วยไผ่ บ้านท้องฝาย บ้านป่าหนาด และชาวบ้านบางส่วนที่บ้านพร้าวหนุ่ม บ้านช่างเค็งเกาะ บ้านสันหนอง บ้านช่างเค็งบน บ้านแพม บ้านป่าเทื่อ บ้านบนนา และบ้านเฒ่า⁹⁵

ปกติชาวบ้านท่าผาจะเลี้ยงผีเจ้าหลวงที่หอผีนี้ทุกปี โดยเลี้ยงในช่วงเดือน 7 เดือน การเลี้ยงผีเจ้าหลวงจะเลี้ยงด้วยหมู 2 ปี สลับกับเลี้ยงด้วยควาย 1 ปี ในปีที่เลี้ยงด้วยหมูนั้นจะทำพิธีเลี้ยงกันเองเฉพาะชาวบ้านท่าผา แต่ในปีที่เลี้ยงด้วยควายชาวบ้านท่าผาจะบอกบ้านอื่นที่เป็นสมาชิกให้ร่วมเลี้ยงด้วย ดังนั้นบ้านอื่นๆจึงร่วมเลี้ยงหอผีเจ้าหลวง 3 ปีต่อ 1 ครั้ง โดยผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะรวบรวมเงินจากลูกบ้านทุกคนหรือจากผู้ที่เป็นสมาชิกแล้วส่งไปให้ตั้งข้าวที่บ้านท่าผานำไปซื้อควายและเครื่องใช้ในพิธี และในวันทำพิธีจะมีการเข้าทรงด้วย⁹⁶

การร่วมเลี้ยงหอผีเจ้าหลวงที่บ้านท่าผาของชุมชนต่างๆ จึงเป็นการย้ำถึงความเป็นสมาชิกของหอผีเจ้าหลวงด้วยกันโดยผ่านความเชื่อเรื่องผี ในขณะที่การร่วมงานบอยหลวงประจำปีของวัดสำคัญเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนผ่านความเชื่อทางพุทธศาสนา

จากที่ได้กล่าวมาแต่ต้นถึงการควบคุมทางสังคมและการสร้างเครือข่ายในระดับต่างๆ คือระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับชุมชน และระดับระหว่างหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าการควบคุมทางสังคมและการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านได้ปรากฏอยู่ในรูปของประเพณีความเชื่อของชาวบ้านทั้งสิ้น ประเพณีความเชื่อแต่ละอย่างจะมีความยืดหยุ่นและทำหน้าที่คาบเกี่ยวกันในหลายระดับและหลายมิติ เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าจะมีนัยยะการควบคุมทางสังคมและสร้างเครือข่ายในทุกระดับหรือประเพณีที่ทำในวันปีใหม่เมืองก็จะเห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องพุทธและผี คือมีทั้งการทำพิธีทางพุทธศาสนาและการเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อวัด หรือบางครั้งก็มีการนิมนต์พระไปเทศน์ตอนเลี้ยงผีเสื้อบ้านในวันปีใหม่เมือง เป็นต้น⁹⁷ ประเพณีเหล่านี้จึงไม่ได้มีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะเท่านั้น โดยรวมแล้วจึงอาจกล่าวได้ว่าประเพณีเหล่านี้คือการจัดระบบความสัมพันธ์ในหมู่บ้านสมาชิกของชุมชน รวมทั้งกับชุมชนอื่น ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อมารองรับวิถีชีวิตแบบยังชีพของชาวบ้าน ทั้งทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตนและทรัพยากรที่ไม่มีหรือมีจำกัดในชุมชนของตนแต่มีอยู่ในชุมชนอื่น ประเพณีที่กล่าวมาจึงทำหน้าที่เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรเหล่านั้นในทุกระดับ และทุกมิติทั้งมิติระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในรูปของพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพ

⁹⁵ สัมภาษณ์ นายจันทโรโต ศรีเที่ยง(124)

⁹⁶ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54)

⁹⁷ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ (54)

ต่อธรรมชาติ เช่น การเลี้ยงผีฝ่าย ผีไร่ ผีนา และมีมนุษยสัมพันธ์กับมนุษย์ในรูปของการรวมกลุ่ม การควบคุมทางสังคมและการสร้างเครือข่าย

1.5 ทางออกในการจัดการทรัพยากรในยามขาดแคลน

อย่างไรก็ตามแม้ชุมชนบ้านกองแขกจะมีการจัดการทรัพยากรที่เข้มแข็งดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็ยังเกิดภาวะขาดแคลนขึ้นเสมอ เช่น ภาวะข้าวไม่พอกิน ที่ทำกินไม่พอเพียง เป็นต้น ทั้งนี้เพราะบ้านกองแขกตั้งอยู่ในลุ่มน้ำขนาดเล็กจึงมีทรัพยากรค่อนข้างจำกัด ทางออกของชาวบ้านนอกจากการสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่นผ่านทางประเพณีวัฒนธรรมซึ่งถือได้ว่าเป็นการเพิ่มช่องทางมากขึ้นในการแลกเปลี่ยนหรือให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ขาดแคลนดังที่กล่าวไปแล้ว ชาวบ้านยังหาทางออกทางอื่นโดยไม่ผ่านทางประเพณี คือ การออกไปหาที่ดินทำกินยังบริเวณอื่น และการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น

การออกไปหาที่ดินทำกินที่บริเวณอื่น

เมื่อประชากรเริ่มมากขึ้น ทำให้ที่ทำอะไรที่อยู่ใกล้ๆ หมู่บ้านกองแขกหมดลง ทำให้ชาวบ้านต้องไปหาที่ดินบริเวณอื่นเพื่อทำไร่ โดยชาวบ้านกองแขกเหนือจะไปหาที่ทำไร่บริเวณที่เรียกว่า ผาหลิบ ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำแม่หลดตอนบนไกลหมู่บ้านออกไปประมาณ 5-6 กิโลเมตร ส่วนชาวบ้านกองแขกใต้ไปหาที่ทำไร่บริเวณที่เรียกว่า ห้วยกลางบ้าน ในลุ่มน้ำแม่ขาน ซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำแม่แจ่มห่างจากบ้านกองแขกออกไปประมาณ 10 กิโลเมตร ต่อมาเมื่อบุกเบิกที่นาที่บริเวณบ้านกองแขกจนพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับเบิกนามีน้อยลงชาวบ้านก็ไปบุกเบิกนาบริเวณริมน้ำแม่หลดที่อยู่เหนือขึ้นไปไกลจากบ้านกองแขกที่เรียกว่า บ้านทุ่งย่านลิ้ บริเวณบ้านทุ่งย่านลิ้ซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางเดินเท้าระหว่างแม่แจ่ม-จอมทองคงจะมีชาวบ้านจากบ้านอื่นหลายๆบ้านมาตั้งถิ่นฐานและทำไร่อยู่มาก่อนแล้วเช่นกัน การเริ่มบุกเบิกที่นาที่บ้านทุ่งย่านลิ้คงจะเกิดขึ้นพร้อมๆกับที่บ้านกองแขกซึ่งเป็นช่วงที่มีคนจากที่ราบแม่แจ่มขยายออกมาหาที่ทำกินบริเวณรอบนอกในราวช่วงต้นทศวรรษ 2400⁹⁸

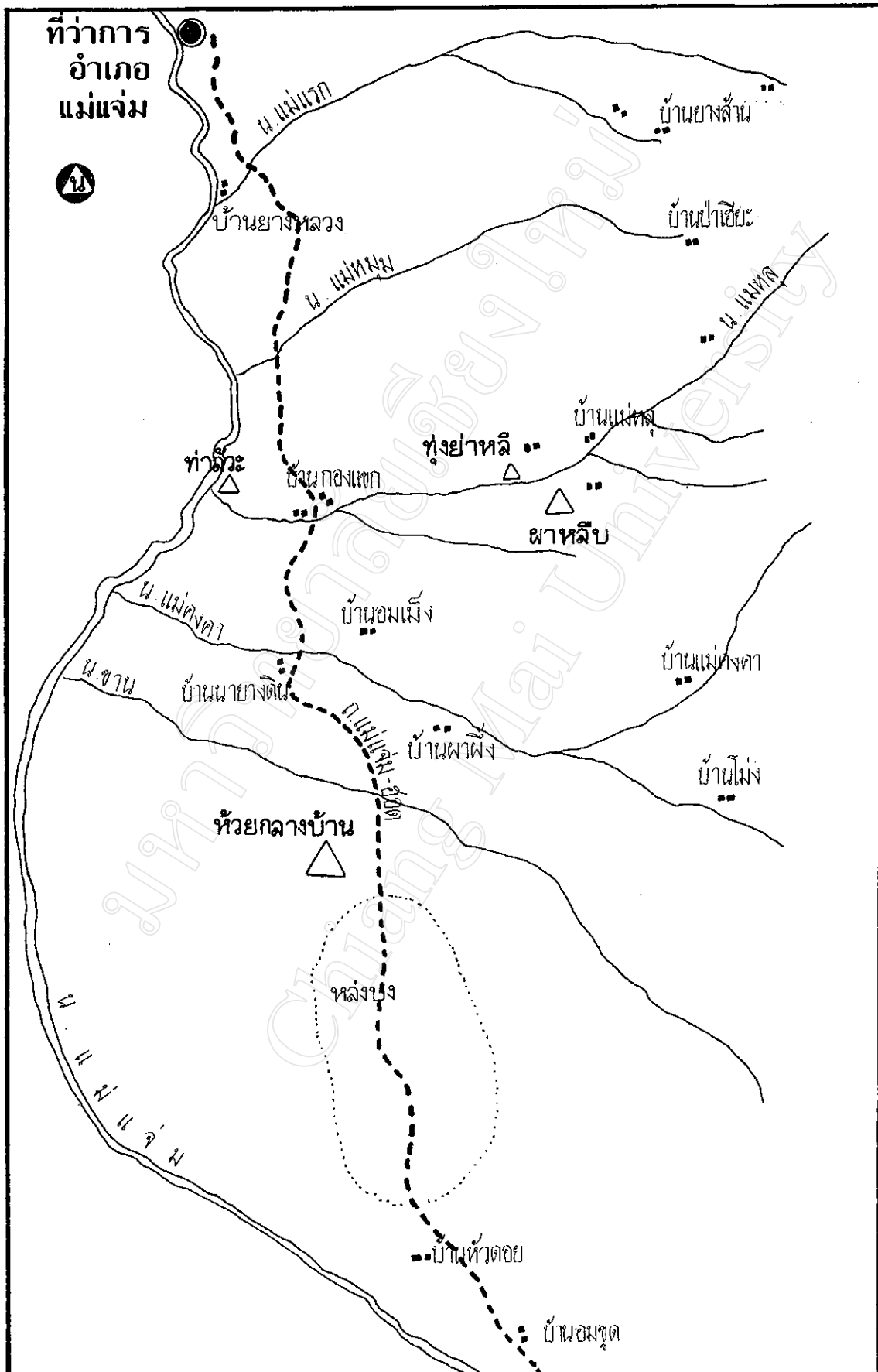
การแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น

สิ่งสำคัญที่ชาวบ้านกองแขกขาดแคลนคือข้าว ชาวกองแขกจะไม่ติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนในที่ราบแม่แจ่มนัก เพราะเส้นทางติดต่อไม่สะดวก และอาจเป็นเพราะต่างก็ขาดแคลนข้าวเหมือนกัน หรือการแลกเปลี่ยนกับกะเหรี่ยงอาจทำให้คนเมืองได้เปรียบกว่า ส่วนมากชาวบ้านกองแขกจะไปขอแลกข้าวจากบ้านชาวกะเหรี่ยงในลุ่มน้ำแม่ยะ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำที่มีขนาดใหญ่สามารถปลูกข้าวได้มาก และสามารถเดินทางติดต่อได้สะดวก⁹⁹ ส่วนสินค้าอื่นๆ เช่น เกลือ

⁹⁸ สัมภาษณ์ นายเบน ใจอ่อน(5)

⁹⁹ สัมภาษณ์ นางมูล คัดสม(48)

รูปที่ 3.1 แผนที่พื้นที่ทำกินของชุมชนในลุ่มน้ำแม่หล

เมื่อย่าง ก็จะมีชาวบ้านกองแขกที่มีวัวเดินทางไปต่างมาจาก อ.ฮอดมาขาย รวมทั้งอาจนำไปขายที่บ้านอื่นด้วย¹⁰⁰

1.6 ความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองในลุ่มน้ำแม่ลู่กับรัฐ

ในด้านความสัมพันธ์กับรัฐนั้น ยุคนี้บ้านกองแขกเป็นหมู่บ้านขึ้นอยู่กับการปกครองของพญาที่แม่แจ่ม หัวหน้าปกครองหมู่บ้านหรือ แก่บ้าน มีตำแหน่งเป็น ท้าว แต่อำนาจของผู้ปกครองที่แม่แจ่มคงจะไม่เข้ามาควบคุมบ้านกองแขกใกล้ชิดนัก หรือกฎหมายที่ออกโดยรัฐที่กรุงเทพก็ไม่ได้สามารถบังคับใช้หรือส่งผลกระทบต่องิเลสจิตของชาวบ้านกองแขกมากนัก เช่น กฎหมายห้ามตัดไม้สักใน พ.ศ. 2427 ดังนั้นในยุคนี้ชาวบ้านกองแขกจึงสามารถทำมาหากินได้อย่างอิสระ โดยที่รัฐไม่ได้เข้ามาบีบบังคับมากนัก นอกจากการเก็บภาษี

อย่างไรก็ตามหลังจากที่มีการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมา รัฐก็ค่อยๆ เข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้น แม้ว่าในระยะแรกจะไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านกองแขกมากนัก แต่ในช่วงปลายของยุคนี้รัฐก็เข้ามามีบทบาทมากขึ้นด้วยการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านเพื่อเป็นตัวแทนอำนาจรัฐ การเก็บภาษีเป็นเงิน การกำหนดให้มีการเกณฑ์ทหาร การให้สัมปทานป่าไม้ในบริเวณนี้ รวมทั้งผลกระทบทางอ้อม เช่น การที่คนจากที่ราบแม่แจ่มอพยพออกมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านกองแขกมากขึ้นนั้นอาจจะมีสาเหตุหนึ่งมาจากการที่คนหนีการปกครองที่เข้มงวดเข้ามาก็ได้ ดังที่ในช่วงเวลาเดียวกันได้มีคนหนีจากแม่แจ่มไปอยู่ที่อื่นด้วย เช่น ลี้ ฝาง เป็นต้น¹⁰¹ ซึ่งคงจะเริ่มส่งผลกระทบต่อชาวบ้านกองแขกบ้าง เช่น ทำให้ต้องขยายที่ทำกินเพิ่มขึ้น ต้องบุกเบิกและขยายที่นาเพิ่มขึ้นเพื่อให้ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของตนอย่างถาวรซึ่งแสดงว่าชาวบ้านได้เริ่มนำระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐเข้ามาใช้บ้างแล้ว เป็นต้น แต่ก็ถือได้ว่าตลอดยุคนี้ชาวบ้านยังคงมีวิถีชีวิตแบบยังชีพเป็นหลัก

¹⁰⁰ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5)

¹⁰¹ สัมภาษณ์ นายบุญทอง รบชนะ (117)

2. ชาวปกากะญอ

ส่วนการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลของชาวปกากะญอนั้น พบว่าได้มีชาวปกากะญอเข้ามาทำไร่อยู่ในบริเวณตอนต้นของลุ่มน้ำแม่หลมานานแล้ว แต่การตั้งถิ่นฐานอย่างค่อนข้างถาวรในลุ่มน้ำแม่หลของชาวปกากะญอเพิ่งจะเกิดขึ้นในราว 100 ปีมานี้เอง อันสังเกตได้จากการที่ชาวบ้านเริ่มเข้ามาบุกเบิกที่นาเป็นสำคัญ โดยก่อนหน้านี้ชาวปกากะญอจะยังชีพโดยการทำไร่และไม่ตั้งถิ่นฐานที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวร ในยุคยังชีพจึงอาจแบ่งการเข้ามาตั้งชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลได้เป็น 2 ช่วงคือ ช่วงก่อนและหลังจากที่ชาวปกากะญอได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรและเริ่มบุกเบิกที่นา

2.1 ช่วงก่อนที่ชาวปกากะญอจะเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในลุ่มน้ำแม่หล

ในช่วงนี้พบว่ามีชาวปกากะญอเข้ามาทำไร่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลและลุ่มน้ำใกล้เคียงอยู่ก่อนแล้วโดยไม่ได้ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร แต่จะโยกย้ายไปตามพื้นที่ทำไร่ เนื่องจากชาวปกากะญอแถบนี้จะอาศัยอยู่บนที่สูงซึ่งมักเป็นเขตติดต่อกันของต้นน้ำของลุ่มน้ำต่าง ๆ หลายลุ่มน้ำ การย้ายถิ่นฐานทำไร่ของชาวปกากะญอจึงอาจโยกย้ายข้ามไปยังต้นน้ำของลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้กันอยู่เสมอ ซึ่งสำหรับบริเวณแถบนี้คือลุ่มน้ำแม่แรก ลุ่มน้ำแม่หม่ม ลุ่มน้ำแม่หล และลุ่มน้ำแม่คงคา ดังเช่นบริเวณละแวกที่เป็นบ้านปลาเลาในปัจจุบันนั้นเมื่อก่อนเคยมี ผู้เข้ามาสร้างบ้านเรือนตั้งเป็นชุมชนมาทำไร่และย้ายไปที่อื่นที่อยู่ไม่ไกลกัน หรือย้ายไปยังลุ่มน้ำอื่นที่อยู่ใกล้ๆ หลายครั้ง¹⁰²

2.1.1 ระบบการโยกย้ายชุมชนและที่ทำกิน

การไปหาพื้นที่ทำไร่และที่ตั้งชุมชนแห่งใหม่ของชาวปกากะญอในช่วงเวลานี้เป็นไปอย่างมีระบบในรูปของประเพณีของชาวปกากะญอ ซึ่งทำให้ชาวปกากะญอสามารถแบ่งสรรทรัพยากรและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อยู่รอบตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากความเชื่อเรื่องญีโซ่ว การเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน และการจัดการที่ดินในการทำไร่ข้าว

ความเชื่อเรื่องญีโซ่ว ชุมชนของปกากะญอแต่ละชุมชนจะมีหัวหน้าเรียกว่า ญีโซ่ว ประเพณีของปกากะญอแถบนี้ถือว่าในบริเวณที่อยู่บนลำน้ำสายเดียวกันจะมีญีโซ่วได้เพียงคนเดียว¹⁰³ ความเชื่อนี้สามารถพิจารณาในมิติของการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านได้ว่าในระบบนิเวศน์หน่วยหนึ่ง

¹⁰² สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

¹⁰³ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

จะต้องมีผู้มีอำนาจควบคุมการจัดการทรัพยากรคนเดียวคือญีโซ่ว เพื่อป้องกันการแย่งชิงทรัพยากร

โดยป้องกันไม่ให้คนเข้าไปใช้ทรัพยากรในลำน้ำหรือระบบนิเวศน์หน่วยนั้นมากเกินไป หรือถ้าจะเข้าไปใช้ประโยชน์ก็ต้องมอบอำนาจการจัดการให้กับญีโซ่วเพียงคนเดียว ดังนั้นลำน้ำสายเดียวกันจึงมีญีโซ่ว 2 คนไม่ได้ ส่วนผู้ที่แยกครัวเรือนออกจากชุมชนเดิมไปตั้งบ้านเรือนในที่ใหม่ก็สามารถไปตั้งบ้านเรือนที่ไหนก็ได้บนลำน้ำสายเดียวกัน แต่ถ้าต้องแยกไปตั้งบ้านเรือนบนลำน้ำ หรือลำห้วยสายอื่นนั้นจะสามารถทำได้ในกรณีที่คนผู้นั้นมีลูกคนโตเป็นผู้หญิงเท่านั้น แต่ถ้ามีลูกคนโตเป็นผู้ชายจะแยกไปตั้งบ้านใหม่บนลำน้ำสายอื่นไม่ได้ เมื่อไปตั้งบ้านบนลำน้ำสายอื่นผู้นั้นก็อาจตั้งตัวเป็นญีโซ่วได้ถ้าลำน้ำสายนั้นยังไม่มีญีโซ่วมาก่อน¹⁰⁴ ความเชื่อนี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับผู้หญิงสูงมาก ซึ่งสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรที่ปรากฏอยู่ในรูปของประเพณีการนับญาติทางฝ่ายหญิงของชาวปกากะญอ อันเกี่ยวโยงไปถึงระบบการจัดการแรงงานและการสืบทอดมรดก ซึ่งจะกล่าวถึงภายหลัง

การเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจะห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่เป็นดอยที่อยู่โดดๆ ขึ้นมา เพราะถือว่าเป็นที่นั่งของพระเจ้า ห้ามตั้งหมู่บ้านบนเนินที่มีสายน้ำล้อมรอบทั้ง 3 ด้าน เมื่อเลือกที่ตั้งหมู่บ้านแล้วจะเสี่ยงทายโดยการนำข้าวสารใส่กรวย 2 กรวยฝังดินไว้ หลังจากนั้น 1 คืนก็ขุดขึ้นมาดู ถ้ากรวยยังอยู่ที่เดิมและไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ถือว่าสามารถตั้งหมู่บ้านตรงนั้นได้ แต่ถ้าพบว่ากรวยได้เคลื่อนย้ายที่ หรือมีความเปลี่ยนแปลงใด ๆ เช่น จำนวนข้าวสารลดลง ก็จะต้องหาพื้นที่อื่นต่อไป¹⁰⁵

การจัดการที่ดินเพื่อทำไร่ข้าว ชาวบ้านจะไม่บุกเบิกป่าใหม่สัก แต่จะใช้วิธีการทำไร่หมุนเวียน โดยแต่ละครอบครัวจะมีที่ไร่อย่างน้อย 3 แปลง¹⁰⁶ เมื่อทำไร่ในแปลงหนึ่งแล้ว 1 ครั้ง ก็จะย้ายไปทำยังที่แปลงอื่น พื้นที่แปลงเดิมก็จะปล่อยให้พื้นสภาพป่าขึ้นมาใหม่เรียกว่า ไร่เหล่า หรือ ป่าเหล่า การทำไร่ชาวบ้านจะไม่จับจองที่ไร่เป็นของใครของมันโดยเด็ดขาดชัดเจน ดังนั้นแต่ละคนจึงอาจไปทำไร่ในไร่เหล่าของคนอื่นก็ได้โดยเพียงแต่ไปบอกให้ผู้ที่เคยทำไร่ในแปลงนั้นมาก่อนได้รับรู้เท่านั้น¹⁰⁷ ชาวบ้านจึงไม่ได้บุกเบิกป่าแก่ (Primary Forest) นัก นอกจากเมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้นมากเกินกว่าพื้นที่ทำไร่เดิมจะรองรับได้ การโยกย้ายที่ทำกินและที่ตั้งชุมชนของชาวบ้านจึงเป็นไปอย่างเป็นระบบเพื่อไม่ให้เกิดแรงกดดันต่อระบบนิเวศน์มากเกินไปความสามารถในการรองรับของระบบนั้น

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ นายชูลอย อมรกิจพิง(103)

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ นายชูลอย อมรกิจพิง(103)

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุทธรพิณ(92)

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุทธรพิณ(92)

2.1.2 ความผูกพันและเคารพต่อธรรมชาติ

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ด้วยความเคารพของมนุษย์ต่อธรรมชาติ ดังพบได้ในขั้นตอนต่างๆของการทำไร่ เช่น

การเลือกพื้นที่ทำไร่ ก็จะเลือกจากพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่า โดยการสังเกตว่า ถ้ามีหญ้า ตู๋อยู่ มาก หรือมีขี้ไต้เดือนมาก หรือมีไม้ขวางมาก หรือสังเกตว่าใบไม้มีสีเขียว ซึ่งแสดงว่าดินมีปุ๋ยมาก และที่ดินดังกล่าวถูกทิ้งไว้ 4-5 ปีมาแล้ว ซึ่งจะทำให้มีหญ้าไม่มากเมื่อปลูกข้าว ที่ดินแปลงนั้นจะปลูกข้าวได้ดี ถ้ามีไม้ใหญ่มากไปก็ไม่ดี แต่ถ้ามีไม้ใหญ่ในบริเวณที่ทำไร่ชาวบ้านก็จะรานกิ่งโดยไม่ฟันทิ้ง ชาวบ้านจะห้ามทำไร่ในพื้นที่ที่เป็นป่าช้า บริเวณที่เป็นตาน้ำ บริเวณที่เป็นขุนน้ำ หรือ ต้นน้ำ และบริเวณที่เป็นป่าสะดือ(ป่าเดปอ)¹⁰⁸ เมื่อเลือกพื้นที่ไร่ได้แล้วก็จะเสี่ยงทายโดยการใช้มดคันไม้ในบริเวณนั้นดู ถ้าดมมดหมดแสดงว่าดีไม่อนุญาต ถ้าดมมดไม่หมดก็ให้ฟันไม้เล็กต้นหนึ่งให้เหลือโคนแล้วผ่าโคนที่ติดดินออกเป็น 4 ซีก แล้วบนบานขอทำไร่ ถ้ากลับไปถึงบ้านแล้วนอนฝันไม่ดี เช่น ฝันว่าไฟไหม้ หรือ เห็นขอนไม้ใหญ่นอนอยู่ ก็แสดงว่าดีไม่อนุญาตก็ต้องไปเลือกที่อื่นต่อไป แต่ถ้าฝันดี เช่น ฝันว่าน้ำนอง ฝันว่าเห็นช้าง หรือฝันว่าดำน้ำ ก็สามารถทำไร่ที่นั่นได้¹⁰⁹

การเลือกพื้นที่ทำไร่จะทำการในช่วงประมาณเดือน 5 เมือง(ประมาณเดือนมีนาคม) เมื่อเลือกได้แล้วก็จะฟันไร่แล้วทิ้งไว้ 2 เดือน เพื่อให้ไม้แห้ง ในราวเดือน 7 เมือง ก็จะเผาไร่ เดือน 8 เมือง ก็จะนำไร่ (ปลูกข้าวไร่) หลังจากนั้นก็จะเก็บเกี่ยวในราวเดือน 3 เมือง ในระหว่างนั้นชาวบ้านจะทำพิธีบนบานและเลี้ยงผี 2 ครั้งคือ ตอนนำไร่ในเดือน 8 เมือง และเลี้ยงผีในเดือนสิบ 11 เมือง

การบนบานและเสี่ยงทายในตอนนำไร่ จะทำในช่วงก่อนวันนำไร่ โดยการทำร้านในบริเวณที่ไร่แล้วเข้าป่าไปหาของกิน เช่น หมู ลิ่น แล่น มาย่างแล้วนำไปวางไว้ที่ตอไม้แล้วบนบานขอให้ฟ้าฝนดี

¹⁰⁸ ป่าสะดือเป็นป่าตามประเพณีของชาวปกากะญอเพื่อใช้เก็บสายสะดือของเด็กแรกเกิดไว้ที่ต้นไม้ และถือว่าเป็นต้นไม้ประจำตัวของผู้นั้นห้ามผู้อื่นมาตัดต้นไม้ต้นนั้น ป่าสะดือมี 2 แบบขึ้นอยู่กับการกำหนดของชุมชนคือ 1) ไม่กำหนดเป็นบริเวณป่าโดยแต่ละคนจะเลือกต้นไม้ต้นใดก็ได้ ในบริเวณดังกล่าวผู้อื่นจึงสามารถตัดไม้ต้นอื่นก็ได้ นอกจากต้นไม้ที่ใช้เก็บสายสะดือ แต่ต้นไม้ที่แต่ละคนเลือกมักจะอยู่บริเวณเดียวกันเพื่อป้องกันการสับสนอันจะทำให้ผู้อื่นมาตัดต้นไม้ต้นนั้นโดยไม่ตั้งใจได้ 2) กำหนดเป็นบริเวณป่าสะดือ โดยจะมีต้นไม้ใหญ่เช่น ต้นไทร และทุกคนจะนำสายสะดือเด็กเกิดใหม่ไปแขวนไว้ที่ต้นไม้ใหญ่นั้น แล้วกำหนดพื้นที่บริเวณนั้นเป็นป่าสะดือที่ห้ามตัดต้นไม้ทุกชนิด สำหรับป่าสะดือของบ้านป่าเลาและแม่หลุพบว่าทั้ง 2 ลักษณะอยู่รวมกันคือ มีการกำหนดบริเวณป่าสะดือมีต้นไม้ใหญ่ที่สามารถนำสายสะดือเด็กไปแขวนได้ แต่บางคนก็เลือกต้นไม้ต้นอื่นที่อยู่ใกล้บ้านแทนก็ได้

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ นายชูลอย(103), อมรกิจพิง นายพะเลอะ(67)

ให้ได้ข้าวดี จากนั้นในวันเริ่มน้ำไร่ก็จะทำ แม่ข้าว โดยการปักไม้ไว้ 4 มุม และหยอดข้าวไว้ในบริเวณที่ปักไม้ 7 เม็ด เพื่อแทนวันทั้ง 7 วันในหนึ่งสัปดาห์ จากนั้นก็คอยสังเกตว่าข้าวที่แทนวันทั้ง 7 วันนั้นกอไหนสมบูรณ์ที่สุด ปีต่อไปจะต้องเริ่มน้ำข้าวในวันดังกล่าว (สัมภาษณ์ นายชุลอย อมรกิจพิง)

การทำพิธีเลี้ยงผี ในเดือนสิบเอ็ดเมืองซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวยังไม่ตั้งท้องงูชิวจะเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงโดยเลี้ยงด้วยไก่ เจ้าของไร่จะทำร้าน 4 ร้าน แทนผี 4 ผี ที่คอยดูแลรักษาไร่คือ ตาลือคอ(เจ้าที่ ดิน น้ำ ฝน ขุนห้วย) ตะลือมี(คอยดูแลไฟ) ตะเตอเมาะ(ให้ข้าวดี) ตาชะ(ป้องกันโรค หรือ แมลง) ในวันที่เลี้ยงผีเมื่อเจ้าไร่กลับบ้านไปแล้วผู้อื่นจะเข้าไปในไร่ที่เลี้ยงผีนั้นไม่ได้ นอกจากเจ้าของไร่¹¹⁰ เมื่อถึงยามตีข้าวเจ้าของจะต้องทำพิธีเลี้ยงผีตาชะอีกครั้งหนึ่ง¹¹¹ จากนั้นพื้นที่ดังกล่าวก็จะถูกทิ้งไว้ให้ดินฟื้นตัวเป็นไร่เหล่านหลายปีก่อนที่จะมีผู้มาทำไร่อีก

จะเห็นว่าประเพณีความเชื่อของชาวปกากะญอได้แสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีนั้นสังเกตได้ว่า “ผี” ที่ชาวบ้านเชื่อนั้นล้วนแต่เป็นผีที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น ที่ดิน ไร่ นา ห้วย ป่า ไฟ โรค เป็นต้น การนับถือผีเหล่านี้จึงเป็นเหมือนสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเคารพและผูกพันกับธรรมชาติอย่างแนบแน่น

ประเพณีของชาวปกากะญอนอกจากแสดงให้เห็นถึงความเคารพในธรรมชาติของชาวบ้านแล้วยังเป็นการกำหนดให้ชาวบ้านต้องทิ้งพื้นที่ทำไร่ไว้ให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินฟื้นตัวอย่างเต็มที่อีกด้วย นอกจากประเพณีที่กล่าวมาแล้วยังสามารถพบในประเพณีอื่น ๆ ของชาวปกากะญออีก ดังจะพบว่าประเพณีของชาวปกากะญอจะบังคับให้ชาวบ้านต้องย้ายชุมชนบ่อย ไม่สามารถตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ใดที่หนึ่งได้อย่างถาวรนานนัก เช่น ถ้างูชิวเสียชีวิตก็จะต้องย้ายหมู่บ้านไปที่อื่น ในครอบครัวถ้าผู้เป็นแม่เสียชีวิตจะต้องรื้อบ้านทิ้ง หรือการต้องสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่ เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านต้องย้ายที่อยู่อยู่เสมอ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตบนพื้นที่สูงของชาวปกากะญอ เพราะการย้ายที่บ่อย ๆ จะเปิดโอกาสให้ระบบนิเวศที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ได้มีโอกาสฟื้นตัว

2.1.3 การควบคุมทางสังคม : การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรของชาวปกากะญอในมิติของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของชาวบ้านปกากะญอในแถบลุ่มน้ำแม่หลุ นอกจากนี้ยังมีมิติของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนและมีประสิทธิภาพด้วยเช่นกัน ซึ่งอาจถือเป็นการควบคุมทางสังคม การสร้างเครือข่ายของชาวบ้าน และที่สุดแล้วก็เกี่ยวโยงไปถึงการจัดการทรัพยากรด้วย โดยอาจแบ่งได้เป็น 4 ระดับคือ

¹¹⁰ สัมภาษณ์ นายฮ้าย อมรกิจพิง(63), นายพะเลอะ(67)

¹¹¹ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ (67)

ระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ ระดับชุมชน และระดับระหว่างชุมชน การควบคุมทางสังคมและสร้างเครือข่ายทั้ง 4 ระดับนี้จะปรากฏอยู่ในประเด็นความเชื่อหรือรูปแบบปฏิบัติต่างๆของชาวปกากะญอ คือ ความเชื่อเรื่องผีเรือน และการปกครองชุมชนโดยญาติผู้ใหญ่

ความเชื่อเรื่องผีเรือน การนับถือผีเรือนของชาวปกากะญอนั้นมีข้อปฏิบัติมากมาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีเรือนในการควบคุมทางสังคมและการสร้างเครือข่ายมีบทบาททั้ง 4 ระดับดังกล่าว รวมทั้งมีบทบาทคอยควบคุมความสัมพันธ์ทั้งในมิติมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ ในยุคนี้ชาวปกากะญอจะนับถือผีเรือนทุกครอบครัว โดยมีตำนานเกี่ยวกับการนับถือผีเรือนของชาวปกากะญอซึ่งเล่ากันว่า

นานมาแล้ว ก่อนที่ชาวปกากะญอจะมีการนับถือผีเรือน ได้มีชายชาวปกากะญอผู้หนึ่ง เมียได้ตายลง เขามีลูกชายซึ่งยังเล็กอยู่คนหนึ่ง ต่อมาชายคนนั้นจะเดินทางไปทีอื่น เขาจึงฝากลูกชายไว้กับชาวบ้านโดยบอกว่าให้ชาวบ้านเพียงแต่ดูแลลูกชายไม่ให้ไปไหน โดยไม่จำเป็นต้องให้เสื้อผ้าหรืออาหารแก่ลูกชายของตน ชาวบ้านไม่ชอบหน้าเด็กคนนั้นจึงฆ่าเสีย แล้วนำไปฝังดินไว้ เมื่อชายคนนั้นกลับมาชาวบ้านก็บอกว่าลูกชายของเขาคือและหนีไปแล้ว ชายคนนั้นไม่เชื่อ เขาเชื่อว่าชาวบ้านได้ฆ่าลูกชายของเขาเสียแล้วเขาจึงร้องเรียกลูกชายของเขาก็ชานรับจากใต้พื้นดิน และกลับมาหาพร้อมกับบอกว่าตนเองถูกชาวบ้านฆ่า หลังจากนั้นไม่นานชายคนนั้นก็ออกเดินทางไปอีกและฝากลูกชายไว้กับชาวบ้านโดยสั่งเสียเช่นเดิม เมื่อชายคนนั้นออกเดินทางไป ชาวบ้านก็ฆ่าลูกชายของเขาและฆ่าและชิ้นส่วนนำไปฝังไว้คนละที่ เมื่อชายคนนั้นกลับมาชาวบ้านก็บอกว่าเด็กคนนั้นถูกชนและหนีไปแล้ว ชายคนนั้นไม่เชื่อจึงร้องเรียกลูกชาย ชิ้นส่วนของลูกชายก็ชานรับมาจากคนละที่ ชายคนนั้นก็ไปรวบรวมมาเด็กคนนั้นก็กลับเป็นคนอีกครั้งหนึ่ง อีกหลายเดือนต่อมาชายคนนั้นก็ออกเดินทางไปอีก และฝากลูกชายไว้กับชาวบ้านพร้อมกับสั่งเสียเช่นเดิม เมื่อเขาออกเดินทางชาวบ้านก็ฆ่าลูกชายของเขา และสับละเอียดและทำเป็นลาบ ใส่พริก ใส่เครื่องเทศ และแบ่งกันกินจนหมด เมื่อชายคนนั้นกลับมาชาวบ้านก็พูดเช่นเดิม แต่ชายคนนั้นไม่เชื่อจึงร้องเรียกอีก เด็กชายก็ตอบมาจากท้องของชาวบ้านแต่ละคนทั้งหมู่บ้าน ชายคนนั้นจึงคิดว่า ถ้าจะฆ่าเด็กจากท้องของทุกคนก็ได้ แต่ชาวบ้านจะเดือดร้อนเขาเลยขอให้ชาวบ้านต้องทำพิธีเลี้ยง

เด็ก ดังนั้นชาวปกากะญอจึงต้องทำพิธีเลี้ยงเรื่อยมาซึ่งก็คือการเลี้ยงผีเรือนนั้น

เอง¹¹²

ชาวบ้านเชื่อว่าผีเรือนจะอยู่ที่เตาไฟของบ้าน ดังนั้นจึงไม่ต้องสร้างหิ้งให้ผีเรือน ผีเรือนจะคอยให้ความคุ้มครองแก่สมาชิกในครอบครัว รวมทั้งลูกหลานที่ออกเรือนไป ผีเรือนยังมีบทบาทลงโทษแก่สมาชิกที่ทำผิดประเพณีโดยทำให้เจ็บไข้ หรือ ทำให้เกิดอาเพศต่าง ๆ เช่น เสือเข้ามากัดหมา หมาเห่ากลางคืนโดยไม่ทราบสาเหตุ มีเสียงประหลาดดังขึ้นในเวลากลางคืน เป็นต้น¹¹³ เมื่อเกิดความเจ็บไข้ หรือเกิดอาเพศขึ้น ก็จะไปหาหมอดูให้ทำนาย ถ้าหมอดูทำนายว่า จะต้องเลี้ยงผีเรือน ก็ต้องทำพิธีเลี้ยงผีเรือน ดังนั้นการนับถือผีเรือนจึงเป็นการควบคุมทางสังคม ซึ่งมีทั้งข้อปฏิบัติและการลงโทษ

การนับถือผีเรือนจะมีข้อปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานของชาวปกากะญอ เช่น การแต่งกาย ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานจะต้องสวมเสื้อยาวกรอมเท้าสีขาวที่เรียกว่า เซวา ถ้าแต่งงานแล้วต้องสวมเสื้อสีดำสั้นแค่เอวที่เรียกว่า เซอ และนุ่งซิ่น ผู้ชายจะต้องสวมเสื้อยาวที่เรียกว่า เซปอเกลาะ หรือใส่เสื้อแดงขนาดสั้นแค่เอวก็ได้ ซึ่งทำให้เครื่องแต่งกายสามารถแสดงสถานะของแต่ละคนได้ชัดเจน การทำบ้านเรือนก็จะสร้างด้วยไม้ที่แข็งแรงไม่ได้ จะต้องสร้างด้วยไม้ไผ่และต้องมีเตาไฟให้ผีเรือนอยู่ ถ้าผู้เป็นแม่เสียชีวิตจะต้องรื้อบ้านทิ้ง แล้วไปสร้างบ้านใหม่ ห้ามชายหญิงมีเพศสัมพันธ์กันก่อนมีพิธี ออมู (แต่งงาน) เป็นต้น¹¹⁴

การเลี้ยงผีเรือนมักจะเลี้ยงเวลาคนในครอบครัวเจ็บป่วย หรือเกิดอาเพศขึ้น แล้วหมอดูทำนายว่าเกิดจากผีเรือน ดังนั้นบางปีจึงอาจต้องเลี้ยงผีเรือนหลายครั้ง หรืออาจไม่เลี้ยงเลย การเลี้ยงผีเรือนจะต้องเลี้ยงด้วยไก่แก้ว หมูแก้ว (เกาะโคติ ซอโคติ)¹¹⁵ หมูแก้ว ไก่แก้ว ได้มาโดย ในวันแต่งงานคู่แต่งงานจะต้องเอาไก่มาเลี้ยงไว้ 1 ตัว ต่อมาถ้าแยกเรือนออกไปก็ต้องเอาหมูไปเลี้ยงไว้ 1 ตัว ไก่และหมูนี้จะถือเป็นไก่แก้ว หมูแก้ว เอาไว้เลี้ยงผีเรือน ถ้าฆ่าไก่แก้วหมูแก้วเลี้ยงผีเรือนไปแล้วจะต้องหาหมูและไก่อื่นที่มีลักษณะเดิมมาเป็นไก่แก้วหมูแก้วแทนตัวเดิม การเลี้ยงผีเรือนอาจจะเลี้ยงเฉพาะไก่แก้ว หรือ หมูแก้ว หรือทั้งไก่แก้วหมูแก้ว ขึ้นอยู่กับว่าได้บนอะไรไว้ ถ้าเป็นพิธีเลี้ยงขนาดใหญ่เต็มรูปแบบ

¹¹² เล่าโดย นายหล้าโบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹¹³ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹¹⁴ สัมภาษณ์ นายหล้าโบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹¹⁵ ไก่และหมูตัวแรก

จะต้องเลี้ยง 4 วัน คือ วันที่ 1 ผู้หญิงฆ่าไก่แกเลี้ยงผี วันที่ 2 ผู้หญิงฆ่าหมูแกเลี้ยงผี วันที่ 3 ผู้ชายฆ่าไก่ที่ไม่ใช่ไก่แกเลี้ยงผี วันที่ 4 ผู้ชายฆ่าหมูที่ไม่ใช่หมูแกเลี้ยงผี¹¹⁶

ในวันเลี้ยงผีเรือนยังแสดงให้เห็นถึงการนับญาติผ่านทางฝ่ายผู้หญิง โดยในวันดังกล่าวลูกทุกคนซึ่งแม้จะออกเรือนไปแล้วก็ต้องกลับมาช่วยพิธีเลี้ยงผี แต่ลูกเขยลูกสะใภ้ไม่จำเป็นต้องเข้าร่วม และหลานที่เป็นลูกของลูกหญิงจะต้องเข้าร่วมพิธีเลี้ยงด้วย แต่หลานที่เป็นลูกของลูกชายไม่จำเป็นต้องเข้าร่วม อย่างไรก็ตามในระดับครอบครัวก็ยังคงยอมรับให้ผู้ชายมีอาวุโสสูงกว่าผู้หญิง ดังจะเห็นจากการกำหนดว่าในวันเลี้ยงผีเรือนนั้น การเริ่มกินข้าวจะต้องเริ่มกินเรียงตามลำดับอาวุโส คือ พ่อ แม่ ลูกคนโต ลูกคนถัด ๆ ไป หลานซึ่งเป็นลูกของลูกคนโตไปสู่ลูกคนเล็ก โดยเริ่มเรียงกินตามลำดับอาวุโสคนละคำจากนั้นจึงจะกินพร้อมกันได้¹¹⁷

การเลี้ยงผีเรือนเป็นการเลี้ยงผีในระดับครอบครัวและเครือญาติเป็นสำคัญ ดังนั้นประเพณีนี้จึงทำกันเองในหมู่ญาติพี่น้อง โดยญาติซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทในระดับชุมชนไม่ต้องมาทำพิธีให้ในวันเลี้ยงผีเรือนชาวบ้านคนอื่นอาจจะมาร่วมด้วย แต่จะมาร่วมกินข้าวกับเจ้าของบ้านไม่ได้ และวันดังกล่าวคนในครอบครัวที่เลี้ยงผีเรือนจะนอนคนละฟากลำน้ำกันไม่ได้¹¹⁸ การทำพิธีเลี้ยงผีถ้าทำไม่ดีหรือไม่ถูกต้อง ก็อาจทำให้ลูกของเจ้าของบ้านตายเป็นคู่ หรือ เป็นบ้าได้¹¹⁹

¹¹⁶ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73) ถ้าพิจารณาตามแนวคิดแบบวัตถุนิยมวัฒนธรรม (cultural materialism) ของมาร์วิน แฮริส การกำหนดให้เลี้ยงผีโดยไก่แก หมูแก อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นการบังคับให้แต่ละครอบครัวต้องเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อจะได้ฆ่ากินในยามที่คนในครอบครัวเกิดการเจ็บป่วยได้นั้นคือเป็นไปได้ว่าการดำรงชีพบนที่สูงต้องยึดการเพาะปลูกเป็นหลัก ไม่มีโอกาสได้กินเนื้อสัตว์ใหญ่ซึ่งอาจต้องรวมตัวกันออกล่าหลายคนและหลายวันได้มากนัก การเลี้ยงสัตว์ก็ไม่เหมาะกับวิถีชีวิตบนที่สูงนัก การเลี้ยงหมูจะเหมาะสมกับที่สูงเพราะหมูหากินเองได้และกินอาหารได้ทั่วไป แต่ก็ไม่สามารถเลี้ยงไว้ได้หลายตัวเพราะหมูจะแย่งอาหารของคนด้วย ดังนั้นหมูจึงเป็นสิ่งมีค่าสำหรับคนบนที่สูงจะฆ่าหมูกันเมื่อถึงเวลาจำเป็นและสำคัญเท่านั้น การฆ่าหมูในเวลาเจ็บป่วยก็อาจจะเป็นการต้องการให้คนป่วยและครอบครัวได้มีโอกาสกินเนื้อสัตว์ซึ่งเป็นโปรตีนที่ปกติจะไม่ค่อยได้กินนักก็ได้ โปรดดูเปรียบเทียบใน ยศ สันตสมบัติ มนุษย์กับวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 36-40. ยศ สันตสมบัติ จากวรรณถึงเทวดา : มวกชีสและมานุษยวิทยามวกชีส (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), หน้า 162-176.

¹¹⁷ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹¹⁸ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹¹⁹ สัมภาษณ์ นายตะเชอร์อะ อมรภิษฐ์(64), นายชินก พรสมบุญศรี(77)

ข้อปฏิบัติเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการเลี้ยงผีเรือนจะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของสายเครือญาติของครอบครัวผู้เลี้ยง นอกจากนี้การเลี้ยงผีเรือนยังมีนัยยะของการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโดยผ่านสายเครือญาติที่แยกไปอยู่ที่อื่น ดังจะเห็นว่าชุมชนชาวปกากะญอที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่หลุ และที่อยู่ใกล้เคียงกัน มักจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันอย่างใกล้ชิดทุกชุมชน

การถือผีเรือน หรือการเลี้ยงผีเรือนจึงเป็นการต่อยอดความสัมพันธ์ ทั้งระดับครัวเรือน เครือญาติ จนถึงระดับระหว่างชุมชน รวมทั้งในระดับชุมชนด้วย ข้อปฏิบัติของการถือผีเรือนก็จะเป็นการจัดระเบียบของสังคม ถ้าใครทำผิดต่อผีเรือนก็จะสร้างความเดือดร้อนให้กับคนในชุมชนโดยรวม เช่น การมีเพศสัมพันธ์ก่อนทำพิธีฮ่อม เป็นต้น ซึ่งอาจจะทำให้วัวควายหาย เสือเข้ามาในหมู่บ้าน หรือ เกิดอาเพศอื่น ๆ¹²⁰ ทุกคนในชุมชนจึงต้องคอยควบคุมดูแลกัน ไม่ให้สมาชิกในชุมชนทำผิดผีเรือนด้วย ความเชื่อเรื่องผีเรือนจึงเป็นรูปแบบการควบคุมทางสังคมที่เป็นบรรทัดฐานสำคัญให้กับวิถีชีวิตในการปกครองชุมชน หรือในการตัดสินใจตัดสินใจ ดังนั้นที่มาของอำนาจของวิถีชีวิตส่วนหนึ่งจึงมาจากประเพณีความเชื่อเดิมของชาวปกากะญอ อันทำให้อำนาจของวิถีชีวิตมีขอบเขตที่แน่นอน ไม่ใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าถ้าเปรียบเทียบกับคนเมืองซึ่งมีประเพณีปอยหลวงประจำปีของวัดสำคัญ และประเพณีเลี้ยงผีเจ้าหลวงดังที่กล่าวมาแล้วเป็นประเพณีที่มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนคนเมืองในแม่แจ่มแล้ว ไม่พบว่าชาวปกากะญอมีประเพณีใดที่มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนในหมู่ชาวปกากะญอด้วยกันโดยเฉพาะเหมือนกลุ่มคนเมือง นอกจากสอดแทรกอยู่ในประเพณีความเชื่ออื่นๆซึ่งมีอยู่แล้วในชุมชนเท่านั้น คือการนับถือผีเรือน

การสืบทอดผีเรือนของชาวปกากะญอยังมีบทบาทในการจัดการแรงงานและการสืบทอดมรดกด้วย ความเชื่อเรื่องผีเรือนคือการนับญาติทางฝ่ายหญิง เมื่อมีการแต่งงาน จะมีการไหว้ผีเรือน ผู้ชายจะเป็นฝ่ายไปอยู่บ้านของฝ่ายผู้หญิง ซึ่งก็คือการไปใช้แรงงานให้กับครอบครัวของฝ่ายหญิง เมื่อมีลูก ลูกจะต้องไปรวมเลี้ยงผีเรือนกับกลุ่มของฝ่ายผู้หญิง ผู้ชายที่แต่งงานแล้วจะย้ายไปอยู่ที่บ้านของฝ่ายผู้หญิงระยะหนึ่ง จากนั้นก็อาจจะไปสร้างครอบครัวใหม่โดยอาจไปพื้นที่ใหม่หรืออาจจะได้รับการแบ่งไร่นาจากครอบครัวของฝ่ายผู้หญิง ส่วนลูกที่เป็นผู้หญิงคนสุดท้ายมักจะไม่นิยย้ายออกไปสร้างบ้านใหม่ แต่จะเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่อยู่ที่บ้านเดิม ลูกสาวคนสุดท้ายจึงมักได้รับมรดกที่พ่อแม่มีอยู่ เช่น สัตว์เลี้ยง ไร่นา หรือทรัพย์สินต่าง ๆ

ดังนั้นข้อปฏิบัติในการถือผีเรือนจึงถือได้ว่าเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมทั้งในด้านการจัดโครงสร้างทางสังคม และการจัดการทรัพยากรในระดับต่างๆ นั่นเอง

¹²⁰ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

การปกครองชุมชนโดยวิถีไท เป็นประเพณีความเชื่อที่แสดงถึงการจัดระเบียบการปกครองชุมชนซึ่งมีทั้งนัยยะการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เช่นกัน ที่มาของอำนาจของวิถีไทนั้นมาจากพื้นฐาน ประเพณีความเชื่อของปกากะญอ เช่น ความเชื่อเรื่องผีเรือน วิถีไทจะเป็นคนกลางในการติดต่อกับผี สังเกตได้ว่าวิถีไทจะมีบทบาทในการจัดความสัมพันธ์ในระดับกว้าง เช่น ในระดับชุมชน ระดับลุ่มน้ำ หรือระดับหน่วยนิเวศน์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและปริมาณผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูกเป็นสำคัญ ส่วนบทบาทในระดับเครือญาติ เช่น การเลี้ยงผีเรือนนั้น ไม่ใช่หน้าที่ของวิถีไท อย่างไรก็ตามถือได้ว่าวิถีไทเป็นผู้นำของชุมชนปกากะญอ แต่วิถีไทก็ไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเพราะวิถีไทจะมีบทบาทตามที่รอบประเพณีความเชื่อเดิมมีอยู่ ขณะเดียวกันวิถีไทก็ต้องสร้างบารมีด้วยการปฏิบัติตัวให้เป็นแบบอย่างของชาวปกากะญอในอุดมคติโดยไม่ทำผิดจารีต และเป็นผู้คอยควบคุมดูแลให้ชาวบ้านปฏิบัติตามจารีตด้วย

ในลำน้ำหรือลำห้วยแต่ละสายสามารถมีวิถีไทได้เพียงคนเดียวเท่านั้น ความเชื่อนี้แสดงให้เห็นถึงระบบการจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำของชาวปกากะญอ ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว การสืบทอดตำแหน่งวิถีไทจะสืบทอดไปสู่ลูกชายคนโต หรือคนที่รองลงมา หรือหลาน โดยถ้าลูกชายคนรองได้เป็นวิถีไทลูกชายคนโตจะต้องย้ายไปอยู่ลุ่มน้ำสายอื่น¹²¹ ซึ่งอาจจะเป็นการป้องกันการแข่งอำนาจกันภายหลังก็ได้

ความเชื่อเรื่องวิถีไทยังมีนัยยะของการจัดการแรงงานด้วย ซึ่งสัมพันธ์กับการนับญาติของฝ่ายหญิงของชาวปกากะญอ ดังจะพบว่า การเกิดวิถีไทคนใหม่ที่ไม่ได้สืบทอดตำแหน่งมาจากพ่อจะทำได้ในกรณีที่ผู้ใดผู้หนึ่งโยกย้ายไปหาที่ทำกินในลำห้วยสายใหม่ที่ยังไม่มีวิถีไทมาก่อน ผู้นั้นก็ยังสามารถตั้งตัวเป็นวิถีไทเพื่อจะได้ทำพิธีเลี้ยงผีตามประเพณีเดิมต่อไป และต่อมาก็สามารถสืบทอดตำแหน่งสู่ลูกของตนต่อไปได้ แต่ผู้ที่จะย้ายไปทำกินบนลำห้วยสายใหม่นั้นจะต้องมีลูกคนโตเป็นผู้หญิงเท่านั้น ข้อปฏิบัติเช่นนี้อาจจะเกิดขึ้นเพราะว่าการไปบุกเบิกป่าบนลำห้วยสายใหม่นั้นจำเป็นต้องใช้แรงงานมาก ถ้าลูกคนโตเป็นผู้หญิงจะสามารถเพิ่มแรงงานได้เร็วจากการแต่งงานก็ได้ หรือลูกที่เป็นผู้หญิงจะสามารถสร้างเครือข่ายเครือญาติได้มาก ซึ่งจะเป็นความมั่นคงของผู้ที่ย้ายไปตั้งถิ่นฐานพื้นที่ใหม่ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อที่ตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของลูกผู้หญิงต่อผู้ที่เป็นวิถีไท อีกคือความเชื่อที่ว่าครอบครัวของวิถีไทจะต้องมีลูกสาวอยู่ด้วยเพราะเวลาต้มเหล้าสำหรับทำพิธีเลี้ยงผีต่าง ๆ ถ้าลูกสาวของวิถีไทเป็นผู้ต้มเหล้าให้จะเป็นการดี¹²²

¹²¹ สัมภาษณ์ นายหล้า(127), นายตะเขระ อมรกิจพิง(64), นางพินะ(62), นายอ้าย(91), นายดุลอย แจ่มมงคลไพร(93)

¹²² สัมภาษณ์ นายดุลอย แจ่มมงคลไพร(93)

อนึ่งจากที่กล่าวมาข้างต้นสังเกตได้ว่ามีความแตกต่างในเรื่องการสืบทอดระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย นั่นคือ ถ้าเป็นทรัพย์สินสมบัติ มรดกจะสืบทอดทางฝ่ายผู้หญิง ถ้าเป็นเกียรติยศบารมีจะสืบทอดทางผู้ชาย

หน้าที่ของญีโซวคือการเป็นผู้ทำพิธีต่าง ๆ โดยแต่ละปีญีโซวจะทำพิธีเลี้ยงผี 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ในราวเดือน 9 หรือ 10 เดือน ครั้งที่ 2 ราวเดือน 12 เดือน และครั้งที่ 3 ราวเดือน 4 เดือน¹²³

การเลี้ยงผีของญีโซวจะเป็นพิธีที่คนทั้งหมู่บ้านเข้าร่วมพิธีด้วยระยะเวลาที่เลี้ยงก็สัมพันธ์อยู่กับระยะเวลาของการทำไร่ของชาวบ้าน โดยชาวบ้านจะเริ่มหาที่และเตรียมที่ทำไร่ในราวเดือน 5 เดือน และจะลงมือปลูกข้าวไร่ในราวเดือน 8 เดือน การเริ่มลงมือปลูกข้าวไร่จะไม่มีพิธีที่ญีโซวต้องเลี้ยงผี แต่ชาวบ้านจะต้องรอให้ญีโซวเริ่มทำไร่ของญีโซวเองก่อน ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงจะสามารถเริ่มทำไร่ในแปลงของตนได้ ต่อมาในเดือน 9 หรือ เดือน 10 เดือน ซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวขึ้นสูงประมาณหัวเข่าเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังเอาหญ้าในไร่ ญีโซวก็จะทำพิธีเลี้ยงผีโดยให้ชาวบ้านนำไก่ต้มมาร่วมพิธีครบครวละ 1 ตัว และเหล่าที่ต้มเองไปร่วมทำพิธีเลี้ยงผีที่บริเวณหอดผีของหมู่บ้าน ในช่วงที่มีการเลี้ยงผีจะห้ามคนในหมู่บ้านอื่น เข้าไปในบริเวณหมู่บ้านเด็ดขาด

ต่อมาในเดือน 12 เดือน ซึ่งเป็นช่วงข้าวเริ่มออกดอก ญีโซวจะทำพิธีเลี้ยงผีอีกครั้งหนึ่งโดยชาวบ้านจะร่วมกันเลี้ยงด้วยหมูตัวผู้และเหล่าที่ต้มเองพิธีจะทำกันบริเวณหอดผีของหมู่บ้าน พร้อมทั้งบนบานให้ได้ว่าข้าวดี ท้องข้าวใหญ่ให้รวงข้าวอ่อนมีขนาดใหญ่) ช่วงเวลาทำพิธีจะห้ามคนจากหมู่บ้านอื่นเข้าไปในหมู่บ้านเช่นกัน

ต่อมาในเดือน 4 เดือน ซึ่งเป็นช่วงที่เกี่ยวข้าวเสร็จแล้วและชาวปากกะญอถือว่าเป็นวันปีใหม่ของชาวบ้านจะร่วมกันเลี้ยงผีโดยญีโซวจะเป็นผู้ทำพิธี ช่วงที่เลี้ยงผีจะห้ามคนหมู่บ้านอื่นเข้าไปในหมู่บ้านอีกเช่นกัน ในวันดังกล่าวแต่ละครอบครัวจะต้องนำไก่ไปร่วม 1 ตัว และเหล่าที่ต้มเอง ส่วนญีโซวจะต้องเอาไก่เข้าร่วมพิธี 2 ตัว และเหล่า 1 หม้อ พิธีจะทำกันที่บริเวณหอดผี หลังจากทำพิธีเสร็จ ชาวบ้านทุกคนก็ร่วมกันกินข้าวและมีการผูกข้อมือด้วย¹²⁴

ประเพณีเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวไร่ และให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมากจึงมีพิธีที่แสดงถึงการเคารพและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เมื่อประกอบกับในยุคนี้ ชาวบ้านมีการโยกย้ายหมู่บ้านไปหาที่ทำกินใหม่อยู่เสมอทำให้ญีโซวไม่มีอำนาจปกครองแบบเบ็ดเสร็จ ดังนั้นบทบาทของญีโซวในมิติของการปกครองจึงอิงอยู่กับประเพณีความเชื่อเดิมของชาวบ้าน ประเพณีความเชื่อเรื่องญีโซวยังเป็นการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในระดับลุ่มน้ำด้วย ซึ่งจะทำให้เกิดผลดีต่อการปลูกข้าวไร่และต่อวิถีการผลิตแบบยังชีพของชาวปากกะญอ

¹²³ สัมภาษณ์ นายหล้า(127), นายตุลอย แจ่มมงคลไพร(93)

¹²⁴ สัมภาษณ์ นายหล้า(127), นายตุลอย แจ่มมงคลไพร(93)

ในช่วงนี้ชาวปกากะญอคงจะไม่มี การตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำแม่หลูที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวรนัก แต่จะเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่นทั้งในลุ่มน้ำแม่หลูและลุ่มน้ำที่อยู่ใกล้เคียง โดยที่ตั้งถิ่นฐานของชาวปกากะญอจะอยู่ในบริเวณที่สูงเป็นสำคัญ และชาวบ้านจะทำไร่ข้าวเป็นหลัก เมื่อย้ายไปตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำอื่นก็จะเปลี่ยนไปนับถือ ฤๅษีโช้วคนใหม่แทนด้วย

2.2 ช่วงที่ชาวปกากะญอเริ่มเข้ามาตั้งชุมชนอย่างถาวรในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลู

การเริ่มตั้งชุมชนอย่างถาวรและเริ่มบุกเบิกที่นาของชาวปกากะญอในแถบนี้ นับเป็นการปรับตัวครั้งสำคัญในยุคยังชีพ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นช่วงเดียวกับที่คนเมืองจากที่ราบแม่แจ่มเริ่มขยายตัวออกไปหาที่ทำกินบริเวณรอบนอกเช่นกัน คือในช่วงประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

2.2.1 มูลเหตุของการตั้งชุมชนอย่างถาวรในลุ่มน้ำแม่หลูและใกล้เคียง

ชาวปกากะญอคงจะรู้จักการทำนามานานแล้ว ดังที่ชาวปกากะญอได้เรียกดอกไม้ชนิดหนึ่งที่ออกดอกในช่วงหน้าฝนว่า ดอกควายร้องไห้ (ป๊อ นางอพอ) เนื่องจากเป็นช่วงที่ควายต้องร้องไห้เพราะเหนื่อยจากการไถนา¹²⁵ สำหรับในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลูและลุ่มน้ำใกล้เคียงชาวปกากะญอที่เริ่มทำนามาก่อนคงจะมีไม่มากนักและคงจะเริ่มทำก่อนคนอื่นที่อื่นไม่นานนัก คนที่เริ่มทำนามาก่อนส่วนมากจะเป็นผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ต่ำกว่าชาวปกากะญอโดยทั่วไป อาจอยู่ใกล้กับคนเมือง และบริเวณหมู่บ้านก็มีที่ราบกว้างขวางเหมาะสำหรับการทำนา เช่น บ้านยางล้านในลุ่มน้ำแม่แรก บ้านผาผึ้ง-อมเม็ง ในลุ่มน้ำแม่คงคา แต่โดยส่วนใหญ่ชาวปกากะญอก็ยังคงทำไร่เป็นหลัก ต่อมาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 อันเป็นช่วงก่อนที่จะมีการปฏิรูประบบการปกครองเป็นระบบเทศาภิบาล ช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่คนเมืองในบริเวณที่ราบแม่แจ่มได้เริ่มขยายตัวออกไปหาที่ทำกินในบริเวณรอบนอก ทำให้อัตราการใช้ที่ดินในบริเวณชุมชนรอบนอกสูงขึ้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินจึงมีน้อยลงเพราะมีคนมากขึ้น ความคิดเรื่องการจับจองที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนอย่างถาวรจึงเริ่มมีขึ้น ประกอบกับคนเมืองโดยเฉพาะที่ขยายออกไปจากที่ราบแม่แจ่ม มีทักษะและเคยชินกับการทำนามาก่อน อีกทั้งการทำนานั้นสอดคล้องกับความต้องการกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างถาวรของชาวบ้าน และเป็นรูปแบบการใช้ที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่าการทำไร่ จึงทำให้ที่ดินบริเวณรอบนอกที่ราบแม่แจ่มเริ่มถูกบุกเบิกเป็นที่นามากขึ้นตั้งแต่ราวต้น พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

¹²⁵ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

เนื่องจากบริเวณที่สูงของลุ่มน้ำแม่หลเป็นพื้นที่ที่มีที่ราบน้อย การบุกเบิกที่นาในระยะแรกจึงเริ่มจากบริเวณชุมชนชาวปกากะญอ ที่อยู่ในลุ่มน้ำที่มีที่ราบกว้างกว่า ซึ่งอยู่ใกล้ๆกับลุ่มน้ำแม่หลก่อน เช่น บริเวณบ้านสามสบในลุ่มน้ำแม่แรกพบว่าเริ่มมีคนเมืองอพยพเข้าไปขออาศัยอยู่กับชาวปกากะญอด้วย บางคนมาซื้อที่ราบจากชาวปกากะญอแล้วร่วมมือกับชาวปกากะญอขุดเหมืองฝายบุกเบิกเป็นที่นา¹²⁶ หมู่บ้านปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรกที่มีที่ราบกว้างที่สุดคือ บ้านยางล้าน ซึ่งสามารถบุกเบิกที่นาได้กว้างและเป็นหมู่บ้านชาวปกากะญอที่เริ่มตั้งถิ่นฐานถาวรขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง นอกจากนี้หมู่บ้านชาวปกากะญอที่อยู่ในลุ่มน้ำแม่คงคา เช่น บ้านผาผึ้ง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณที่ต่ำอยู่ติดกับหมู่บ้านคนเมืองคือบ้านอมเม็ง บริเวณบ้านผาผึ้งมีที่ราบขนาดใหญ่และชาวปกากะญอก็บุกเบิกเป็นที่นาจนบ้านผาผึ้งกลายเป็นชุมชนถาวรขนาดใหญ่เช่นกัน¹²⁷ การบุกเบิกที่นาบริเวณเหล่านี้คงจะเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นสำคัญ โดยก่อนหน้านี้ก็น่าจะเริ่มบุกเบิกมาก่อนบ้างแล้ว

2.2.2 การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรของชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล

สำหรับบริเวณลุ่มน้ำแม่หล พบว่าในช่วงแรกที่ชาวปกากะญอที่อยู่ในลุ่มน้ำขนาดใหญ่ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันได้เริ่มบุกเบิกที่นานั้น ในลุ่มน้ำแม่หลก็ยังคงมีชาวปกากะญอเข้ามาทำไร่อยู่ในบริเวณที่เป็นบ้านป่าเลาในปัจจุบัน แต่ไม่มีการบุกเบิกที่นาและยังคงมีการเคลื่อนย้ายชุมชนโดยไม่มีการตั้งชุมชนอย่างถาวร¹²⁸ บางคนอาจจะออกไปจับจองบุกเบิกที่นาที่บ้านยางล้านหรือบริเวณลุ่มน้ำแม่แรก ซึ่งผู้คนล้วนแต่เป็นเครือญาติกันอย่างใกล้ชิดกว่าลุ่มน้ำอื่น เมื่อที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้ในลุ่มน้ำแม่แรกมีน้อยลงชาวบ้านก็เริ่มขยายเข้าไปบุกเบิกที่นาในลุ่มน้ำแม่หม่ม ซึ่งเป็นลุ่มน้ำเล็ก ๆ อยู่ระหว่างลุ่มน้ำแม่แรกและลุ่มน้ำแม่หลพร้อมกับทำไร่ไปด้วย ดังนั้นในช่วงที่ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำใกล้เคียงเริ่มมีการบุกเบิกที่นากัน ชาวปกากะญอที่เคยเข้ามาทำไร่ในลุ่มน้ำแม่หลก็ได้อพยพออกไปจนหมด ซึ่งอาจเป็นเพราะชาวบ้านพยายามออกไปจับจองที่เพื่อบุกเบิกที่นาในลุ่มน้ำใกล้เคียงที่มีที่ราบขนาดใหญ่

อย่างไรก็ตามการบุกเบิกที่นานั้นผู้บุกเบิกจะต้องมีที่ดิน มีจำนวนแรงงานในการบุกเบิกพอเพียง หรือมีทุนในการจ้างคนอื่นให้เบิกนาให้ตน และมีข้าวหรือทรัพย์สินอื่นสำรองไว้พอเพียงที่จะสามารถใช้เวลาและแรงงานมาบุกเบิกที่นาได้ คนที่ยังไม่มีความพร้อมจึงต้องทำไร่อยู่เช่นเดิม หรือไปรับจ้างเบิกนาให้ผู้อื่นไปก่อน แล้วอาจจะเริ่มบุกเบิกที่นาของตนเองทีละน้อยเมื่อมีความพร้อม

¹²⁶ สัมภาษณ์ นายอุทัย ทะบุญ(126)

¹²⁷ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹²⁸ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

ในช่วงนี้ชาวปกากะญอได้เริ่มเข้ามาตั้งชุมชนอย่างถาวรในลุ่มน้ำแม่หลบั้งแล้วคือบ้านแม่หลบ บ้านห้วยทราย และบ้านป่าเลาตามลำดับ

การตั้งถิ่นฐานของบ้านแม่หลบ ชาวปกากะญอผู้ที่เข้ามาตั้งหมู่บ้านอย่างค่อนข้างถาวร และเริ่มบุกเบิกที่นาที่บริเวณบ้านแม่หลบเป็นครั้งแรกคือ ปู่ตัววอ โดยย้ายมาจากบ้านผาผึ้ง-อมเม็ง เนื่องจากบ้านผาผึ้งมีประชากรมากขึ้นและชาวบ้านได้บุกเบิกบริเวณที่ราบเป็นที่นามากแล้ว ปู่ตัววอได้ย้ายเข้ามาพร้อมกับครอบครัวอันมีเมีย และลูกสาวอีก 3 คน ลูกสาวคนโตชื่อ หน่อวาวพอ ได้แต่งงานและอาศัยอยู่กับปู่ตัววอที่แม่หลบ ส่วนน้องสาวอีก 2 คน เมื่อแต่งงานแล้วก็ย้ายไปอยู่ที่อื่น ต่อมาได้มีคนอื่นย้ายเข้ามาอยู่ด้วย อีก 2-3 ครอบครัว¹²⁹ ช่วงที่ปู่ตัววอเริ่มย้ายเข้ามาคงจะอยู่ในช่วงประมาณทศวรรษ 2410-2420

การเป็นผู้นำชุมชนของปู่ตัววอนั้นเล่ากันว่า ปู่ตัววอเป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ มีจิตใจกว้างขวางเป็นที่นับถือของชาวบ้าน ในขณะนั้นในลุ่มน้ำแม่หลบไม่มีชุมชนปกากะญอชุมชนอื่นอยู่เลย ปู่ตัววอจึงตั้งตัวเองเป็นญีโซว¹³⁰ ปู่ตัววอคงจะมีทรัพย์สินติดตัวมาจากบ้านผาผึ้งบ้างแล้ว เมื่อเข้ามาในลุ่มน้ำแม่หลบก็เริ่มทำไร่และบุกเบิกที่นาโดยแรงงานในครอบครัว ต่อมาก็ได้จ้างแรงงานคนอื่นด้วย ปู่ตัววอจึงมีทรัพย์สินมาก เช่น วัว ข้าว ประกอบกับเป็นคนใจกว้างจึงมีผู้ที่มาอยู่ด้วยหลายคน โดยมาช่วยบุกเบิกที่นา ปู่ตัววอก็จะตอบแทนโดยให้ข้าวหรือวัวแก่ผู้ที่มาช่วยเหลือ ทำให้ปู่ตัววอมีที่นาเป็นจำนวนมากทั้ง 2 ฝากของน้ำแม่หลบ ที่นาเหล่านี้รับน้ำจากฝายที่บริเวณหินก้อนใหญ่ซึ่งเป็นที่ห้วยผาผึ้งไหลลงมาสู่แม่น้ำแม่หลบ และฝายที่อยู่ใกล้บ้านแม่หลบในปัจจุบัน หุ่นดังกล่าวเรียกกันว่า หุ่นตัววอ มาจนถึงปัจจุบัน ส่วนที่บริเวณตั้งบ้านเรือนนั้นอยู่ที่บริเวณใกล้ๆกับหินก้อนใหญ่ซึ่งปัจจุบันเป็นที่นา ปัจจุบันนี้ยังคงมีต้นมะม่วงเหลือเป็นร่องรอยอยู่¹³¹

ในราวทศวรรษ 2450 บ้านแม่หลบมีจำนวนครัวเรือน 5 หลังคาเรือน โดยส่วนใหญ่ย้ายมาจากบ้านผาผึ้งและอมเม็ง เช่น ครอบครัวของปู่เตอะเลอะ ครอบครัวของย่าพินะ และลูกหลานของปู่ตัววอ เป็นต้น ผู้ที่มีที่นาคือลูกหลานของปู่ตัววอเท่านั้นส่วนคนอื่นจะทำไม้อย่างเดียว¹³²

การตั้งถิ่นฐานของบ้านห้วยทราย เป็นชุมชนชาวปกากะญอที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังจากบ้านแม่หลบ ผู้ที่เข้ามาเริ่มตั้งถิ่นฐานคือ ปู่กะหนะแะ พร้อมกับครอบครัวซึ่งย้ายมาจากบ้านแม่แอบ ต.บ้านทับมาตั้งบ้านอยู่ใกล้กับคนเมืองบ้านทุ่งยาหลเมื่อประมาณทศวรรษ 2430-2440 ขณะนั้นคนเมืองบ้านทุ่งยาหลเริ่มบุกเบิกที่นาบ้างแล้ว แต่ปู่กะหนะแะยังคงทำไร่อย่างเดียว และยังไม่ตั้งเป็น

¹²⁹ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹³⁰ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹³¹ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹³² สัมภาษณ์ นางพินะ(62)

ชุมชนอย่างถาวรนัก โดยจะย้ายที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในละแวกใกล้กับที่เดิม ต่อมาได้มีชาวปกากะญอ จากที่อื่นย้ายเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันหลายครอบครัว โดยย้ายมาจากบ้านปาเฮียะ บ้านผาผึ้ง อมเม็ง บ้านแม่หลู แต่ก็ไม่มีผู้ใดบุกเบิกที่นา ทั้งนี้เป็นเพราะบริเวณที่คนกลุ่มนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน นั้นไม่มีที่ราบมากนัก และที่ตั้งชุมชนก็อยู่ระหว่างบ้านแม่หลูกับบ้านทุ่งยาหลี่ซึ่งมีการบุกเบิกที่ราบ เป็นที่นาถนันทะหมดแล้ว ชาวปกากะญอที่บ้านห้วยทรายจึงยังคงทำไร่ เป็นหลักและยังคงโยก ย้ายที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เสมอ แต่การโยกย้ายก็ไม่ได้ไปไกลจากที่เดิมนัก เหตุผลของการโยกย้ายมัก จะมาจากการที่เห็นว่าอยู่ที่เดิมไม่มีความสุข เกิดโรคทำให้คนตายกันมากเป็นสำคัญ แต่มิได้ย้ายไป ตามที่ไร่เพราะที่ไร่ทำไว้เกี่ยวเวียนอยู่ในละแวกใกล้เคียงนั่นเอง¹³³

การตั้งถิ่นฐานของบ้านปาเลา ในช่วงประมาณทศวรรษ 2440-2450 ปู่ต้าวซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ อยู่ที่บ้านแม่หลูได้สืบทอดตำแหน่งให้หลานคือ ปู่เต๊ะละ เป็นญาติผู้ใหญ่ ช่วงนี้ทางการเริ่มกำหนดให้มี ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเป็นครั้งแรก ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านแม่หลูคือ ปู่เตอะละ โดยปกครองดูแลบ้านแม่หลู บ้านห้วยทราย บ้านปาเลา และบ้านปาเฮียะซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำแม่หม่ม ขณะ นั้นบ้านปาเลา บ้านห้วยทราย และบ้านปาเฮียะยังคงทำไร่โดยไม่มีการบุกเบิกที่นา

ประมาณทศวรรษ 2450 น้องชายของปู่เต๊ะละ ชื่อปู่สะเนาะ ได้แยกบ้านไปตั้งอยู่บริเวณบ้าน ปาเลาซึ่งเป็นบริเวณต้นน้ำแม่หลู และตั้งตัวเป็นญาติผู้ใหญ่อันถือว่าการผิดประเพณีที่ห้ามมีญาติผู้ใหญ่ อยู่ในลำน้ำเดียวกันเกิน 1 คน หลังจากทีปู่สะเนาะแยกไปอยู่บริเวณบ้านปาเลาได้ประมาณ 3 ปีก็เกิด อาเพศ เช่น เสือเหี้ยบรอยเท้าของปู่สะเนาะ ต่อมาป็นได้แตกใส่ปู่สะเนาะขณะที่กำลังยิง กระบอกคำทำให้ปู่สะเนาะซึ่งถือว่าเป็นญาติผู้ใหญ่ของบ้านปาเลาเสียชีวิต¹³⁴ ดังนั้นชาวบ้านที่อยู่บริเวณที่ เป็นบ้านปาเลาในปัจจุบันจึงต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น เช่น บ้านยางสำน บ้านปาเฮียะ ทำให้บ้านปาเลาร้าง ไป ต่อมาปู่เต๊ะละได้เสียชีวิตลงในราวปลายทศวรรษ 2450 ก็ไม่มีผู้สืบทอดตำแหน่งญาติผู้ใหญ่อีก ทำให้ตำแหน่งญาติผู้ใหญ่ในลุ่มน้ำแม่หลูหมดไป ส่วนตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านนั้น ในราวทศวรรษ 2460 ปู่บิโพ ซึ่งอยู่บ้านห้วยทรายก็เป็นผู้ใหญ่บ้านแทนปู่เตอะละ

ต่อมาในราวทศวรรษ 2470 นายอ้ายซึ่งเคยอยู่บ้านปาเลาตั้งแต่เล็กๆ ในช่วงที่ปู่สะเนาะเป็น ญาติผู้ใหญ่ เมื่อปู่สะเนาะเสียชีวิตก็ได้ย้ายไปอยู่บ้านปาเฮียะ ได้เริ่มทดลองบุกเบิกที่นาที่บ้านปาเฮียะเป็นครั้งแรก แต่ปรากฏว่าพื้นที่ไม่เหมาะสมและมีที่รายน้อย นายอ้ายจึงพาครอบครัวโยกย้ายเข้ามาตั้งบ้าน อยู่ที่บ้านปาเลาปัจจุบันที่ติดกับน้ำแม่หลู 2-3 ปีก่อนที่จะย้ายมาอยู่ที่บ้านปาเลาในปัจจุบัน นายอ้ายเริ่มมาทำไร่ข้าวและรับจ้างทำนาของชาวแม่หลูอยู่ 4-5 ปีก็เริ่มบุกเบิกที่นาเป็นของตนเองใน

¹³³ สัมภาษณ์ นายชูลอย อมรกิจพิง(103), นางแปะโพ ชะนุ(98), นายจำมู รอดอยู่ยืน(99)

¹³⁴ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

บริเวณบ้านป่าเลาได้ โดยร่วมมือกับญาติพี่น้อง ต่อมาจึงมีผู้อื่นโยกย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านป่าเลาเพิ่มขึ้น¹³⁵ บ้านป่าเลาจึงเป็นชุมชนที่เข้ามาตั้งหมู่บ้านอยู่อย่างถาวรในลุ่มน้ำแม่หลัดจากบ้านห้วยทราย

2.2.3 การปรับตัวอันเนื่องมาจากการตั้งถิ่นฐานถาวร

การเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลัดได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวในหมู่บ้านปกากะญอหลายด้าน ซึ่งอาจจะพิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวที่ปรากฏอยู่ในการทำนา การทำไร่ ความเชื่อเรื่องภูติไสว และการนับถือครูบา

การทำนา

การขยายตัวของคนในที่ราบแม่แจ่มออกมาจับจองที่ทำกินในบริเวณรอบนอกทำให้จำนวนประชากรที่มาใช้ที่ดินมีมากขึ้น โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มน้ำที่มีที่ราบกว้าง สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาได้มาก ดังนั้นพื้นที่การทำไร่ของชาวปกากะญอจึงมีจำกัดยิ่งขึ้น ชาวปกากะญอบางส่วนจึงเริ่มบุกเบิกที่นา เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ชาวปกากะญอต้องเริ่มปรับตัวมาตั้งชุมชนในที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวร

ในการบุกเบิกที่นาของชาวปกากะญอนั้น เนื่องจากชาวปกากะญอจะตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงในบริเวณที่เป็นลุ่มน้ำตอนบนซึ่งมีที่ราบแคบๆ และกระจัดกระจายไม่เป็นผืนเดียวกัน การบุกเบิกที่นาจึงเป็นการบุกเบิกในพื้นที่แคบๆ และอาจเป็นแปลงเล็กๆ หลายแปลง การบุกเบิกที่นาจะเริ่มด้วยการรวมกลุ่มผู้ที่จะบุกเบิก แล้วสำรวจพื้นที่ จากนั้นก็เริ่มขุดเหมืองฝายก่อนเพื่อจะได้ทราบว่าจะสามารถท่อน้ำไปทางไหนได้บ้าง แล้วจึงขุดที่นาภายหลังในบริเวณใต้เหมือง¹³⁶

การมีที่นาจะสามารถทำให้สามารถปลูกข้าวในพื้นที่เดิมได้ตลอดไปโดยไม่ต้องใช้พื้นที่มาก และไม่ต้องย้ายหาที่ปลูกข้าวใหม่ทุกปีเช่นการทำไร่ แต่การบุกเบิกที่นาก็ไม่สามารถทำได้ทุกคน ผู้ที่จะบุกเบิกที่นาจะต้องมีความพร้อมหลายอย่างคือ

- ต้องเป็นผู้ที่เริ่มตระหนักความสำคัญของการทำนา เป็นผู้มองการณ์ไกล ดังจะพบว่าผู้ที่ร่วมกันคิดและสำรวจเพื่อจะบุกเบิกนาร่วมกันบางกลุ่มนั้น ต่อมาบางคนก็ไม่ได้ร่วมบุกเบิกด้วยทั้งที่มีความพร้อมด้านอื่น ทั้งนี้เป็นเพราะเห็นว่าการทำไร่ข้าวยังสามารถทำให้ผลผลิตได้มากอยู่¹³⁷

- ต้องมีแรงงานและทุน ในการบุกเบิกที่นาจะต้องใช้แรงงานมาก แรงงานจะได้จากแรงงานในครอบครัว ดังนั้นครอบครัวที่มีสมาชิกมากจึงมีโอกาสบุกเบิกนาได้มากกว่า ส่วนทุนนั้นเนื่องจากการบุกเบิกที่นาจะต้องแบ่งเวลาและแรงงานมาจากการทำมาหากินตามปกติไป จึงต้องมีทุนสำรองไว้ เช่น มีข้าวพอกิน หรือมีเงินในการจ้างแรงงานมาช่วยบุกเบิกที่นาเพิ่ม นอกจากนี้แรง

¹³⁵ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

¹³⁶ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91), นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

¹³⁷ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

งานและทุนอาจได้มาจาก “บารมี” ส่วนตัว เช่น กรณีของปู่ด้าวอ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นผู้มีจิตใจกว้างขวาง ทำให้มีผู้ที่มาใช้แรงงานให้ปู่ด้าวอในการบุกเบิกที่นาจนสามารถมีที่นาจำนวนมาก

- มีที่ดิน ผู้ที่อยู่ในลุ่มน้ำที่มีที่ราบมากจะมีโอกาสในการจับจองพื้นที่ราบที่เหมาะสมสำหรับบุกเบิกที่นาได้มากกว่าในลุ่มน้ำที่มีที่ราบน้อย ส่วนในลุ่มน้ำเล็กๆผู้ที่เข้าไปจับจองเป็นคนแรกๆ จะมีโอกาสเลือกพื้นที่ราบสำหรับเบิกนาได้มากกว่าและได้ทำเลที่ดีกว่าผู้ที่โยกย้ายเข้าไปภายหลัง

การที่ชาวบ้านเริ่มบุกเบิกที่นา รวมทั้งการพยายามสร้างความพร้อมสำหรับการบุกเบิกที่นายังได้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเริ่มมีคติในการสะสมเกิดขึ้นแล้ว สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีคติสะสมทรัพย์สินน่าจะมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ที่ทำให้ชาวบ้านซึ่งเคยมีความมั่นคงทางอาหารและทรัพยากรธรรมชาติ เช่นที่ดิน เริ่มไม่มีความมั่นคงดังแต่ก่อน จึงทำให้ชาวบ้านต้องสร้างความมั่นคงโดยการสะสมทรัพย์สิน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากบริเวณที่ชาวปกากะญออาศัยอยู่ในลุ่มน้ำแม่หลุมมีที่ราบน้อย ดังนั้นจึงมีผู้ที่สามารถบุกเบิกที่นาได้เพียง 2-3 ครอบครัวเท่านั้นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการบุกเบิกที่นาก็หมดลง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงทำไร่เพียงอย่างเดียว นอกจากบางคนที่ยกย้ายเข้ามาภายหลังแล้วสามารถขอแบ่งพื้นที่เพื่อเบิกนาจากคนที่เข้ามาเบิกนาอยู่ก่อนได้บ้างเท่านั้น คนที่มีที่นามักจะทำไร่ข้าวไปด้วย เพราะการทำนาอย่างเดียวอาจไม่พอกิน และการทำทั้งนาทั้งไร่ข้าวก็เป็นการสะสมทรัพย์สินให้แก่ครอบครัวให้มีมากขึ้นก็ได้

การทำไร่

ชาวปกากะญอส่วนใหญ่ยังคงทำไร่ข้าวเพียงอย่างเดียว แต่เนื่องจากจำนวนประชากรที่เข้ามาใช้พื้นที่ทำไร่มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่ในการหมุนเวียนทำไร่ข้าวน้อยลง ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2470 เป็นต้นมาพบว่าชาวบ้านมีจำนวนแปลงข้าวไร่ไม่ต่ำกว่าครอบครัวละ 3 แปลงโดยพยายามไม่ให้เหลือน้อยกว่านี้ เนื่องจากชาวบ้านพบว่าในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุมพื้นที่ทำไร่จะฟื้นตัวได้หลังจากการพักดินไว้น้อยกว่า 2 ปี ถ้าต่ำกว่านี้จะทำให้ปลูกข้าวไม่ได้ผล และมีปัญหาอื่นตามมา เช่น หญ้าขึ้นมาก หน้าดินพังทลาย เป็นต้น¹³⁸ นอกจากนี้การทำไร่อยู่ในพื้นที่จำกัดเพียง 3 แปลงยังทำให้ชาวบ้านไม่ต้องโยกย้ายชุมชนไปตามแปลงข้าวไร่บ่อยๆ เหมือนก่อนหน้านี้ ทำให้การตั้งชุมชนมีความถาวรมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม

ในช่วงปลายๆของยุคยังชีพ การทำไร่จึงไม่สามารถให้ความมั่นใจกับชาวบ้านว่าจะเป็นหลักประกันของความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนได้เหมือนก่อนหน้านี้ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับการปลูกข้าวไร่น้อยลงกว่าเดิม ดังจะพบว่าพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการทำไร่ของชาวบ้านเริ่มลดความเคร่งครัดลง เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการเลือกพื้นที่ทำไร่ก็อาจไม่สามารถใช้เลือก

¹³⁸ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน (92)

พื้นที่ทำไร่ได้มากนัก เพราะพื้นที่ทำไร่น้อยลง หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ก็เปลี่ยนไปเมื่อไม่มีตำแหน่งญีโหวในช่วงประมาณ ทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา¹³⁹ นอกจากนี้การที่ชาวบ้านบางส่วนเริ่มบุกเบิกที่นาทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางฐานะของชาวบ้าน คนที่มีที่นาจะสามารถสะสมทรัพย์สินได้มากกว่าคนที่ไม่มีที่นา คนไม่มีที่นาจะยึดการทำไร่ข้าวเป็นหลัก ส่วนคนที่มีที่นาจึงจะยังคงทำไร่เช่นกัน ความหมายของการทำไร่ของคนทั้ง 2 กลุ่มจึงต่างกัน นั่นคือ คนที่ไม่มีนาจึงจะทำไร่เพื่อยังชีพ ส่วนคนที่มีนาจึงจะทำไร่เพื่อเสริมการทำนาและสะสมเป็นทรัพย์สิน การทำไร่จึงเพิ่มโอกาสในการปรับตัวให้แก่คนมีที่นาได้มากกว่าคนไม่มีที่นา

อย่างไรก็ตาม แม้จะถูกบีบคั้นให้ต้องมีพื้นที่ทำไร่น้อยลง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงต้องทำไร่ข้าวเป็นหลักอยู่ ชาวบ้านจึงยังคงให้ความสำคัญกับความสมบูรณ์ของธรรมชาติอันจะทำให้ผลผลิตของข้าวไร่ได้ผลดี ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะเริ่มปรับตัวมาเริ่มตั้งชุมชนอย่างถาวรมากขึ้น แต่ก็ยังคงยึดถือความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่เกี่ยวกับการทำไร่อย่างเคร่งครัดอยู่เช่นเดิม เช่น การห้ามตัดไม้บริเวณขุนน้ำ การพยายามทำไร่หมุนเวียน และพยายามพักพื้นที่ทำไร่ไว้นานที่สุดก่อนที่จะทำไร่ในพื้นที่นั้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติไว้จะสอดคล้องและเป็นผลดีต่อการทำนาด้วยเช่นกัน เช่น ทำให้มีน้ำดี ไม่มีแมลงรบกวน ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องญีโหว

ถ้าพิจารณาในแง่ของการจัดการทรัพยากรจะเห็นว่า บทบาทของญีโหวจะมีหน้าที่ในการจัดระบบและจัดสมดุลย์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ในระบบนิเวศน์หน่วยหนึ่ง ซึ่งกำหนดจากขอบเขตของลำน้ำหรือลุ่มน้ำ โดยก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะเข้ามาใช้ทรัพยากรในหน่วยนิเวศน์จากการทำไร่ข้าวเป็นสำคัญ ต่อมาเมื่อชาวบ้านเริ่มบุกเบิกที่นาซึ่งเป็นการปรับตัวในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านและต่อระบบนิเวศน์ ญีโหวจึงปรับบทบาทมาให้ครอบคลุมถึงการทำนาของชาวบ้านด้วย โดยญีโหวเริ่มมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาคือการทำพิธีเลี้ยงผีฝ่ายให้ชาวบ้านในหมู่บ้าน¹⁴⁰

นอกจากนี้ในช่วงนี้เมื่อชาวบ้านเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรขึ้นนั้น ความเชื่อที่ว่าเมื่อญีโหวเสียชีวิตคนในชุมชนจะต้องย้ายที่ตั้งที่ตั้งอื่นก็มีการปรับเปลี่ยนเป็นว่าให้พระภิกษุมานำพิธีสวดแทน และไม่ต้องย้ายชุมชนไปที่อื่น อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องญีโหวที่เปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มจากเดิมนี้นี้ได้รับการปฏิบัติในชุมชนปกากะญอลุ่มน้ำแม่หลูไม่นานนัก โดยเฉพาะการใช้พระภิกษุมานำสวดแทน

¹³⁹ สัมภาษณ์ นายตะเชอร์อะ อมรภิຈິฟ(64)

¹⁴⁰ สัมภาษณ์ นายฮ้าย อมรภิຈິฟ(63)

การย้ายชุมชนเมื่อญาติเสียชีวิตนั้นจะปรากฏในลุ่มน้ำใกล้ๆ แทน เพราะตำแหน่งของญาติในลุ่มน้ำแม่หลุมหมดไปเสียก่อน

ถ้าเปรียบเทียบระหว่างชุมชนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุม และในลุ่มน้ำใกล้เคียงจะพบว่า ตำแหน่งของญาติในลุ่มน้ำแม่หลุมหมดไปก่อนลุ่มน้ำอื่น นั่นคือได้หมดไปในช่วงประมาณทศวรรษ 2450-2460 จากนั้นลุ่มน้ำอื่น ๆ จึงค่อย ๆ เลิกตำแหน่งนี้ไป มีเพียงลุ่มน้ำแม่แรกที่ยังคงมีญาติอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ เหตุผลที่ไม่มีผู้สืบทอดตำแหน่งญาติในลุ่มน้ำจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงอย่างมากของวิถีชีวิตโดยรวมของชาวปกากะญอจนทำให้บทบาทของญาติไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องได้ ผู้ที่จะเป็นญาติจึงรู้สึกว่าเป็นภาระหนักจึงไม่ยอมรับตำแหน่งเป็นญาติ¹⁴¹ เช่น เวลาจะเลี้ยงผีญาติจะต้องเดินทางสิ่งของจากผู้คนในชุมชนจนบางคนก็ไม่พอใจญาติ¹⁴² อันแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเริ่มไม่ให้ความเคารพต่อตำแหน่งญาติเหมือนแต่ก่อน การที่หน้าที่ของญาติกลายเป็นภาระหนักของผู้ที่จะเป็นญาติแสดงให้เห็นว่าบทบาทของญาติเริ่มแปลกแยกจากวิถีชีวิตโดยรวมของชาวบ้าน ผู้คนในชุมชนจึงอาจไม่ให้ความร่วมมือ ผู้ที่จะสืบเชื้อสายเป็นญาติบางคนจึงอาจจะไม่สนใจที่จะประพฤติตัวตามจารีตของผู้ที่จะเป็นญาติ ก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านไม่ยอมรับ เช่น ผู้ที่จะเป็นญาติของบ้านแม่หลุมเป็นผู้ที่ไม่ปฏิบัติตัวให้ชาวบ้านยอมรับ ต่อมาก็ติดผืนและหนีออกไปจากหมู่บ้าน¹⁴³

การที่ชาวบ้านไม่ให้ความยอมรับบทบาทของญาติเหมือนแต่ก่อน จึงแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังที่กล่าวแล้วว่าบทบาทของญาติมีหน้าที่ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เพื่อให้มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติ ในนิเวศน์หน่วยหนึ่งอย่างสมดุลย์ อันอยู่บนพื้นฐานของการที่ชาวบ้านทำไร่ข้าวเป็นหลัก และต่อมาก็รวมถึงการทำนาด้วย แต่เมื่อประชากรเข้าไปใช้พื้นที่ในลุ่มน้ำมีมากขึ้นและเกิดความกดดันจากการที่มีคนจากที่ราบแม่แจ่มโยกย้ายออกไปหาที่ทำกินบริเวณรอบนอก ทำให้ความเชื่อเรื่องญาติไม่สามารถจัดการกับปัญหาใหม่นี้ได้ บทบาทของความเชื่อเรื่องญาติจึงลดลงแม้จะพยายามปรับตัวแล้วก็ตาม ขณะเดียวกันชาวบ้านก็พยายามหาทางออกทางอื่นซึ่งอาจไม่มีลักษณะเป็นการร่วมมือกันทั้งชุมชน แต่มีลักษณะตัวใครตัวมันมากขึ้น ต่างไปจากความเชื่อเรื่องญาติที่มุ่งการร่วมมือในระดับชุมชนหรือระดับลุ่มน้ำ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะการพยายามหาทางออกใหม่ของชาวบ้านอยู่ในสถานการณ์ที่บีบบังคับมากขึ้น เช่น อำนาจรัฐและความต้องการสินค้าภายนอก เป็นต้น และปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเงื่อนไขใหม่ ชาวบ้านจึงยังไม่สามารถหาทางออกที่เหมาะสมร่วมกันได้ ชาวบ้านจึงลดความเชื่อถือต่อความเชื่อเรื่องญาติ

¹⁴¹ สัมภาษณ์ นายหล้า(127), นายดูลอย แจ่มมงคลไพร(93)

¹⁴² สัมภาษณ์ นายดูลอย แจ่มมงคลไพร(93)

¹⁴³ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

และหาทางออกแบบตัวใครตัวมันมากขึ้น อันส่งผลให้ยังเกิดความเหลื่อมล้ำทางฐานะของคนในชุมชนมากขึ้น

การนับถือครูบา

ในที่นี้หมายถึงครูบาศรีวิชัยและครูบาขาวปี อาจถือได้ว่าการนับถือครูบาเป็นการพยายามปรับตัวอย่างหนึ่งของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูในช่วงที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตหลายด้านเกิดขึ้น การปรับตัวโดยการนับถือครูบาศรีวิชัยและครูบาขาวปีเริ่มขึ้นในช่วงไหนไม่ปรากฏแน่ชัด แต่พบว่าชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลู และหมู่บ้านใกล้เคียงอาจจะเคยนับถือครูบาศรีวิชัยมาก่อน ในช่วง พ.ศ. 2477-2478 ซึ่งครูบาศรีวิชัยได้คิดสร้างทางขึ้นดอยสุเทพก็มีชาวปกากะญอจากลุ่มน้ำแม่หลูและลุ่มน้ำใกล้เคียงเข้าร่วมสร้างทางดังกล่าวด้วย¹⁴⁴ หรือเป็นไปได้ว่าชาวบ้านแถบนี้อาจจะนับถือครูบาขาวปีมาก่อน และเมื่อครูบาศรีวิชัยคิดสร้างถนนขึ้นดอยสุเทพ ผู้ที่นับถือครูบาขาวปีซึ่งเป็นลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัยก็ไปร่วมสร้างด้วย

การนับถือครูบาศรีวิชัยและครูบาขาวปีของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูอยู่ในช่วงปลายยุคยังชีพจนถึงช่วงต้นของยุคฝิ่น ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวปกากะญอเริ่มตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร เริ่มเกิดการเปลี่ยนในวิถีชีวิตและการทำมาหากินอย่างมาก เป็นช่วงที่ชาวปกากะญอเริ่มติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกมากขึ้น รวมทั้งอิทธิพลของรัฐก็เริ่มเข้ามาในชุมชนปกากะญอมากขึ้น การปรับตัวโดยการนับถือครูบาของชาวปกากะญออาจแยกได้เป็น 2 ด้าน คือ การปรับตัวในด้านที่เป็นรูปธรรมหรือระดับของพฤติกรรม และด้านที่เป็นนามธรรมหรือระดับความคิด

-การปรับตัวในด้านที่เป็นรูปธรรม หรือการปรับตัวในระดับพฤติกรรมและการจัดองค์กรทางสังคมที่ขยายเลยออกจากครอบครัว เครือญาติ และชุมชนออกไปสู่ระหว่างชุมชนต่างๆ กล่าวได้ว่าการนับถือครูบาศรีวิชัยเป็นการพยายามหาทางสร้างเครือข่ายกับชาวปกากะญอชุมชนอื่น ก่อนหน้านี้ชาวปกากะญอสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนในรูปของการแต่งงาน การนับถือผีเรือนการแยกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ และการนับถือภูซี้โซ่คนเดียวในสายน้ำเดียวกัน ส่วนในระดับที่กว้างกว่านั้นก็มีเพียงความรู้สึกว่าชาวปกากะญอชุมชนอื่นเป็น “ชาวปกากะญอ” ด้วยกันที่มีประเพณีวัฒนธรรม มีภาษาพูดเหมือนกันเท่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ทำให้รูปแบบการสร้างเครือข่ายแบบเดิมไม่เพียงพอ เพราะรัฐและการขยายตัวของระบบทุนนิยมได้เข้ามาคุกคามชาวปกากะญอมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ชาวปกากะญอจำเป็นต้องรวมตัวกันในวงกว้างเพื่อหาทางออก ชาวบ้านจึงต้องการสร้างเครือข่ายในระดับที่กว้างกว่าที่รูปแบบเดิมสามารถสร้างได้

สิ่งที่เข้ามากระทบทำให้ชุมชนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมคือ การขยายตัวออกมาบริเวณรอบนอกของคนเมืองที่อยู่บริเวณที่ราบแม่แจ่มดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และการ

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

ขยายตัวเข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้นของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะตั้งแต่การปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล เป็นต้นมา รวมไปถึงการเข้ามาของการปลูกฝิ่นในช่วงถัดจากนี้ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า

เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้วิถีชีวิตและรูปแบบของการทำมาหากินของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูเปลี่ยนไป นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ ได้เปลี่ยนไปด้วย นอกจากนี้

เงื่อนไขเหล่านี้ยังทำให้ชาวปกากะญอใกล้ชิดกับคนภายนอกและรัฐมากขึ้น ชาวปกากะญอซึ่งเคยมีความรู้สึกหวาดกลัวคนพื้นราบอยู่ก่อน เช่น เมื่อคนเมืองขึ้นไปหมู่บ้านปกากะญอชาวปกากะญอจะวิ่งหนีไปหลบซ่อน¹⁴⁵ และอาจเคยชินกับชีวิตอิสระที่ไม่สัมพันธ์กับรัฐและคนภายนอกวัฒนธรรมตนเองหรือคนพื้นราบมากนัก จึงเกิดความรู้สึกไม่มั่นคงขึ้น เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวปกากะญอพยายามหาหนทางสร้างความรู้สึกมั่นคงในชีวิตในสถานการณ์ใหม่โดยการขยายสร้างเครือข่ายของชาวปกากะญอด้วยกันให้กว้างออกไปเพื่อตอกย้ำให้เกิดความมั่นใจในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวปกากะญอด้วยกัน พร้อมกับเป็นการหาช่องทางในการปรับตัวในหมู่ผู้ที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน

รวมทั้งเหตุผลอื่นๆ เช่น อาจเป็นช่องทางในการโยกย้ายที่อยู่ หรือการช่วยเหลืออื่น ๆ ในเครือข่ายใหม่ที่เกิดขึ้น เมื่อครูบาชาวปีได้ปรับคำสอนทางพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ เช่น ให้ชาวปกากะญอยึดมั่นในความเชื่อเดิมของตนไว้ ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูจึงนับถือครูบาศรีวิชัยและครูบาชาวปีซึ่งเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา

การจัดองค์กรของผู้นับถือครูบานั้นเป็นการจัดแบบหลวม ๆ ดังจะพบว่าชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูได้สร้างกุเพื่อบูชาแทนครูบาไว้ระหว่างบ้านป่าเลากับบ้านป่าเฮียะ กุจึงเป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่นับถือครูบาร่วมกัน นอกจากนี้ในสมัยครูบาชาวปีชาวปกากะญอบ้านแม่หลูจะตามไปไหว้ครูบาชาวปีทุกปีปีละ 2 ครั้งในวันออกพรรษาแล้ว และวันเพ็ญเดือนลาเซอ¹⁴⁶ ชาวบ้านจะรู้ว่าครูบาชาวปีอยู่ที่ไหนโดยการส่งข่าวบอกต่อ ๆ กันเอง ชาวบ้านไม่มีพระพุทธรูปบูชาแต่จะนำรูปครูบาชาวปีมาบูชาแทนโดยไม่มีการจัดเป็นองค์กรที่มีระบบแต่อย่างใด¹⁴⁷

-การปรับตัวในด้านที่เป็นนามธรรม หรือการปรับตัวในระดับความคิด คือการพยายามหาคำอธิบาย หรือ การปรับโลกทัศน์ใหม่ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปโดยอาศัยคำสอนของครูบาศรีวิชัยและครูบาชาวปี เดิมนั้นชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูมีความเชื่อเรื่อง ผี เป็นโลกทัศน์และการอธิบายที่สำคัญในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ ต่อมาเมื่อเกิดเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งทำให้วิถีชีวิตในการทำมาหากินของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปต้องสัมพันธ์กับคนต่างชาติพันธุ์และต่างอุดมการณ์ที่มีพลังอำนาจมากกว่า คือ คนเมือง รัฐ และพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องผี

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ นายอินทร์ทอง เจริญโรจน์(112)

¹⁴⁶ เดือนสี่(เมือง) ตรงกับประมาณเดือนเมษายน

¹⁴⁷ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

ก็ไม่สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ได้ ชาวบ้านจึงพยายามหาทางออกโดยการนำพุทธศาสนาเข้ามาปรับเป็นคำอธิบายใหม่ของชาวปกากะญอ ซึ่งคำสอนของครูบาสามารถตอบสนองต่อชาวปกากะญอได้ ชาวปกากะญอจึงร่วมนับถือครูบา

เหตุที่ชาวปกากะญอเลือกเอาพุทธศาสนาเข้ามาปรับเป็นคำอธิบายใหม่คงจะเป็นเพราะศาสนาพุทธมีกรอบคำอธิบายกว้างกว่าความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะศาสนาพุทธมุ่งอธิบายต่อสังคมที่ซับซ้อนกว่าความเชื่อเรื่องผี ดังนั้นเมื่อความสัมพันธ์ในสังคมของชาวปกากะญอเริ่มซับซ้อนขึ้น จนเกินกว่าคำอธิบายของความเชื่อเรื่องผีจะสามารถอธิบายได้ ชาวบ้านจึงพยายามปรับคำสอนของศาสนาพุทธเข้ามาอธิบาย นอกจากนี้อาจจะเป็นเพราะ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักของกลุ่มที่มีอำนาจในสังคม หรือมีฐานะเหนือกว่าชาวปกากะญอ นั่นคือศาสนาพุทธเป็นศาสนาของคนพื้นราบและของรัฐไทย ดังนั้นชาวปกากะญอที่ยังนับถือผีจึงเลือกที่จะนำศาสนาพุทธมาปรับใช้เพื่อต้องการเป็นหนึ่งเดียวกับกลุ่มที่มีอำนาจ หรือ ฐานะเหนือกว่าตนอยู่ก็ได้ ดังจะพบว่าชาวปกากะญอเห็นว่าศาสนาคริสต์เป็นคำสอนที่ต่างพวกออกไป ในขณะที่ความเชื่อเรื่องผีและศาสนาพุทธนั้นเป็นพวกเดียวกัน¹⁴⁸

แต่คำสอนของศาสนาพุทธที่ชาวปกากะญอยอมรับก็มีการปรับจากคำสอนในพุทธศาสนาแท้ๆ ไปแล้ว เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อของชาวปกากะญอ ผู้ที่ปรับคำสอนของพุทธศาสนาให้เข้ากับ ความเชื่อเดิมของชาวปกากะญอคือ ครูบานั่นเอง ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าครูบาศรีวัชย์ได้สอนชาวปกากะญอด้วยเนื้อหาอย่างไร แต่พบว่าครูบาชาวปืได้ปรับคำสอนตามพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความเชื่อของชาวปกากะญอหลายอย่าง สังเกตได้ว่าหลักในการปรับคำสอนของครูบาชาวปืคือการเน้นย้ำให้ชาวปกากะญอยึดมั่นกับประเพณีความเชื่อเดิมของตน ขณะเดียวกันก็เพิ่มเติมคำอธิบายของศาสนาพุทธให้เชื่อมกับความเชื่อเดิม ทำให้ความเชื่อเดิมขยายขอบเขตคำอธิบายออกไป รวมทั้งสร้างพิธีกรรมและเรื่องเล่า ตำนานใหม่ขึ้นมาด้วย

ครูบาชาวปืจะสอนให้ชาวปกากะญอยึดถือประเพณีเดิมของชาวปกากะญอไว้ ครูบาชาวปืสอนว่าชาวปกากะญอต้องถือผีจึงจะได้ชื่อว่าเชื่อฟังพระพุทธรเจ้า ถ้าใครละทิ้งประเพณีเดิมก็เป็นการไม่เชื่อฟังพระพุทธรเจ้าจะทำให้บ้านเมืองเปลี่ยนไปจากเดิมได้¹⁴⁹ ในคำสอนของครูบาศาสนาพุทธกับการนับถือผีจึงไม่แยกจากกัน โดยถือว่าผีคือคำสอนของพ่อแม่ต่อลูกที่ได้มาจากคำสอนของพระพุทธรเจ้าอีกทอดหนึ่ง ครูบาชาวปืสอนว่าคำสอนของคนเผ่าต่าง ๆ เช่น คนเมือง ม้ง ลีซอ แม้เป็นคำสอนของเผ่าใดคนใด แต่คำสอนเหล่านั้นก็แยกออกไปจากคำสอนของพระพุทธรเจ้าด้วยกันทั้งสิ้น เหมือนลูกหลายคนที่ย้ายกันไปอยู่คนละที่ แต่มีพ่อแม่เดียวกัน คือ พระพุทธรเจ้า คำ

¹⁴⁸ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹⁴⁹ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

สอนและประเพณีความเชื่อของคนต่างเผ่ากันจึงถือว่าเป็นเพียงวิถีทางเข้าหาพระพุทธรูปเจ้าต่างกันเท่านั้น

150

คำสอนดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการพยายามรักษาความเชื่อเดิมของชาวปกากะญอให้ดำรงอยู่พร้อมกับเชื่อมความเชื่อเดิมกับพุทธศาสนาซึ่งมีการปรับให้สามารถขยายคำอธิบายต่อ “พื้นที่” ของปกากะญอในโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น โดย “พื้นที่” ดังกล่าวได้รวมเอาทั้งพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ และพื้นที่ทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ดังที่ปรากฏอยู่ในรูปของการสร้างตำนานขึ้นมาใหม่เพื่ออธิบายถึงความเป็นมาของชาวปกากะญอซึ่งเล่าโดยพระภิกษุที่อยู่กับครุบาชาวปี¹⁵¹ ตำนานดังกล่าวทำให้เห็น “พื้นที่” ที่กว้างขึ้นของปกากะญออันโยงไปถึงพระเจ้า กษัตริย์ เชียงใหม่ ฝรั่ง วัดพระบาทตากผ้า เป็นต้น ดังเนื้อเรื่องว่า

พื้นที่ของประเทศไทยนี้มีชีวิต 2 ขาดิแล้ว คือ ก่อนหน้านั้นได้เกิดไฟไหม้แผ่นดินจนทำให้ผู้คนเสียชีวิตจนหมดทั้งโลก เหลือเพียงพระเจ้าซึ่งอยู่ในรูปของกวางทอง(กวางคำ-ตะคอก) กับพี่น้อง 2 คนซึ่งเป็นลูกกำพร้า เป็น ผู้ชายทั้งคู่ คนน้องชื่อ คอดีเดอะ ต่อมาคนที่เขาอวยวะเพศไปถูกน้องคนน้อง คนน้องจึงตั้งท้องท้องแล้วเกิดลูกหลานแตกขยายจำนวนออกจนเป็นคนทั่วไป ดังนั้นทุกคนจึงเป็นพี่น้องกันหมด ต่อมาก็เกิดมีพระเจ้าอยู่หัว หรือ กษัตริย์ขึ้น กษัตริย์ได้ถามพระเจ้าซึ่งเป็นกวางคำว่ากวางคำใหญ่กว่ากษัตริย์ใช่หรือไม่ กวางคำตอบว่าใช่ กษัตริย์จึงทดสอบโดยให้ทหารไปล้อมกวางคำไว้แล้วให้กวางคำฝ้าออกมา แต่ทหารก็ล้อมจับกวางคำไม่ได้ เพราะกวางคำจะไปปรากฏตัวอยู่นอกวงล้อม กวางคำจึงบอกกับทหารว่าถ้าทหารยังไม่ถูก “หมูสุจะฆ่าสุ” ทหารจึงเสนอให้กษัตริย์เป็นผู้ยิงกวางคำ ทหารก็ไล่กวางคำให้มาอยู่ที่เก่า กษัตริย์ก็ถือปืนเพื่อรอยิงอยู่ กวางคำเห็นว่าถ้ากษัตริย์ยิงไม่ถูกอีกกษัตริย์จะถูกทหารฆ่าตาย กวางคำจึงแปลงตัวทำเป็นว่าถูกยิงที่ขาหน้า กษัตริย์เห็นดังนั้นจึงไล่กวางคำมาจนถึงประเทศไทย ซึ่งเป็นป่าที่มีฝูงลิงมาก เมื่อกษัตริย์ไล่มาถึงกวางคำก็ลอยขึ้นฟ้าไป กษัตริย์จึงรู้ว่ากวางคำเป็นพระเจ้า กษัตริย์จึงอยู่กับฝูงลิงและได้เมียเป็นลิง ต่อมาก็เกิดไฟไหม้แผ่นดินอีก แต่กษัตริย์ไม่เสียชีวิต บริเวณที่กษัตริย์อยู่นั้นปัจจุบันคือบ้านสบเตี๊ยะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

หลังจากนั้นเมื่อผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น และผู้คนเริ่มแตกต่างกัน ก็มีกำพร้า 3 คน คนหนึ่งได้ลูกสาวคนสุดท้ายของกษัตริย์เป็นเมีย กษัตริย์คิดว่าลูก

¹⁵⁰ สัมภาษณ์ นายหล้าโบ ศิริพรชัยกุล (73)

¹⁵¹ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุทธรพยสิน(92)

สาวได้แต่งงานกับคนทุกซัคนำพราจีงอับอาย จึงให้ลูกสาวกับชายนำพราไปอยู่ไกลจากตน

เมื่อทั้งคู่แยกไปอยู่ไกลจากกษัตริย์แล้วผู้เป็นเมียก็ถามผัวว่าต้องการจะไปค้าขายไหม ผัวว่าไม่มีเงิน เมียจึงบอกให้ไปขอพ่อ เมื่อไปขอกษัตริย์ก็ให้เงินมา 5 แลก ผัวจึงไปค้าขายกับเพื่อนยังเมืองอื่น ได้ไปนอนที่บ้านของแม่ผัวผัวตาย ชายคนนั้นก็ถามแม่ผัวคนนั้นว่าเมืองนี้มีของที่จะขายให้เป็นหน้าเป็นตาไหมแม่ผัวตอบว่าไม่มีเพราะเป็นคนจน มีแต่หม้อที่หุงข้าวแล้วกินไม่เปลือง รุ่งเช้า ผัวก็ไปซื้อหม้อนั้นจากเจ้าของด้วยราคา 5 แลก หม้อดังกล่าวเป็นหม้อดิน ส่วนเพื่อน ๆ ชื่อว่าควายกัน เมื่อกลับถึงบ้านเมียก็ไม่ได้ว่าอะไร

ปีต่อมา เมียก็ไปขอเงินจากกษัตริย์ซึ่งเป็นเงินพ่อมาให้ผัวไปค้าขายกับเพื่อนอีก 10 แลก โดยไปนอนบ้านแม่ผัวคนเดิม ผัวก็ถามแม่ผัวว่าเมืองนี้มีอะไรจะให้ขายให้เป็นหน้าเป็นตาได้บ้าง แม่ผัวตอบว่า มีสุนัขผอมตัวหนึ่ง ถ้าเห่ากลางคืนจะแจ่มเหมือนไฟ เขาจึงซื้อสุนัขด้วยราคา 10 แลก เมื่อกลับถึงบ้านก็ให้เมียหุงข้าวให้หมากิน

วันหนึ่งผัวจึงบอกเมียว่าจะออกไปเที่ยวกับหมา เอาหม้อ เอาหน้าไม้ไปด้วย เมียก็หุงข้าว 2 หม้อ ให้ผัวกับสุนัข พอถึงกลางทางสุนัขก็เห่าก่อนหิน ตกกลางคืนก่อนหินนั้นก็สว่างเหมือนไฟ ผัวจึงกลับบ้านบอกให้เมียฆ่าสุนัขเพราะหมาเห่าก่อนหิน เมียห้ามไว้แล้วบอกว่าดีแล้วถ้าเอาหินไปขายจะได้ราคาดีกว่าขายช้าง เมียจึงบอกผัวว่าวันต่อไปให้เอาหมาออกไปอีก วันต่อมาผัวก็พาหมาออกไปอีก พอถึงดอยที่เป็นลูกวังหมากก็เห่าลูกวัง ลูกวังก็กลายเป็นทองคำ ผัวก็หมายที่ไว้แล้วกลับมาบอกเมีย แล้วว่าถ้าหมาเห่าดอยเช่นนี้ต่อไปจะฆ่าหมาเสีย วันต่อมาผัวจึงพาหมาไปถึงบริเวณที่เป็นเวียงเชียงใหม่ในปัจจุบัน แต่ขณะนั้นยังเป็นดงใหญ่ หมากก็เห่าแผ่นดินพร้อมกับขุดขึ้น ผัวก็ดีใจว่าหมาเห่าที่อยู่ที่นี่ จึงกลับไปบอกเมียแล้วจึงย้ายไปอยู่ที่หมาเห่าที่นั่นสองคนผัวเมีย จากนั้นก็เลี้ยงช้างม้าบริเวณดังกล่าวคือเวียงเชียงใหม่

ต่อมาฝรั่งก็เข้ามา ฝรั่งซื้อที่ดินโดยจะให้ราคา 2,000 แลก โดยบอกว่าจะซื้อที่ดินขนาดเท่าหนึ่งควายเท่านั้น เขาจึงตกลงขาย ฝรั่งจึงตัดหนึ่งควายเป็นเส้นบาง ๆ ยาว ๆ แล้วทำเป็นเส้นรอบที่ดิน ฝรั่งจึงได้ที่ดินไปมาก เขาจึงไปขอที่ดินที่จะทำไร่ใหม่ที่บริเวณที่เป็นพระพุทธรูปตากผ้า แต่กษัตริย์ไม่ให้ เขาจึงขุดดินถมหินที่พระพุทธรูปตากผ้าและทำไร่นั่น

ต่อมาพระพุทธเจ้ากับแม่จึงไปดูไร่ของคนกำพร้าดังที่ปรากฏรอยเท้าของพระพุทธเจ้า รอยเท้าแม่ และรอยเท้าของหมาอยู่ที่พระบาทตากผ้ามาจนถึงปัจจุบันอยู่ต่อมาแม่ก็ชักผ้าให้พระเจ้า(พระพุทธเจ้า) แล้วตากไว้จึงเรียกว่าพระบาทตากผ้า

ต่อมาเกิดข้าวยากหมากแพงเกิดสงครามครั้งใหญ่ขึ้นแผ่นดินก็ไหม้ไฟอีกเหลือคน 2 คน เป็นปากกะญคือ หน่อหยังฮือ เป็นผู้หญิง เจ๊อะอาดา เป็นผู้ชาย พร้อมกับมี¹⁵² อีกผู้หนึ่ง พระเจ้าจึงกล่าวกับ เจ๊อะอาดาว่าเดี๋ยวนี้บนโลกไม่มีใครแล้วนอกจากเรา พระเจ้าจะมารับ หน่อหยังฮือ และ เจ๊อะอาดา ขึ้นไปอยู่บนฟ้าด้วยภายหลัง ถ้าอยู่บนฟ้าจะเกิดลูกหลานมากกว่าบนดิน แต่ก่อนขึ้นอยู่บนฟ้าก็อยู่บนดินก่อนโดยไม่ต้องทำอะไร ไม่หิว ไม่ต้องหาผ้านุ่ง มีต้นไม้ อยู่ต้นหนึ่ง มีลูกหอมหวานอร่อย แต่ห้ามกิน ถ้ากินจะขึ้นไปอยู่บนฟ้าไม่ได้ ฝ่ายย่าก็คิดว่าถ้าหน่อหยังฮือ และ เจ๊อะอาดา ขึ้นไปบนฟ้าจะต้องอยู่คนเดียว ย่าจึงหลอกหน่อหยังฮือให้ไปกินลูกไม้ต้องห้าม โดยย่าแปลงเป็นงูขึ้นไปเอาลูกไม้นั้นมา หน่อหยังฮือก็กินและว่าหวานดี ตอนเย็นเจ๊อะอาดากลับมาจากไปเที่ยวยากให้เจ๊อะอาดากินหน่วยไม้ แต่เจ๊อะอาดากินโดยบอกว่าไม่อร่อย หน่อหยังฮือก็อ้อนวอนอยากให้เจ๊อะอาดากิน เพราะไม่อยากอยู่บนโลกคนเดียวเจ๊อะอาดาก็จึงกิน ลูกไม้จึงไปติดคอกลายเป็นลูกกระเดือก

เมื่อพระเจ้ารู้เข้าก็ให้หน่อหยังฮือไปเรียกย่ามา พระเจ้าจึงตัดสินว่าผู้หญิงหลอกให้ผู้ชายกินผลไม้ต่อไปผู้หญิงต้องพยายามให้ผู้ชาย ทำงานให้ชักผ้าให้ผู้ชาย ส่วนผู้ชายให้ออกไปหากินถิ่นไกล ให้ผู้หญิงอยู่เรือน มิฉะนั้นจะเดือดร้อนส่วนย่าจะไม่ได้เกิดเป็นคนอีก(แต่ผู้หญิงปากกะญปัจจุบันมักไม่ทำตามคำพระเจ้าอย่างเคร่งครัดเท่าคนเมือง ไม่ปฏิบัติต่อผู้ชายเคร่งครัดเหมือนคนเมือง ปากกะญจึงไม่เจริญรุ่งเรืองเท่าคนเมือง)

และยังทำนายว่าต่อไปในภายหน้า เมืองไทยจะเกิดไฟไหม้แผ่นดินอีกครั้งหนึ่ง หลังจากครั้งนี้แล้วจะไม่ไหม้อีก แต่ถ้าคนมีศีลมีธรรมดีไฟอาจจะไม่ไหม้

¹⁵² ย่า ในภาษาคำเมือง เป็นคำสรรพนาม หมายถึง ผู้หญิง ในที่นี้ หมายถึง ผู้หญิงอีกคนหนึ่ง นอกจากหน่อหยังฮือ

แต่ยุคปัจจุบันไม่เป็นเช่นนั้น เพราะคนปัจจุบันไม่มีศีลธรรม มันเล็กริ้วลง
เหมือนลำเหมืองที่ตอนต้นโต แต่ตอนปลายลดลง¹⁵³

ตำนานที่มีลักษณะเป็นมหากาพย์ (epic) ข้างต้นซึ่งมีปกากะญอเป็นศูนย์กลางของเรื่อง สังเกต
ได้น่าจะผสมผสานจากโครงเรื่องหลาย ๆ อนุภาค(motif) และน่าจะแต่งขึ้นใหม่เพราะสังเกตเห็น
ว่าได้ยืมเอาโครงเรื่องจากคัมภีร์ไบเบิลมาด้วย ตำนานนี้จึงน่าจะถูกแต่งขึ้นใหม่โดยพระภิกษุอัน
สามารถอธิบายให้เห็น “พื้นที่” ในยุคใหม่ของปกากะญอได้กว้างกว่าเรื่องผี

นอกจากการแต่งตำนานใหม่ขึ้นแล้ว การนับถือครูบายังได้สร้างพิธีกรรมใหม่ สำหรับชาวปกากะ
ญอขึ้นมาด้วย อันเป็นการย้ำให้เห็นถึงการเป็นสิ่งที่เข้ามาผสมกับความเชื่อเดิม เช่น การบูชา
พระ การไถ่บาป โดยครูบาจะสอนให้จุดเทียนให้พระที่บ้านในวันดับวันเพ็ญ เพื่อบูชาพญาอินทร์
พญาพรหม และเทวดา โดยตั้งนม 3 จบ แล้วว่าบทอธิปิโส และว่า “พุทธภูนา ธรรมะภูนา สังฆะภู
นา” แต่ถ้าไม่มีเทียนไขก็ไม่ต้องจุดก็ได้ นอกจากนี้ในวันดับวันเพ็ญ และวัน 8 ค่ำจะต้องหยุด
ทำงาน บางคนจะงดกินเนื้อสัตว์ด้วย ส่วนการไถ่บาปนั้นที่วัดพระบาทห้วยต้มจะมีหลุม 4 หลุม
ถ้าใครต้องการไถ่บาปก็ให้เอาเงิน 1 แถบ หรือ ขวานเก่า หรือมีดเก่า ไปใส่ไว้ในหลุม โดยเขียนคำ
อธิษฐานไปด้วย ครูบายังสอนให้ชาวบ้านถวายเพลพระเวลาไปวัดด้วย¹⁵⁴ พิธีกรรมเหล่านี้จะ
เห็นว่าเป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนา บางพิธีกรรมก็เป็นพิธีกรรมที่ปรับหรือคิดขึ้นใหม่ เช่น การไถ่
บาป เป็นต้น

ชาวปกากะญอยังได้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการยอมรับให้ผู้ใดเป็น หรือไม่เป็นครูบาอีกด้วย
องค์ความรู้ดังกล่าวไม่ปรากฏว่าเกิดมาจากการสร้างของใคร แต่สังเกตได้ว่าเป็นองค์ความรู้ที่ให้อำนาจแก่ชาวปกากะญออย่างมากที่จะมีทางเลือกในการตัดสินใจยอมรับ หรือไม่ยอมรับผู้ใดให้เป็นครู
บาหรือไม่ โดยในภาษาปกากะญอจะมีคำศัพท์ที่ใช้เรียกพระ และการแบ่งระดับความแตกต่าง
คือ

จะขอไฟ หมายถึง ไชยม คือผู้ที่ถือปฏิบัติอยู่กับพระ หรือเตรียมที่จะบวชเป็นพระ

ตะแป หมายถึง เณร

แหนะ หมายถึง พระ ตูเจ้า

ขอคา หมายถึง ครูบา

¹⁵³ เล่าโดย นายแดง ไชคสุขทรัพย์สิน(92) ซึ่งฟังมาจากพระภิกษุรูปหนึ่งที่วัดพระบาทห้วยต้มเล่าให้ฟัง
ตอนที่ ครูบาขาวปี่ยังมีชีวิตอยู่

¹⁵⁴ สัมภาษณ์ นายแดง ไชคสุขทรัพย์สิน(92)

สำหรับชาวปกากะญอ ครุบา (ซอคา)จึงแตกต่างไปจากพระธรรมดา (แหนะ) นั่นคือครุบาจะต้องเป็นพระที่บวช 22 พรรษาขึ้นไป นอกจากนี้ครุบายังแยกย่อยออกเป็น ครุบาธรรมดา และครุบาหน่อ ครุบาหน่อจะต้องเป็นครุบาที่แตกออกมาจากครุบาหน่อรูปแรกที่ชาวปกากะญอศรัทธา ครุบาที่เป็นหน่อรูปแรกคือ ครุบาศรีวิชัย ต่อมาคือครุบาขาวปี ครุบาที่ชาวปกากะญอถือว่าเป็นครุบาหน่อจะต้องสามารถรู้ได้ว่าชาติก่อนตนเกิดที่ไหนตายที่ไหน ดังนั้นหลังจากครุบาขาวปีสิ้นบุญแล้วก็ไม่มีครุบาหน่อที่ชาวปกากะญอให้ความเคารพเช่นครุบาศรีวิชัยและครุบาขาวปีเลย แม้ครุบาวงศ์ก็เป็นเพียงครุบาธรรมดา เพราะไม่สามารถรู้ได้ว่าชาติก่อนตนเกิดที่ไหนตายที่ไหน¹⁵⁵ การแยกแยะลักษณะของพระและครุบาเช่นนี้ จึงทำให้ชาวปกากะญอมีทางเลือกในการศรัทธามากขึ้นคือ ครุบาบางรูปอาจจะบำเพ็ญบารมีด้วยวิธีใดก็ตามเพื่อให้ชาวปกากะญอยอมรับเป็นครุบาหน่อก็ได้ ในขณะที่เดียวกันชาวปกากะญอก็มีช่องทางที่จะปฏิเสธการยอมรับครุบาได้เช่นกัน

ช่วงที่ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุศรัทธาต่อครุบาและร่วมกิจกรรมต่างๆ มากจึงอยู่ในช่วงประมาณทศวรรษ 2470 จนถึงทศวรรษ 2500 ในช่วงของครุบาศรีวิชัยและครุบาขาวปีถือเป็นช่วงเปลี่ยนแปลงสำคัญของชาวปกากะญอ ความเชื่อเรื่องครุบาจึงเข้ามารองรับช่วงการเปลี่ยนผ่าน ที่ชาวบ้านเริ่มต้องหลุดออกจากวิถีชีวิตแบบยังชีพมาสัมพันธ์กับตลาดภายนอกผ่านการปลูกฝิ่น และการถูกคุกคามจากภายนอกโดยเฉพาะจากรัฐผ่านการเก็บภาษี การตั้งผู้ใหญ่บ้านมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนโลกทัศน์หรืออุดมการณ์เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ใหม่ ขอบเขตความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่เคยมีอยู่ในประเพณีความเชื่อแต่เดิม เช่น ในความเชื่อเรื่องผีเรือน ญาติโซว เริ่มไม่เพียงพอ การรับเอาคำสอนของครุบาของชาวปกากะญอจึงเกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านที่ชาวบ้านไม่มีสิ่งยึดเหนี่ยวที่มั่นคงโดยที่ชาวบ้านยังควบคุมได้มิใช่ครอบงำโดยสิ้นเชิง จึงต้องนำคำอธิบายของพุทธศาสนาผ่านคำสอนของครุบาเข้ามาเชื่อมโยงและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับประเพณีความเชื่อเดิม และให้ขยายคำอธิบายของประเพณีความเชื่อเดิมให้กว้างออกไป เมื่อการเปลี่ยนผ่านได้ผ่านไปแล้วความเชื่อเรื่องครุบาก็ลดลง อันเป็นช่วงเดียวกับที่ชาวบ้านเริ่มปลูกฝิ่นกันมากขึ้นแล้ว สิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างหนึ่งว่าชาวปกากะญออาศัยความเชื่อเรื่องครุบาเป็นเครื่องมือในการปรับตัวในช่วงที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงซ้ำยังเป็นช่วงที่ชุมชนถูกคุกคามมากขึ้นจนชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงก็คือ จะพบว่าในช่วงที่ชาวปกากะญอนับถือครุบานั่นไม่ปรากฏว่าปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุเข้าบวชเป็นพระด้วยเลย ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านพอใจที่จะเป็นฆราวาสที่จะทำมาหากินอยู่ทั่วไปมากกว่าที่จะบวชเพื่อค้นหาสัจธรรมตามแนวทางของนักบวชในพุทธศาสนา การนับถือครุบาจึงเป็นการพยายามนำความเชื่อเดิมของตนมาเชื่อมกับพุทธศาสนา และปรับจนเป็นความเชื่อเรื่องครุบา โดยครุบาศรีวิชัยและครุบาขาวปีเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการนำพุทธศาสนา

¹⁵⁵ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

และความเชื่อเดิมของชาวปกากะญอมาตีความใหม่ให้เหมาะกับช่วงการเปลี่ยนผ่านของชาวปกากะญอ จนชาวปกากะญอให้การยอมรับ และคำสอนใหม่ของครูบาก็ไม่ได้ครอบงำความเชื่อของชาวปกากะญอ ได้โดยสิ้นเชิง ชาวปกากะญอยังคงสามารถต่อรองและควบคุมสิ่งใหม่ที่เข้ามานี้ได้ค่อนข้างมาก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการนับถือครูบาของชาวปกากะญอเป็นการปรับตัวที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้าน

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนปกากะญอกับรัฐในยุคยังชีพ : แรงบีบคั้นต่อชุมชนในปลายยุคยังชีพ

ในยุคนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วงคือ ช่วงก่อนการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล และช่วงการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล

ช่วงก่อนการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล ช่วงนี้แม่แจ่มปกครองโดยพญา ซึ่งคงไม่ขึ้นมาสัมพันธ์กับชาวปกากะญออันถือได้ว่าเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลนัก นอกจากอาจจะเกณฑ์เป็นของป่าบ้างเพื่อนำไปส่งแก่เชียงใหม่ปีละครั้ง หรือเมื่อเจ้านายจากเชียงใหม่ผ่านมาปกากะญอบริเวณลุ่มน้ำแม่หลูซึ่งอยู่ใกล้เส้นทางผ่านจากเชียงใหม่สู่แม่แจ่มอาจถูกเกณฑ์ไปต้อนรับบ้าง ดังเช่นที่ชาวปกากะญอบ้านแม่หลูเล่าถึงเจ้าน้อยคำคงที่เกณฑ์ชาวปกากะญอยืนแบกแคร่ให้เป็นเตียงนอน และมีที่พักตามทางเดินเรียกว่าปางเจ้าน้อยอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านปกากะญอมาจนทุกวันนี้¹⁵⁶ ในช่วงก่อนการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาลชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูจึงคงจะสัมพันธ์กับรัฐน้อย และมีอิสระในการทำมาหากินตามวิถีชีวิตของตน

อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นทางอ้อมจากบทบาทของรัฐต่อชุมชนปกากะญอในช่วงนี้ คือพบว่ารัฐได้ให้สัมปทานตัดไม้ในบริเวณป่าแม่แจ่ม ทำให้เกิดพื้นที่ว่าง และมีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ทำให้บริเวณที่ราบเริ่มมีผู้คนหนาแน่น ชาวปกากะญอบางส่วนจึงเริ่มโยกย้ายขึ้นไปยังที่สูงรวมทั้งในลุ่มน้ำแม่หลู ดังจะพบว่าช่วงประมาณทศวรรษ 2410-2420 ได้มีผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่นาที่บริเวณบ้านแม่หลูบ้างแล้ว

ช่วงการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาล ซึ่งเริ่มในเขตแม่แจ่มในราวปลายทศวรรษ 2440 ทำให้อำนาจรัฐเริ่มเข้าสู่หมู่บ้านปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูมากขึ้น รวมทั้งผลกระทบทางอ้อมคือการที่คนจากที่ราบแม่แจ่มอพยพออกหาที่ทำกินในบริเวณรอบนอกในช่วงเดียวกันนี้เช่นกัน ซึ่งอาจจะมีสาเหตุหนึ่งมาจากการที่รัฐเริ่มปกครองอย่างเข้มงวดด้วยระบบเทศาภิบาล จนทำให้ชุมชนในที่ราบแม่แจ่มได้รับผลกระทบโดยตรงด้วยก็ได้ สำหรับชุมชนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูนอกจากทำให้ชาวปกากะญอต้องโยกย้ายเข้ามายังลุ่มน้ำแม่หลูมากขึ้น และทำให้เริ่มบุกเบิกที่นาขึ้นแล้วกล่าวได้ว่า

¹⁵⁶ สัมภาษณ์ นายดุลอย แจ่มมงคลไพร(93)

ยังได้รับผลกระทบโดยตรงจากการขยายตัวเข้ามาของอำนาจรัฐ 3 ประการคือ การตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครองชุมชน การเก็บภาษี การให้สัมปทานไม้ซึ่งทำให้เกิดการโยกย้ายเข้ามาของคนพื้นราบมากขึ้น

-การตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครองชุมชน เดิมนั้นชาวปกากะญอมีญีโซ่วเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลเริ่มขึ้นครั้งแรกในราวปลายทศวรรษ 2440 คือปู่เตอะเลอะ โดยมีขอบเขตครอบคลุมชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล คือบ้านแม่หล บ้านห้วยทราย และบ้านปาเลา รวมไปถึงชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หม่ม ซึ่งอยู่ใกล้กันคือบ้านปาเฮียะ ต่อมาในราวทศวรรษ 2460 ก็เปลี่ยนผู้ใหญ่บ้านเป็น ปูปีโพ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ดำรงตำแหน่งจนถึงประมาณทศวรรษ 2480

ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านนั้น รัฐตั้งขึ้นเพื่อให้รัฐสามารถเข้ามาควบคุมในระดับหมู่บ้านได้ใกล้ชิดขึ้น ภารกิจสำคัญของผู้ใหญ่บ้านคือจะต้องติดต่อประสานกับข้าราชการ ต้องสำรวจจำนวนของลูกบ้าน และต้องเก็บภาษีให้รัฐ ในขณะที่แต่เดิมชุมชนก็มีผู้นำตามประเพณีอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อมีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านขึ้นในชุมชนชาวปกากะญอจึงเกิดมีผู้นำขึ้นเป็น 2 คนคือ ญีโซ่ว ซึ่งเป็นผู้นำตามประเพณี และผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำที่ได้รับอำนาจจากรัฐ แต่ในช่วงแรกที่เริ่มมีผู้ใหญ่บ้านนั้น ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านคงจะไม่ได้ทำหน้าที่ตามที่รัฐคาดหวังนัก ซึ่งคล้ายกับพื้นที่อื่นๆ ด้วยเช่นกัน¹⁵⁷ ดังปรากฏว่าในชุมชนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลรัฐได้เริ่มกำหนดเก็บภาษีปีละ 4 บาทจากผู้ขายชาวปกากะญอมาอย่างน้อยตั้งแต่ทศวรรษ 2460 แล้ว แต่ผู้ใหญ่บ้านก็มักจะไม่เก็บจนบางครั้งข้าราชการจากอำเภอต้องขึ้นมาเก็บเอง ซึ่งก็ไม่ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยนัก ดังเช่นมีเรื่องเล่าว่าในราวทศวรรษ 2460 มีเจ้าหน้าที่ขึ้นมากถามหานายวิฑูที่บ้านแม่แรกเพื่อจะเก็บภาษี แต่บังเอิญเจ้าหน้าที่มาถามกับนายวิฑูขณะที่ถือถังน้ำจะไปตักน้ำ นายวิฑูจึงบอกว่าอยู่บนบ้าน เมื่อเจ้าหน้าที่ขึ้นไปบนบ้าน คนบนบ้านจึงบอกว่่านายวิฑูเพิ่งถือถังน้ำลงไป¹⁵⁸

ดังนั้นช่วงแรกที่รัฐเข้ามาตั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจึงไม่ได้ผลดังที่รัฐคาดหวังนัก อำนาจการปกครองหมู่บ้านที่แท้จริงจึงยังอยู่กับญีโซ่วเป็นสำคัญ แต่การมีตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านก็ทำให้อำนาจรัฐเข้ามาใกล้ชิดกับชาวบ้านและมีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ดังจะพบว่าผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 คือผู้ใหญ่ปีโพได้เริ่มถือว่าตนมีอำนาจจากการเป็นผู้ใหญ่บ้าน และเริ่มใช้อำนาจกับลูกบ้าน เช่น ให้ลูกบ้านมา

¹⁵⁷ เตช บุนนาค การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458 ภาณ

กาญจน์ฐิติ (แปล) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 256-260.

¹⁵⁸ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

ทำงานให้ ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยพอใจนัก¹⁵⁹ ขณะเดียวกันกลไกอำนาจรัฐอื่นๆ ก็เข้มแข็งมากขึ้น สามารถปฏิบัติงานได้จริงมากขึ้น เช่น ในการเก็บภาษีถ้าไม่มีเงินเสียภาษีก็ต้องไปใช้แรงงานชุดชลประทานที่เชียงใหม่ เป็นต้น ดังนั้นตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านจึงเริ่มมีบทบาทเป็นจริงมากขึ้นไปด้วย แต่กระนั้นก็ไม่สามารถแทนที่หรือเทียบเท่ากับตำแหน่งผู้ใหญ่ได้ ชาวบ้านจึงแยกแยะหน้าที่ของผู้นำทั้งสองโดยถือว่าผู้ใหญ่จะมีหน้าที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของคนกับผี ส่วนผู้ใหญ่บ้านจะมีหน้าที่เกี่ยวกับราชการ งานพัฒนาของรัฐ ซึ่งต่างก็ให้ประโยชน์ต่อชุมชนได้¹⁶⁰

-การเก็บภาษี จะเก็บผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน หรือเจ้าหน้าที่จากอำเภอจะมาเก็บเอง แม้จะเก็บไม่ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วยในระยะแรกดังที่กล่าวไปแล้ว แต่การเก็บภาษีก็เข้มงวดมากขึ้น เป็นแรงกดดันต่อชาวบ้านซึ่งมีวิถียังชีพเป็นหลัก ผู้ที่ไม่สามารถเสียภาษีเป็นเงินก็就会被เกณฑ์แรงงานไปที่เชียงใหม่แทน การเก็บภาษีของรัฐจึงเป็นแรงกระตุ้นอีกอย่างหนึ่งให้ชาวบ้านดิ้นรนในการหาเงินเพื่อนำมาเสียภาษี พร้อมทั้งเป็นการเน้นย้ำถึงการมีอำนาจเหนือกว่าของรัฐต่อชุมชน ซึ่งถูกดึงเข้ามาสัมพันธ์กับรัฐอย่างใกล้ชิดมากขึ้น

-การให้สัมปทานไม้ พบว่าในช่วงประมาณทศวรรษ 2460 ได้มีการตัดไม้สัมปทานในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุ¹⁶¹ พื้นที่ที่ตัดไม้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อยู่ต่ำกว่าที่ตั้งของชุมชนปากกะญอลงไป ส่วนบริเวณชุมชนบ้านปากกะญอนั้นเป็นป่าดิบ ไม่มีไม้สัก จะเป็นบริเวณที่ปล่อยช้างของบริษัทสัมปทาน การสัมปทานไม้ทำให้มีชาวขมุที่มาเป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้มาเอาเมียเป็นชาวปากกะญอที่ลุ่มน้ำแม่หลุก็มี¹⁶² ผลกระทบที่สำคัญของการสัมปทานไม้ต่อชาวปากกะญอก็คือ ช่วงเวลาที่มีการตัดไม้สัมปทานเป็นช่วงปลายยุคยังชีพ ซึ่งได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนปากกะญอหลายด้าน รวมทั้งแรงกดดันจากรัฐ เช่น การเก็บภาษีเป็นเงิน เมื่อมีการตัดไม้สัมปทานจึงมีชาวปากกะญอไปรับจ้างบริษัททำไม้เป็นจำนวนมาก เช่น การตัดรำไม้ การเยาะไม้ (โค่นไม้) การซี้ข้างลากไม้ เป็นต้น บางคนก็ตามบริษัททำไม้ไปรับจ้างในพื้นที่อื่นด้วย เช่น พื้นที่จังหวัดตาก¹⁶³ ถือได้ว่าการรับจ้างตัดไม้สัมปทานเป็นการเริ่มหาช่องทางในการหาเงินครั้งสำคัญของชาวปากกะญอ นอกจากนี้การเข้ามาตัดไม้โดยผ่านอำนาจรัฐยังเป็นการย้ำถึงอำนาจรัฐที่เข้ามาใกล้ชิดชุมชนและเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น

¹⁵⁹ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

¹⁶⁰ สัมภาษณ์ นายอ้าย อมรกิจพึง(63)

¹⁶¹ สัมภาษณ์ นางแปะโพ ชะนุ(62)

¹⁶² สัมภาษณ์ นางพินนะ(98)

¹⁶³ สัมภาษณ์ นางแปะโพ ชะนุ(98)

พบว่าบริษัทสัมปทานได้ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับที่คนขึ้นไปนอนได้ในบริเวณบ้านห้วยทราย ซึ่งชาวบ้านไม่เคยตัดมาก่อน¹⁶⁴

การที่รัฐขยายอำนาจเข้ามาสู่หมู่บ้านจึงเป็นแรงกดดันต่อชาวบ้านในหลายด้าน เมื่อประกอบกับช่วงที่รัฐขยายอำนาจเข้ามาเป็นช่วงที่ชุมชนปากกะญอในลุ่มน้ำแม่หลุกเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นๆด้วยหลายด้าน ดังนั้นจึงเป็นแรงผลักดันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

3. ความสัมพันธ์ระหว่างชาวปากกะญอกับคนเมืองบ้านกองแขกในยุคยังชีพ

ความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนปากกะญอกับคนเมืองบ้านกองแขก คือการที่ทั้ง 2 กลุ่มบ้านตั้งหมู่บ้านในนิเวศน์หน่วยเดียวกันคือลุ่มน้ำแม่หลุก โดยชาวปากกะญอตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงซึ่งอยู่บริเวณต้นน้ำ ส่วนคนเมืองบ้านกองแขกตั้งชุมชนอยู่บริเวณปลายน้ำซึ่งเป็นที่ต่ำลงมาและมีที่ราบมากกว่า ลักษณะความสัมพันธ์ที่สำคัญของ 2 กลุ่มบ้านในยุคยังชีพคือการแลกเปลี่ยนสิ่งของที่ชุมชนของตนขาดแคลน ลุ่มน้ำแม่หลุกเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็ก ในช่วงแรกที่ประชากรมีไม่มากนักชุมชนทั้ง 2 กลุ่มคงจะมีที่ทำกินพอเพียงและสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอกับความต้องการ นอกจากปีที่เกิดภัยธรรมชาติขึ้น การแลกเปลี่ยนของทั้ง 2 หมู่บ้านจึงคงไม่มีมากนัก ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นทำให้จำนวนเฉลี่ยของที่ดินต่อคนลดลง ชุมชนคนเมืองบ้านกองแขกเป็นชุมชนที่สามารถปรับตัวได้ดีกว่าชุมชนชาวปากกะญอ เนื่องจากชุมชนคนเมืองมีพื้นที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาได้มากกว่า แม้ที่นาอาจจะจะเป็นของคนบางกลุ่มบางตระกูลก็ตาม จึงจะพบว่าในช่วงปลายของยุคยังชีพได้มีชาวปากกะญอลงมาจับจ้างเพื่อแลกข้าวหรือนำสิ่งของมาแลกข้าวจากบ้านกองแขกบ้าง¹⁶⁵ ชาวบ้านกองแขกก็อาจขึ้นไปขอซื้อวัวควายจากบ้านกองแขกบ้าง¹⁶⁶ เพื่อนำไปขายต่อ หรือนำไปเป็นวัวต่าง ส่วนการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็ไม่พบว่าคนเมืองและชาวปากกะญอจะร่วมกันเลี้ยงในระดับชุมชนต่อชุมชน โดยจะเลี้ยงเฉพาะในชุมชนของตน เช่น การเลี้ยงผีป่า

¹⁶⁴ สัมภาษณ์ นายพะบลี ชะนุ(100)

¹⁶⁵ สัมภาษณ์ นายสะเปอ พรสมบุญศรี(106)

¹⁶⁶ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5)

(หรือเรียกว่าผีห้วย ผีบ้าน ผีเมือง ล้วนมีความหมายถึงผีเดียวกัน)ของชาวปกากะญอ¹⁶⁷ การเลี้ยงผีฝ่ายของคนเมือง¹⁶⁸

แต่การแลกเปลี่ยนระหว่าง 2 กลุ่มบ้านในลุ่มน้ำแม่หลูก็ถือว่ามีน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับที่แต่ละกลุ่มบ้านไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นที่อยู่นอกลุ่มน้ำแม่หลูออกไป โดยชุมชนปกากะญอมักไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนในที่ราบแม่แจ่ม และชุมชนบ้านกองแขกก็มักไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนในลุ่มน้ำแม่ยะซึ่งต่างก็เป็นลุ่มน้ำที่กว้างและอุดมสมบูรณ์กว่าลุ่มน้ำแม่หลู

นอกจากความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนแล้ว ในปลายยุคยังชีพจะพบว่าการใช้พื้นที่ทำมาหากินของคนทั้ง 2 กลุ่มบ้านนี้ก็ขยายเข้าไปใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น โดยเฉพาะคนเมืองบ้านกองแขกและบ้านอื่น ๆ ที่อยู่ในลุ่มน้ำอื่นได้ไปหาที่ทำกินใกล้ชุมชนของชาวปกากะญอมากขึ้น อันเกิดจากการที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นซึ่งเป็นผลกระทบจากการขยายตัวออกไปจับจองที่ทำกินในบริเวณรอบนอกของคนในที่ราบแม่แจ่ม เช่น บริเวณที่เป็นบ้านทุ่งยาหลี่ ซึ่งอยู่ใกล้บ้านห้วยทราย เดิมกล่าวกันว่า เป็นชุมชนของชาวปกากะญอ ต่อมาเกิดโรคระบาดชาวปกากะญอจึงย้ายไปอยู่ที่อื่น ต่อมาในช่วงปลายยุคยังชีพก็มีคนเมืองจากบ้านกองแขก และบ้านอื่นย้ายเข้าไปอยู่แทน¹⁶⁹ ทำให้คนเมืองกับชาวปกากะญอบ้านห้วยทรายตั้งชุมชนอยู่ใกล้กัน และมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดเช่น การผลัดกันเอาแรงช่วยกันทำไร่ เป็นต้น¹⁷⁰ การใช้ทรัพยากรร่วมกัน หรือการตั้งชุมชนใกล้กันในช่วงนี้จึงก่อให้เกิดความร่วมมือของทั้ง 2 กลุ่มบ้านโดยมิได้มีการแย่งชิงทรัพยากรเกิดขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะทรัพยากรยังมีอยู่มากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่มีอยู่ในขณะนั้นก็ได้

ความสัมพันธ์ของทั้ง 2 กลุ่มบ้านในลุ่มน้ำแม่หลูในยุคนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อแบ่งสรรทรัพยากรกันเป็นสำคัญ ทั้งด้านการแลกเปลี่ยนและร่วมมือกันใช้ทรัพยากร ซึ่งเป็นลักษณะของวิถีชีวิตแบบยังชีพอันอยู่บนพื้นฐานของการมีทรัพยากรอย่างพอเพียง แต่ในปลายยุคนี้ซึ่งการใช้ทรัพยากรเริ่มตึงเครียดขึ้น การแลกเปลี่ยนก็เริ่มก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้นบ้างแล้ว เพราะการแลกเปลี่ยนได้เริ่มเป็นแนวทางในการสะสมทรัพย์สินของคนบางคนมากขึ้น ซึ่งเริ่มแตกต่างไปจากการแลกเปลี่ยนแบบยังชีพ เช่น การแลกเปลี่ยนข้าวได้ทำให้ความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้มีนากับผู้ไม่มีนาเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเริ่มมีผู้บุกเบิกที่นามากขึ้นเพื่อจะได้ผลิตผลผลิตส่วนเกินได้ เป็นต้น

¹⁶⁷ น่าสังเกตว่าผีป่าของชาวปกากะญอบ้านแม่หลูมีความหมายกว้างกว่าคำว่าผีขุนน้ำ ในขณะที่คำว่าผีขุนน้ำซึ่งชาวปกากะญอบ้านแม่หลูไม่เคยมีคำนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์บอกว่าน่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ผีฝ่ายมากกว่า สัมภาษณ์ นายฮ้าย อมรกิจพิง (63)

¹⁶⁸ จะวิเคราะห์ในประเด็นเงื่อนไขการจัดการทรัพยากรร่วมกันของคนทั้ง 2 ชุมชนในบทที่ 6

¹⁶⁹ สัมภาษณ์ นายฮ้าย อมรกิจพิง(63)

¹⁷⁰ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5)

สรุป

ในบทนี้ได้เริ่มพิจารณาถึงชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนย่อยของแม่แจ่มโดยรวม นั่นคือชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลด จากการศึกษาพบว่าชุมชนย่อยนี้มีการจัดระบบความสัมพันธ์กันทั้งในระดับภายในชุมชนและที่ขยายความสัมพันธ์ออกไปสู่วงที่กว้างขึ้น การพิจารณาถึงชุมชนย่อยนี้ทำให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งมีทั้งมิติทางนิเวศวิทยาและมิติทางสังคมได้เป็น 2 ด้านคือ ด้านที่พยายามรักษาสมดุลเอาไว้และด้านที่แสดงถึงความขัดแย้งกัน

1) ลักษณะความสัมพันธ์ด้านที่พยายามรักษาความสมดุลเอาไว้ จะพบทั้งในมิติทางนิเวศวิทยาและมิติทางสังคม จะพบว่าในยุคนี้ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำโดยที่ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติยังมีอยู่สูง ชาวบ้านจะทำไร่ข้าวเป็นหลัก ดังนั้นชาวบ้านจึงมีการจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบการจัดการทรัพยากรที่มุ่งรักษาความสมดุลทั้งในเชิงสังคมและในเชิงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ซึ่งจะปรากฏในรูปของประเพณีวัฒนธรรมของชาติพันธุ์และวิถีการดำรงชีพรูปแบบต่างๆ นอกจากจะจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชนแล้วยังขยายออกไปสู่วงกว้างกว่าชุมชนอีกด้วย เช่น ในรูปของการแลกเปลี่ยน การโยกย้ายที่ทำกินไปจากชุมชนเดิม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในปลายยุคยังชีพโดยเฉพาะในราวทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา เมื่อคนจากที่ราบแม่แจ่มอพยพเข้าไปสู่ลุ่มน้ำแม่หลดมากขึ้นจนเกินกว่าที่ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำจะรองรับได้เช่นเดิม ก็ทำให้ชาวบ้านต้องเริ่มปรับตัวเพื่อรักษาสมดุลในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การบุกเบิกที่นา การปรับตัวดังกล่าวยังชี้ให้เห็นว่าในหน่วยนิเวศหนึ่งๆ จะสามารถรองรับการใช้ประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง ถ้ามีการใช้ประโยชน์มากเกินไปก็จะเกิดความตึงเครียด และทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนด้านการใช้ทรัพยากร ดังที่เริ่มปรากฏในลุ่มน้ำแม่หลดตั้งแต่ช่วงปลายยุคยังชีพเป็นต้นมา แต่การปรับตัวเพื่อรักษาสมดุลไว้ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทั้งหมด ความตึงเครียดในการใช้ทรัพยากรที่มีมากขึ้นได้ทำให้ความขัดแย้งที่ปรากฏอยู่ในระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านเด่นชัดมากขึ้นไปด้วย

2. ลักษณะความสัมพันธ์ด้านที่แสดงถึงความขัดแย้ง พื้นฐานสำคัญของความขัดแย้งคือความแตกต่างของคนที่มีอยู่แต่เดิม แต่ในช่วงที่การใช้ทรัพยากรยังไม่ตึงเครียด ชาวบ้านก็ไม่ถูกบีบให้ต้องสัมพันธ์กันมากเท่าในช่วงที่การใช้ทรัพยากรตึงเครียด ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีลักษณะครอบงำหรือไม่เท่าเทียมกัน และขอบเขตความสัมพันธ์ในเชิงความขัดแย้งจะเกี่ยวโยงตั้งแต่ภายในชุมชนไปจนถึงระดับ “แม่แจ่ม” และกว้างกว่านั้น ความแตกต่างที่เป็นพื้นฐานให้เกิดการขัดแย้งนี้กล่าวได้ว่า มาจากปัจจัย 3 ประการที่เกี่ยวข้องกันอยู่ คือ ปัจจัยด้านที่ตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่ม ปัจจัยด้านวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม และปัจจัยเรื่องอำนาจต่อรอง

ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่ม แม้ว่าทั้ง 2 กลุ่มบ้านจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในนิเวศน์หน่วยเดียวกันแต่ก็ค่อนข้างแตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ กลุ่มชาวปกากะญอจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่สูงซึ่งมีที่ราบไม่มากนัก ส่วนกลุ่มคนเมืองจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณพื้นที่ต่ำลงมาซึ่งมีที่ราบมากกว่า ลักษณะพื้นที่ตั้งถิ่นฐานที่ต่างกันเช่นนี้ ในช่วงที่ประชากรยังน้อยอยู่จะไม่ทำให้ชุมชนทั้ง 2 กลุ่มแตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาจากที่ราบแม่แจ่มสู่บริเวณลุ่มน้ำแม่หลุมมากขึ้น ความต้องการใช้พื้นที่เพื่อทำมาหากินก็มากขึ้น ชาวบ้านจะแยกหมู่บ้านออกไปบุกเบิกพื้นที่ทำไร่ในที่แห่งใหม่ ทำให้เกิดเป็นหมู่บ้านเล็กๆตามการขยายตัวของพื้นที่ทำไร่ เมื่อประชากรขยายตัวจนพื้นที่ทำไร่ยังไม่ค่อยลง การขยายที่ไร่ก็เป็นที่ไปได้ยากขึ้น ขนาดของหมู่บ้านแต่ละแห่งก็ใหญ่ขึ้น โดยเฉพาะชาวปกากะญอที่มีการตั้งชุมชนอย่างไม่ถาวรก็ต้องเริ่มตั้งชุมชนอย่างถาวรในที่ใดที่หนึ่ง ในช่วงนี้จะเห็นว่าชุมชนคนเมืองซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่ต่ำซึ่งมีที่ราบมากกว่าจะสามารถปรับตัวได้ดีกว่า เพราะมีที่ราบสามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้มากกว่า และสามารถขยายขนาดของชุมชนได้มากกว่าชาวปกากะญอ ซึ่งอยู่บนที่สูงและมีที่ราบขนาดเล็ก

จึงสังเกตได้ว่าการทำไร่จะเป็นวิถีทางของการยังชีพในช่วงแรกเริ่มตั้งถิ่นฐานของแต่ละชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุม เพราะการทำไร่เป็นการทำการเกษตรที่ง่ายและเหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ที่สภาพแวดล้อมยังอุดมสมบูรณ์และเพียงพอ กับทั้งสัดส่วนระหว่างจำนวนประชากรต่อทรัพยากรก็ยังไม่สูงเกินไป ส่วนการทำนาก็เป็นการทำการเกษตรที่ซับซ้อนกว่าและเหมาะสมกับสถานการณ์ที่สภาพแวดล้อมเริ่มตึงเครียดหรือมีพื้นที่ทำกินจำกัดลง แต่การปรับตัวของชาวบ้านจากการทำไร่มาทำนาก็ไม่สามารถทำได้ทุกคน การทำไร่จึงยังเป็นวิถีทางทำมาหากินของผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวไปทำนาได้อยู่

ปัจจัยด้านวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของแต่ละกลุ่มมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะพื้นที่ที่ตั้งถิ่นฐานที่ต่างกัน ทำให้ชาวบ้านสัมพันธ์กับธรรมชาติที่อยู่รอบตัวต่างกันไปด้วย ทั้งนี้ต้องกล่าวด้วยว่าไม่ใช่ลักษณะ “สภาพภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนด” อย่างตายตัว ในแง่หนึ่งวัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรของมนุษย์โดยอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นสำคัญ นอกจากนี้เดิมนั้นวัฒนธรรมยังเป็นเครื่องมือในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่หลุมในยุคยังชีพ วัฒนธรรมยังหมายถึงลักษณะความเชื่อร่วมกันของชาติพันธุ์เดียวกัน อันชุมชนต่างๆที่เป็นชาติพันธุ์ดังกล่าวแม้จะอยู่ไกลกันก็สามารถอ้างอิงลักษณะทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์นั้นว่าเป็นของตน และเป็นเอกลักษณ์ของชาติพันธุ์ของตนด้วย สำหรับในลุ่มน้ำแม่หลุมก็คือวัฒนธรรมของปกากะญอและคนเมือง ใน

แหล่งนี้วัฒนธรรมจึงได้กลายมาเป็นผู้กระทำ(subject) วัฒนธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคม(socialization)ให้คนในชุมชนนั้น ๆ สืบทอดความเชื่อและวิถีชีวิตของชาติพันธุ์นั้นๆต่อไป¹⁷¹

¹⁷¹ ในที่นี้ไม่ได้ต้องการหาคำตอบเกี่ยวกับจุดกำเนิดของวัฒนธรรม หรืออะไรเป็นเหตุเป็นผลกันระหว่างวัฒนธรรม พฤติกรรมของมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจทำให้ได้คำตอบที่ไม่รู้จบแบบงูกินหาง อย่างไรก็ตามเท่าที่มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในแนวมนุษยนิเวศวิทยา(human ecology)นั้นสามารถแบ่งจุดเน้นหนักของการศึกษาออกได้เป็น 3 แนวคือ 1) แนววัฒนธรรมนิเวศน์ (cultural ecology) ที่มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หรือการปรับตัวทางวัฒนธรรม 2) แนวชาติพันธุ์นิเวศน์ (ethnoecology) ที่มุ่งศึกษาระบบความคิดของชาติพันธุ์ต่างๆ 3) แนวระบบนิเวศน์(system ecology) ที่มุ่งศึกษาในแง่การถ่ายทอดพลังงานระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงว่ามนุษย์มีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมอยู่ด้วย แนวที่ 3 ยังรวมถึงแนวคิดวัตถุนิยมวัฒนธรรมของมาร์วิน แกริสด้วย โปรดดู ยศ สันตสมบัติ มนุษย์กับวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537) บทที่ 2 โดยเฉพาะหน้า 34-38. จีวรรณ ประจวบเหมาะ มานุษยวิทยานิเวศน์ เอกสารโรเนียวประกอบการสอน (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531) ดังนั้นจึงอาจเลือกแนวคิดใดมาเป็นแนวการวิเคราะห์ก็ได้ขึ้นอยู่กับว่าต้องการจะเน้นหนักในประเด็นใด ซึ่งในที่สุดแล้วอาจจะสรุปได้คล้ายกันว่าทั้งวัฒนธรรม พฤติกรรมของมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมล้วนส่งผลซึ่งกันและกัน

ในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ ประเด็นนี้มีความน่าสนใจยิ่ง ที่ผ่านมามีแนวโน้มว่าแรงผลักดันทางประวัติศาสตร์อาจมีหลายอย่าง เช่น มหาบุรุษ ศาสนา สภาพภูมิประเทศ เศรษฐกิจ เป็นต้น แต่โดยรวมแล้วก็คือการให้ความสำคัญกับมนุษย์ว่าคือผู้ควบคุมการเปลี่ยนแปลง มนุษย์จึงเป็นองค์ประธานหรือเป็นผู้กระทำ(subject)ของประวัติศาสตร์ แต่การศึกษารั้วนี้พบว่ายังมีอีกหลายปัจจัยที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ไม่น้อยไปกว่าเจตจำนงของมนุษย์ และบางครั้งยังมีอำนาจมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์อีกด้วย เช่น สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ องค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา รวมทั้งองค์ความรู้ใหม่ๆที่เข้ามาคุกคามชุมชนท้องถิ่นอันจะปรากฏชัดยิ่งขึ้นในยุคถัดจากนี้ เป็นต้น ดังนั้นถ้านิยามคำว่า อำนาจ ว่าเป็นการทำให้ผู้อื่นคล้อยตาม หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงแล้ว การศึกษานี้พบว่าสิ่งที่มีอำนาจหรือผู้กระทำ(subject)ทางประวัติศาสตร์จึงมีอยู่อย่างหลากหลายที่ร่วมกันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มิใช่มีเพียงเจตจำนงของมนุษย์เท่านั้น โปรดดู ธงชัย วินิจจะกูล รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตรเรื่อง วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา(Genealogy) เอกสารโรเนียว (กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534) แต่การศึกษานี้ไม่มีจุดหมายเพื่ออธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของอำนาจเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าแม้ในกรอบของวัฒนธรรมเดียวกันของแต่ละชาติพันธุ์ ก็อาจต่างกันไปบ้างในส่วนของรายละเอียดของแต่ละชุมชนชาติพันธุ์นั้นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ต่างกัน สิ่ง ที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมของชาติพันธุ์นั้นๆจึงเป็นเพียงกรอบอ้างอิงกว้างๆ ส่วนรายละเอียดก็อาจ สามารถพัฒนาให้ต่างกันออกไปบ้าง เช่น คนเมืองในเขตแม่แจ่มมีระบบการสร้างเครือข่ายระหว่าง ชุมชนโดยอาศัยความเชื่อเรื่องผีเจ้าหลวง แต่คนเมืองเขตอื่นอาจมีวิธีการอื่นก็ได้ หรือภูมิปัญญา ในการเลือกพื้นที่ทำไร่หรือตั้งชุมชนของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูอาจจะต่างจากชาวปกากะญอที่ อื่นก็ได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมของชาติพันธุ์จะมีการปรับตัวทั้งจากเงื่อนไขของเวลาและสถานที่

สังเกตได้ว่าวัฒนธรรมของทั้งชาติพันธุ์ทั้ง 2 กลุ่มบ้านในลุ่มน้ำแม่หลูมีความแตกต่างกัน คือ วัฒนธรรมของชาวปกากะญอจะเป็นลักษณะของผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูงอันมุ่งจัดความสัมพันธ์และ รongรับชุมชนที่มีขนาดไม่ใหญ่โตนักเนื่องจากการดำรงชีพบนที่สูง นั่นคือการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเล็กๆ อย่างกระจัดกระจายและโยกย้ายที่ทำมาหากินเพื่อเปิดโอกาสให้ความสัมพันธ์ของธรรมชาติได้ฟื้นตัว ลักษณะของวัฒนธรรมของปกากะญอจึงแสดงถึงสังคมที่มีลักษณะเรียบง่าย (simple) กว่า ไม่ซับซ้อน เหมือนวัฒนธรรมคนเมือง ดังเช่นความเชื่อเรื่องผีของชาวปกากะญอก็มีขอบเขตเพียงแต่ในชุมชน หรือชุมชนใกล้เคียงที่มีการแยกหมู่บ้านใหม่ออกไป หรือที่มีคนจากหมู่บ้านไปแต่งงาน โดยไม่มีวัฒนธรรมเฉพาะที่แสดงถึงการสร้างเครือข่ายในระดับกว้างกว่านั้นเหมือนประเพณีการทำบุญปอยหลวง ประจำปีหรือการไหว้ผีเจ้าหลวงของคนเมือง แต่สังเกตได้ว่าวัฒนธรรมของปกากะญอจะมีการ บังคับยึดถืออย่างเคร่งครัดเข้มงวดกว่าคนเมือง ทั้งนี้อาจจะเพราะที่ตั้งของชุมชน ชาวปกากะญอมีลักษณะอ่อนไหวต่อความอุดมสมบูรณ์ต่อธรรมชาติอันจะส่งผลต่อผลผลิตที่จะได้รับ อันได้แก่การทำไร่ข้าวบนพื้นที่สูงและลาดชัน กฎเกณฑ์ต่างๆ จึงมีความละเอียดอ่อนและเข้มงวด ส่วนวัฒนธรรมของคนเมืองนั้นเป็นวัฒนธรรมของสังคมที่ซับซ้อนกว่าวัฒนธรรมปกากะญอ คน เมืองจึงยอมรับนับถือพุทธศาสนาเพราะพุทธศาสนาสามารถอธิบายโลกและสามารถสร้างเครือข่ายชุม ชนได้กว้างกว่าและซับซ้อนกว่า ในขณะที่ความเชื่อเรื่องผีของคนเมืองก็มีขอบเขตกว้างเช่นกัน สังเกตได้จากการที่คนเมืองบ้านกองแขกเหนือมีผีเสื้อบ้านชื่อหลวงเมืองที่เชื่อว่ามาจากดอยเชียงดาว

อันอาจแสดงถึงสำนึกร่วมกันหรือการพยายามสร้างเครือข่ายกับคนเมืองชุมชนอื่นในลุ่มน้ำปิงที่ มักจะให้ความเคารพต่อผีที่ดอยเชียงดาวเช่นกัน การที่วัฒนธรรมของคนเมืองมีความซับซ้อนและ สร้างเครือข่ายได้กว้าง บางส่วนอาจจะเกิดจากที่ตั้งของชุมชนคนเมืองเป็นที่ราบอันเอื้อในการ พัฒนาขยายเป็นชุมชนที่ใหญ่และซับซ้อนได้มากกว่าชุมชนที่สูง ดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ในลุ่มน้ำแม่หลูในช่วงปลายยุคยังชีพคนเมืองจึงปรับตัวได้ดีกว่า เพราะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีทิศ ทางที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมเดิมของตน ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงที่ว่ำนั้นส่งผลกระทบด้านลบต่อ ชาวปกากะญอมากกว่าเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของชาวปกากะญออย่างมาก ทำ

ให้ชาวปกากะญอต้องอาศัยพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการปรับตัว แต่ก็ต้องปรับศาสนาพุทธอย่างมาก เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อเดิมของตนจนพัฒนาเป็นความเชื่อเรื่องครุบา

ปัจจัยเรื่องอำนาจต่อรอง เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้การปรับตัวในช่วงปลายยุคยังชีพของทั้ง 2 กลุ่มบ้านไม่เท่าเทียมกัน โดยทำให้คนเมืองที่อยู่บนพื้นราบสามารถปรับตัวได้ดีกว่าชาวปกากะญอที่อยู่บนที่สูง อาจแบ่งพิจารณาได้เป็น 2 ประการคือ อำนาจเชิงวัฒนธรรมและอำนาจของรัฐ

-**อำนาจเชิงวัฒนธรรม** ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าวัฒนธรรมของชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลออยู่บนฐานของการมีวิถีชีวิตบนพื้นที่สูงด้วยการปลูกข้าวไร่ยังชีพเป็นหลัก ในขณะที่วัฒนธรรมของคนเมืองบ้านกองแขกอยู่บนฐานของการมีวิถีชีวิตบนที่ราบ แม้จะเคยปลูกข้าวไร่เป็นหลักแต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงคนเมืองก็สามารถปรับตัวมาเบิกนาได้ง่ายกว่า คนเมืองยังนับถือศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาที่สามารถใช้อธิบายสังคมที่ซับซ้อนกว่าความเชื่อเรื่องผี อีกทั้งยังสามารถสร้างพิธีกรรมที่เป็นการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางของผู้ที่นับถือศาสนาพุทธอีกด้วย นอกจากนั้นคนเมืองก็ยังคงถือผีและเครือข่ายความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนความเชื่อเรื่องผี ไม่เพียงเท่านั้นเมื่อพุทธเข้ามาก็ซ้อนทับลงไปบนความเชื่อเรื่องผีโดยไม่ทำลายความสัมพันธ์เดิมแบบผี หากแต่ผนวกผีเข้ากับพุทธเป็นระบบเดียวกัน ทำให้ความสัมพันธ์แบบพุทธที่กว้างอยู่แล้วกว้างขึ้นไปอีก และยิ่งแน่นแฟ้นอีกด้วยการอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่อื่นของคนเมืองก็สะดวกและเกิดขึ้นมาโดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงการปกครองด้วยระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมา การกระจายตัวของคนเมืองทำให้เครือข่ายของเครือญาติคนเมืองกว้างไกลออกไป และทำให้การแลกเปลี่ยนหรือค้าขาย รวมถึงการขยายกิจกรรมด้านอื่นของคนเมืองเป็นไปโดยสะดวกและกว้างกว่าโดยผ่านเครือข่ายต่างๆ ทั้งเครือข่ายความเชื่อเรื่องผี ศาสนา และเครือญาติ ชุมชนของคนเมืองจึงสามารถพัฒนาเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่และซับซ้อนได้มากกว่าชุมชนปกากะญอ วัฒนธรรมของคนเมืองจึงสอดคล้องกับทิศทางการเปลี่ยนแปลงในช่วงปลายของยุคยังชีพมากกว่าวัฒนธรรมของชาวปกากะญอ อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมของคนเมืองมีอำนาจเหนือวัฒนธรรมของชาวปกากะญอโดยเฉพาะพุทธศาสนา จนปกากะญอต้องปรับตัวหันมาปรับพุทธศาสนาให้เข้ากับความเชื่อตนเอง ซึ่งแง่หนึ่งก็อาจจะเพื่อต้องการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับคนเมืองก็ได้

-**อำนาจของรัฐ** ด้านหนึ่งอำนาจของรัฐเกี่ยวข้องกับอำนาจเชิงวัฒนธรรมด้วย นั่นคือวัฒนธรรมของรัฐไทยตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมของคนพื้นราบและพุทธศาสนา ดังนั้น การขยายอำนาจเข้ามาของรัฐไทยจึงเป็นการเพิ่มอำนาจให้กับวัฒนธรรมของคนเมืองซึ่งเป็นคนบนพื้นราบ

ทำให้คนเมืองปรับตัวได้ดีกว่าชาวปกากะญอนอกจากนี้การขยายอำนาจเข้ามาของรัฐยังส่งผลกระทบต่อชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลอ เช่น ทำให้คนจากที่ราบแม่แจ่มอพยพออกไปหาพื้นที่ทำกินรอบนอก รัฐเริ่มเก็บภาษีและสร้างกลไกการปกครองอย่างเข้มงวดจนถึงระดับหมู่บ้าน เงื่อนไขเหล่านี้

นี้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นทั้งในชุมชนปกากะญอและคนเมือง แต่คนเมืองสามารถปรับตัวต่อเรื่องเหล่านี้ได้ดีกว่าดังกล่าวแล้ว จึงกล่าวได้ว่าอำนาจของรัฐที่เข้ามาได้ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ นั่นคือชาวปกากะญอมีแนวโน้มว่าจะเสียเปรียบคนเมืองในด้านการปรับตัว

จึงกล่าวได้ว่าในยุคนี้ชุมชนในกลุ่มน้ำแม่หลูทั้ง 2 กลุ่มบ้านมีวิถีชีวิตแบบยังชีพ แต่ละกลุ่มบ้านมีวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ โดยวัฒนธรรมของปกากะญออยู่บนฐานของการดำรงชีพบนที่สูง ส่วนวัฒนธรรมของคนเมืองอยู่บนฐานของการดำรงชีพบนที่ราบ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในช่วงปลายของยุคนี้คนเมืองจะมีแนวโน้มให้สามารถปรับตัวได้ดีกว่าชาวปกากะญอ.